

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงในด้านความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวของชาวนา จังหวัดนครนายก : กรณีศึกษา ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก ซึ่งเป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยทำการศึกษาจากเอกสาร การสัมภาษณ์แบบเจาะจงจำนวน 15 ราย และสำรวจชุมชน โดยมีผลการวิเคราะห์ข้อมูลซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ขั้นตอน ดังต่อไปนี้

ตอนที่ 1 สถานภาพของกลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ผู้รู้ ผู้เฒ่า ผู้อาวุโสในชุมชน ผู้นำชุมชน และประชาชนในพื้นที่

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่

2.1 การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนา ตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน

2.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรม

2.3 แนวโน้มการประกอบอาชีพทำนาของคนรุ่นใหม่

2.4 ผลจากการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรมโดยมีรายละเอียดของแต่ละตอนดังนี้

ตอนที่ 1 สถานภาพของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ประกอบด้วย

1.1 ผู้รู้ ปรารักษ์ชาวบ้าน ผู้ทรงคุณวุฒิของหมู่บ้านต่างๆ ในตำบลหนองแสง ซึ่งเป็นผู้ให้ความรู้เกี่ยวกับคติ พิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับการทำนา โดยปัจจุบันผู้รู้ยังได้ประกอบอาชีพนี้อยู่ โดยมีผู้รู้จำนวน 1 คน ดังนี้

หมู่ที่ 1 บ้านคลองคล้า

1.1.1 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 8 มีนาคม 2553

นายวิจารณ์ มงคลยง เพศ ชาย อายุ 71 ปี

บ้านเลขที่ 16 หมู่ 1

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

จำนวนบุตร 1 คน การศึกษา ม.6

อาชีพหลัก ทำสวน อาชีพรอง -

ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 50 ปี

เริ่มประกอบอาชีพทำนาตั้งแต่อายุ 15 ปี

ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่

ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง

ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน ส.อบต. (ประธานสภาอบต.หนองแสง)

ดำรงตำแหน่งเมื่อ พ.ศ.2552

สรุป กลุ่มตัวอย่างเป็น เพศชาย 1 คน อายุระหว่าง 71 ปี

การศึกษา ม.6

อาชีพหลัก ทำสวน อาชีพรอง -

เริ่มประกอบอาชีพทำนาตั้งแต่อายุ 15 ปี ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง

1.2. ชาวบ้านผู้ประกอบอาชีพทำนาอยู่ในปัจจุบันนี้ ซึ่งมีทั้งหมด 9 คน คือ

1.2.1 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 22 กันยายน 2552

นางสมวย มงคลยง เพศ หญิง อายุ 46 ปี

บ้านเลขที่ 123 หมู่ 1

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

จำนวนบุตร 2 คน การศึกษา ป.7

อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง -

ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 30 ปี

เริ่มประกอบอาชีพทำนาตั้งแต่อายุ 16 ปี

ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่

ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง

ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน -

1.2.2 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 22 กันยายน 2552

นางโกสุม บุญคล้อย เพศ หญิง อายุ 72 ปี

บ้านเลขที่ 18 หมู่ 2

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

จำนวนบุตร 4 คน การศึกษา ป.4

อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง -

ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 50 ปี
 เริ่มประกอบอาชีพทำนาดังแต่อายุ 15 ปี
 ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่
 ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง
 ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน -

1.2.3 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 22 กันยายน 2552

นางนฤมล อุดมพงษ์ เพศ หญิง อายุ 46 ปี
 บ้านเลขที่ 246 หมู่ 4
 ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
 จำนวนบุตร 2 คน การศึกษา ม.3
 อาชีพหลัก ค้าขาย อาชีพรอง ทำนา/ทำสวน
 ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 30 ปี
 เริ่มประกอบอาชีพทำนาดังแต่อายุ 15 ปี
 ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่
 ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง
 ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน -

1.2.4 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 22 กันยายน 2552

นายโนรี บุญคล้อย เพศ ชาย อายุ 64 ปี
 บ้านเลขที่ 3 หมู่ 4
 ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
 จำนวนบุตร 2 คน การศึกษา ปริญญาตรี
 อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง -
 ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 6 ปี
 เริ่มประกอบอาชีพทำนาดังแต่อายุ 59 ปี
 ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่
 ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง
 ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน -

1.2.5 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 22 กันยายน 2552

นายมน โศกกระชาย เพศ ชาย อายุ 76 ปี
 บ้านเลขที่ 33 หมู่ 6

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

จำนวนบุตร 5 คน การศึกษา ป.4

อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง -

ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 55 ปี

เริ่มประกอบอาชีพทำนาตั้งแต่อายุ 15 ปี

ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่

ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง

ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน -

1.2.6 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 21 กันยายน 2552

นางเล็ก ชัยวิเศษ เพศ หญิง อายุ 63 ปี

บ้านเลขที่ 227 หมู่ 7

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

จำนวนบุตร 2 คน การศึกษา ป.4

อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง ทำสวนกระท้อน/ ปลูกผัก

ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 40 ปี

เริ่มประกอบอาชีพทำนาตั้งแต่อายุ 15 ปี

ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่

ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง

ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน -

1.2.7 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 22 กันยายน 2552

นางวิไล มั่งคั่ง เพศ หญิง อายุ 59 ปี

บ้านเลขที่ 222 หมู่ 9

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

จำนวนบุตร 3 คน การศึกษา ป.4

อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง -

ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 44 ปี

เริ่มประกอบอาชีพทำนาตั้งแต่อายุ 15 ปี

ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่

ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง

ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน -

1.2.8 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 21 กันยายน 2552

นายพินิจ จิตน้อม เพศ ชาย อายุ 71 ปี
บ้านเลขที่ 57 หมู่ 8
ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
จำนวนบุตร 5 คน การศึกษา ม.ศ.5
อาชีพหลัก ทำสวน อาชีพรอง ทำนา
ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 30 ปี
เริ่มประกอบอาชีพทำนาตั้งแต่อายุ 15 ปี
ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่
ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง
ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน อดีตผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 8

1.2.9 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 22 กันยายน 2552

นางสาวเขวาลักษณ์ กันหาชาติ เพศ หญิง อายุ 56 ปี
บ้านเลขที่ 13 หมู่ 6
ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
จำนวนบุตร - คน การศึกษา ม.3
อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง ทำสวนฟักแฟง น้ำเต้า
ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 41 ปี
เริ่มประกอบอาชีพทำนาตั้งแต่อายุ 15 ปี
ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่
ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง
ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน -

สรุป กลุ่มตัวอย่างเป็นเพศหญิง 6 คน เพศชาย 3 คน อายุระหว่าง 46 – 76 ปี
การศึกษา ป.4 – ปริญญาตรี

อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง ทำสวน
เริ่มประกอบอาชีพทำนา ตั้งแต่อายุ 15 ปี ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง

1.3 ผู้นำชุมชน ซึ่งเป็นผู้นำอย่างเป็นทางการ คือ ผู้ใหญ่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน และสมาชิกสภาอบต.หมู่ 3 จำนวน 5 คน คือ

1.3.1 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 21 กันยายน 2552

นายเจริญ รุ่งประพันธ์ เพศ ชาย อายุ 55 ปี

บ้านเลขที่ 66 หมู่ 1

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

จำนวนบุตร 2 คน การศึกษา ม.ศ.3

อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง -

ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 35 ปี

เริ่มประกอบอาชีพทำนาดังแต่อายุ 20 ปี

ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่

ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง

ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1

ดำรงตำแหน่งเมื่อปี พ.ศ. 2552

1.3.2 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 22 กันยายน 2552

นายมนตรี สิทธินันท์ เพศ ชาย อายุ 57 ปี

บ้านเลขที่ 10 หมู่ 2

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

จำนวนบุตร 2 คน การศึกษา ปวส.

อาชีพหลัก ทำนา

อาชีพรอง ทำสวนผักปลอดสารพิษ สวนมะม่วง มะขังชิด

ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 15 ปี

เริ่มประกอบอาชีพทำนาดังแต่อายุ 15 ปี

ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่

ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง

ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2

ดำรงตำแหน่งเมื่อ 15 ก.พ. 2527

1.3.3 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 21 กันยายน 2552

นายขยงยุทธ สุธะเกตุ เพศ ชาย อายุ 57 ปี

บ้านเลขที่ 9 หมู่ 3

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

จำนวนบุตร 1 คน การศึกษา ป.4

อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง เลี้ยงวัว

ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 22 ปี

เริ่มประกอบอาชีพทำนาตั้งแต่อายุ 15 ปี
 ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่
 ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง
 ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน สมาชิกสภาอบต. หมู่ 3
 ดำรงตำแหน่งเมื่อปี พ.ศ. 2552

1.3.4 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 22 กันยายน 2552

นางดาวรุ่ง ศรีจันทร์ เพศ หญิง อายุ 38 ปี
 บ้านเลขที่ 18 หมู่ 5
 ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
 จำนวนบุตร 2 คน การศึกษา ป.6
 อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง ค้าขาย
 ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 23 ปี
 เริ่มประกอบอาชีพทำนาตั้งแต่อายุ 15 ปี
 ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่
 ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง
 ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5
 ดำรงตำแหน่งเมื่อปี พ.ศ. 2543

1.3.5 สัมภาษณ์ ณ วันที่ 22 กันยายน 2552

นางวัลลีย์ ชื้อตรง เพศ หญิง อายุ 56 ปี
 บ้านเลขที่ 120 หมู่ 6
 ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก
 จำนวนบุตร 2 คน การศึกษา ม.6
 อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง ค้าขาย
 ระยะเวลาการประกอบอาชีพทำนา 42 ปี
 เริ่มประกอบอาชีพทำนาตั้งแต่อายุ 14 ปี
 ได้รับถ่ายทอดการประกอบอาชีพทำนาจากพ่อแม่
 ฐานะทางเศรษฐกิจ ปานกลาง
 ตำแหน่งหน้าที่ในหมู่บ้าน ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 6
 ดำรงตำแหน่งเมื่อปี พ.ศ. 2547

สรุป กลุ่มตัวอย่างเป็นเพศหญิง 2 คน เพศชาย 3 คน อายุระหว่าง 38 – 57 ปี

การศึกษา ม.3 – ปวส.

อาชีพหลัก ทำนา อาชีพรอง ทำสวน/ค้าขาย

เริ่มประกอบอาชีพทำนา ตั้งแต่อายุ 14 ปี ฐานทางเศรษฐกิจ ปานกลาง

ตอนที่ 2 การวิเคราะห์ข้อมูล

เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลจากการค้นคว้าเอกสารตำราวิชาการที่เกี่ยวข้อง และการสัมภาษณ์เกี่ยวกับ

2.1 การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนา ตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน

2.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรม

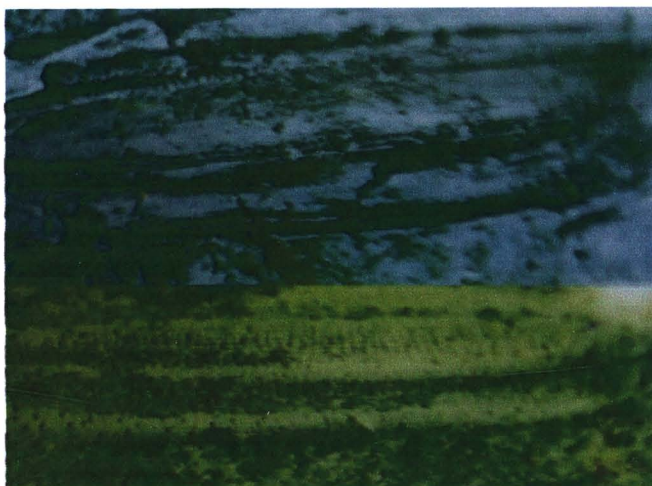
2.3 แนวโน้มการประกอบอาชีพทำนาของคนรุ่นใหม่

2.4 ผลจากการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรมโดยมีรายละเอียดในแต่ละเรื่องดังนี้

2.1 การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนา ตั้งแต่อดีต-ปัจจุบัน

2.1.1 ประวัติความเป็นมาและความรู้เกี่ยวกับข้าว

ข้าวเป็นพืชอาหารหลักที่มีความสำคัญต่อคนไทยเป็นเวลานานไม่น้อยกว่าห้าพันปี ซึ่งนักโบราณคดีได้ขุดพบเปลือกข้าวที่มีอายุราว 5,000-7,000 ปีมาแล้ว ที่ถ้ำปุงสูง จังหวัดแม่ฮ่องสอน และที่เนินนกทา ตำบลบ้านโคก อำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น สุจิตต์ วงษ์เทศ (2549: 34) ส่วนกรมหลวงพิชิตปรีชากร ทรงนิพนธ์เรื่องทำนาในหนังสือลัทธิธรรม-นิยมต่างๆ พ.ศ.2431 ไว้ว่า “ที่ใดมีข้าวก็ต้องมีคน มีคนก็มีข้าว สิ่งทั้งสองคือคนและข้าวต้องอาศัยซึ่งกันและกัน” ประเทศไทยจึงเป็นประเทศหนึ่งซึ่งได้รับการยอมรับนับถือ ยกย่องว่าข้าวไทยมีคุณภาพยอดเยี่ยม รสชาติอร่อยและมีกลิ่นหอม ไม่ใช่สิ่งแปลกเลยที่ประเทศไทยสามารถผลิตข้าวได้อย่างดีมีมาตรฐาน เนื่องจากประเทศไทยเป็นเมืองเกษตรกรรมมาแต่ยุคโบราณ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ “ทำนา” วิถีชีวิตของคนไทยอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข มีชีวิตอย่างเศรษฐกิจพอเพียง ใกล้ชิดกับธรรมชาติ การดำเนินชีวิตเรียบง่ายไม่เร่งรีบ ชาวไทยได้ปรับปรุงพัฒนาการปลูกข้าวทำนามาตลอด การทำนานั้นต้องประกอบด้วยข้อมูล เงื่อนไขและขั้นตอน ตามสภาพภูมิประเทศ ดินฟ้าอากาศ ซึ่งสิ่งเหล่านี้มีส่วนกำหนดวิธีการทำนาจากยุคสู่ยุคจนถึงปัจจุบัน (สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร 2541: บทนำ)

ภาพที่ 4.1 ร่องรอยข้าวเปลือกที่พบจากหลักฐานทางโบราณคดี

ที่มา : สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (2544) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
กับข้าวไทย กรุงเทพฯ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ หน้า 36

การทำนาหรือการปลูกข้าว เป็นวัฒนธรรมและภูมิปัญญาของชาวไทยที่ได้สืบทอดมาแต่โบราณ เมื่อการทำนาต้องพึ่งพิงธรรมชาติ จึงต้องให้ความสำคัญและเคารพต่อธรรมชาติ มองธรรมชาติมีจิตวิญญาณ สังคมชาวนาจึงมีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวมากมาย ทุกขั้นตอนของกระบวนการผลิตข้าว พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนานั้นมีทั้งพิธีกรรมส่วนครอบครัว ส่วนชุมชน ส่วนชุมชนที่พระมหากษัตริย์และทางราชการจัดขึ้น จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์และโบราณคดีพบว่าพิธีกรรมต่างๆ เหล่านี้ มีบทบาทสำคัญยิ่งต่อพฤติกรรมมนุษย์ โดยมีบทบาทในการปลูกฝังพฤติกรรมทางจริยธรรม เพราะพิธีกรรมเป็นเครื่องผูกจิตวิญญาณของคนในสังคมไว้กับพันธะทางจริยธรรม กำหนดเงื่อนไขหรือสถานการณ์เพื่อกระตุ้นหรือจูงใจให้คนหรือสังคมแสดงพฤติกรรม ความเชื่อ ค่านิยม ทศนคติ บุคลิกภาพ แม้กระทั่งความคิดและอุดมการณ์ เช่นมีเงื่อนไขว่าถ้าใครปฏิบัติต่อเทพเจ้าแห่งดิน น้ำ ลม ไฟ แม่โพสพ ฯลฯ แล้ว ผู้นั้น ครอบครัวนั้น สังคมนั้น จะมีพืชพันธุ์ธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ อยู่เย็นเป็นสุข ปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน เมื่อเป็นเช่นนี้สังคมจะมีพฤติกรรมอ่อนน้อม พึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน อันเป็นวัฒนธรรมที่งดงามของไทย

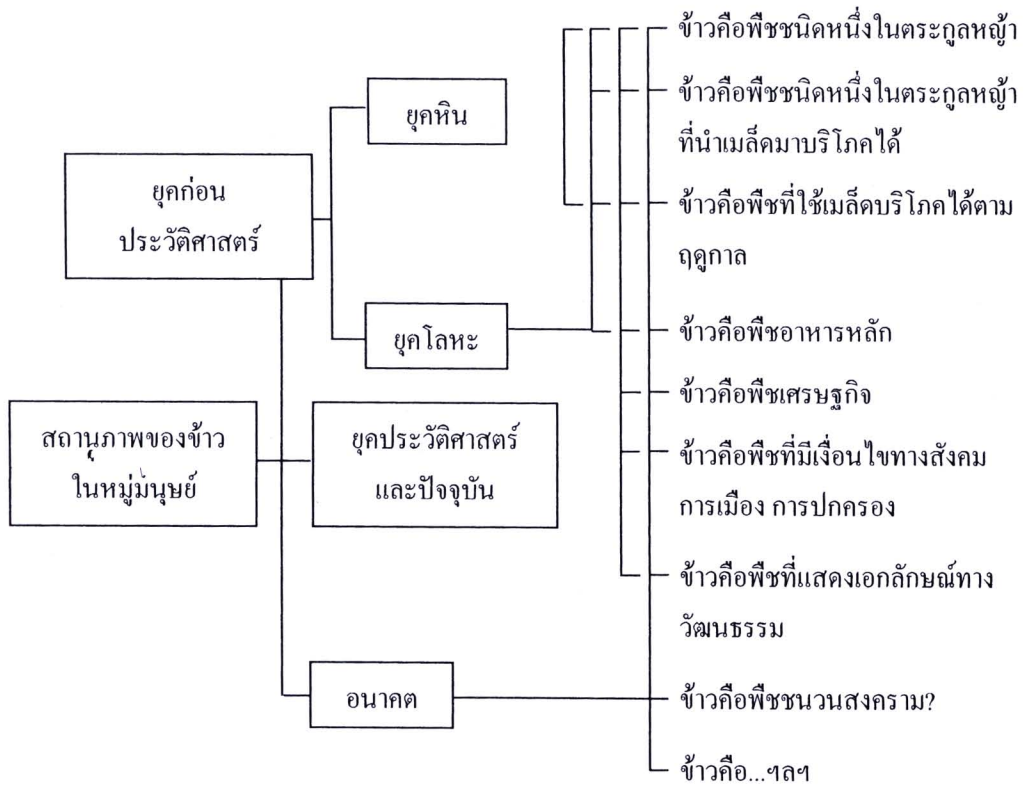
ปัจจุบันความเชื่อและพิธีกรรมหลายๆ อย่างกำลังเลือนหายไปจากสังคมไทยทั้งๆ ที่ข้าวยังคงเป็นอาหารหลักของคนไทย แม้แต่แม่โพสพที่สังคมไทยเคยยกย่อง กำลังกลายเป็นเรื่องเหลือเชื่อไร้เหตุผล เป็นสัญลักษณ์ของการไม่พัฒนา ชาวนาปัจจุบันต้องทำนาโดยอาศัยเทคโนโลยีสมัยใหม่ เนื่องจากทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป ชาวนาต้องพัฒนาให้ทัน

กับความเปลี่ยนแปลงของโลก จะมีโอกาสเป็นไปได้หรือไม่ที่จะทำให้สังคมไม่ลืม “อดีต” อันเป็นพื้นฐานพัฒนามาสู่การทำนาในปัจจุบัน ความชาญฉลาดของชาวนาในอดีตที่อบรมลูกหลานให้เข้าใจหลักในการดำรงชีวิตอย่างสันติสุข โดยอาศัยรูปแบบของพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับข้าว และการทำนาอันเป็นที่มาของวิถีชีวิตไทยและที่สำคัญควรสำนึกในบุญคุณของชาวนาผู้ผลิตข้าว เพราะกว่าจะเป็นเมล็ดข้าวได้ต้องผ่านกระบวนการต่างๆ ที่ต้องอาศัยแรงกาย แรงใจ และพลังศรัทธา เชื้อมนั่นของชาวนาในการผลิตข้าวเป็นอาหารของคนไทยสืบไป

เอี่ยม ทองดี (2537: 13) ได้กล่าวว่า ข้าว เป็นทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมที่มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการกำหนดพฤติกรรมมนุษย์ ในฐานะที่เป็นพืชอาหารประการหนึ่ง โดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวเอเชียอาคเนย์ ได้บริโภคข้าวเป็นอาหารหลักมาช้านาน จนข้าวกลายเป็นบ่อเกิดลักษณะต่างๆ ทางเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และเป็นพื้นฐานรองรับให้สิ่งเหล่านี้วิวัฒนาการมาสู่ปัจจุบัน

สรุป ข้าวเป็นพืชอาหารหลักที่มีความสำคัญต่อคนไทยไม่น้อยกว่าห้าพันปี ซึ่งนักโบราณคดีได้ขุดพบเปลือกข้าวที่มีอายุราว 5,000-7,000 ปีมาแล้วที่ถ้ำปุงสูง จังหวัดแม่ฮ่องสอน และที่เนินนกทา ตำบลบ้านโคก อำเภอกุเวียง จังหวัดขอนแก่น

ประเทศไทยเป็นเมืองเกษตรกรรมมาแต่ยุคโบราณ ประชาชนส่วนใหญ่ประกอบอาชีพ “ทำนา” และข้าวไทยยังได้รับการยกย่องว่าเป็นข้าวที่มีคุณภาพยอดเยี่ยม รสอร่อยและมีกลิ่นหอม วิถีชีวิตของชาวนาไทยอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ดำเนินชีวิตอย่างเรียบง่าย การทำนาเป็นวัฒนธรรม และภูมิปัญญาของชาวไทยที่ได้สืบทอดมาแต่โบราณ ต้องพึงพิงธรรมชาติ จึงให้ความสำคัญและเคารพต่อธรรมชาติ สังคมชาวนาจึงมีความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวทุกขั้นตอน ปัจจุบันความเชื่อและพิธีกรรมหลายอย่างกำลังเลือนหายไปจากสังคมไทย ทั้งที่ข้าวยังเป็นอาหารหลักของคนไทย ชาวนาปัจจุบันได้นำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ในการทำนา ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้เปลี่ยนไป ทำให้ชาวนาต้องพัฒนาให้ทันกับความเปลี่ยนแปลงของโลก ซึ่งสิ่งเหล่านี้ทำให้ชาวนาละทิ้งภูมิปัญญาดั้งเดิม ความชาญฉลาดของชาวนาในอดีตที่อบรมลูกหลานให้เข้าใจหลักในการดำรงชีวิตอย่างสันติสุข โดยอาศัยพิธีกรรมและความเชื่อเกี่ยวกับข้าวและการทำนาอันเป็นที่มาของวิถีชีวิตไทย

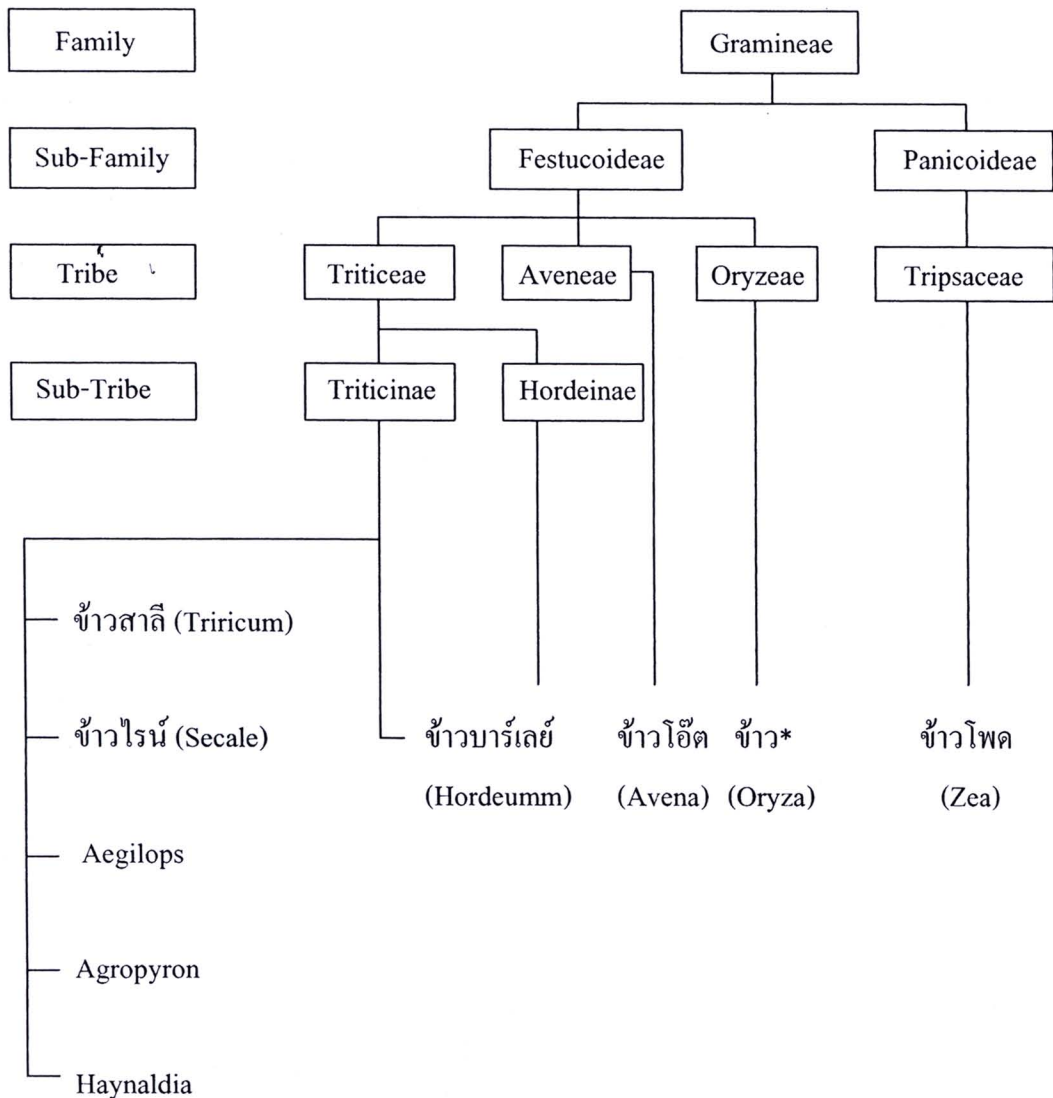
แผนภูมิที่ 4.1 แสดงสถานภาพของข้าวในมนุษย

ที่มา: เอี่ยม ทองดี (2537) วัฒนธรรมข้าว พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา หน้า 13

ความรู้เกี่ยวกับข้าว

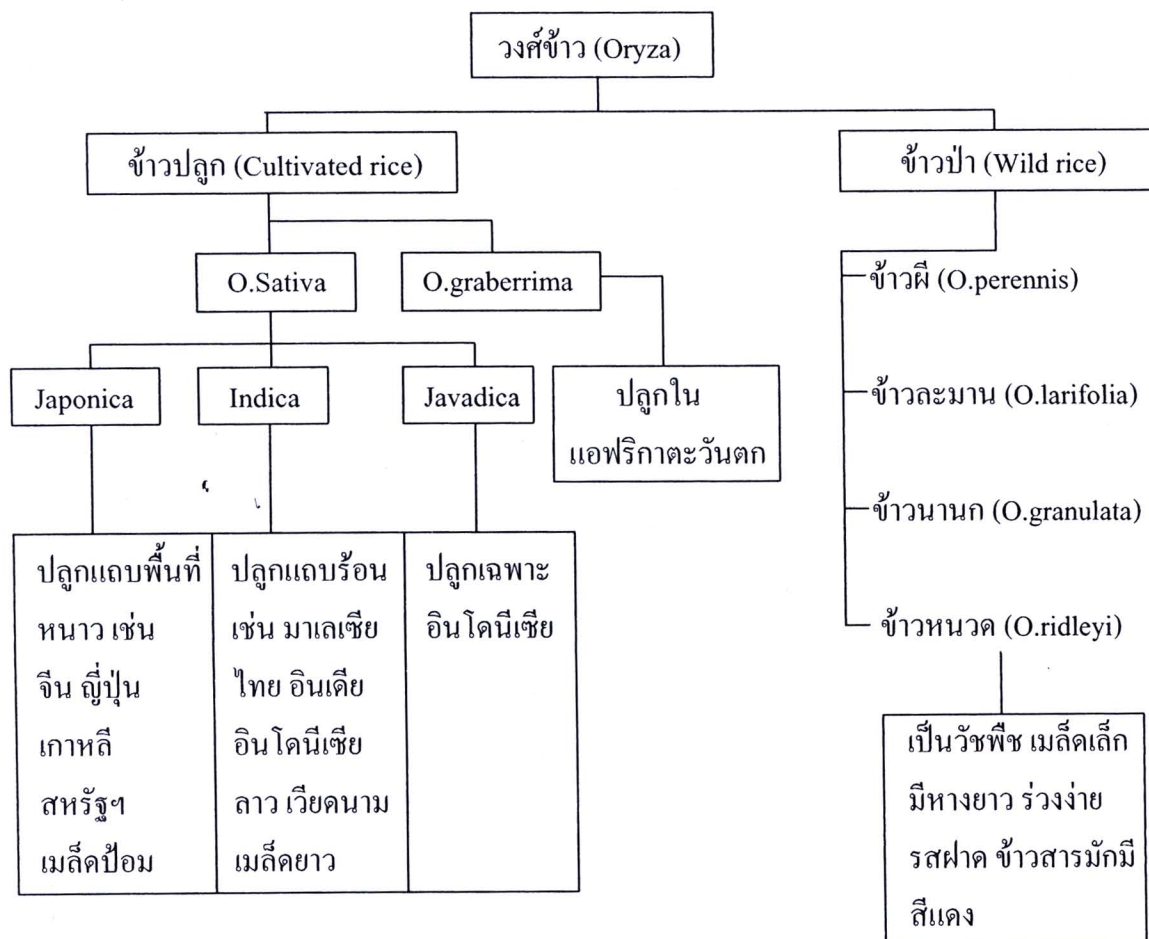
ความรู้เรื่องข้าวในทางพฤกษศาสตร์

ข้าวเป็นพืชใบเลี้ยงเดี่ยวในวงศ์ Gramineae อยู่ในตระกูล Oryza มีชื่อเฉพาะว่า Sativa พืชในวงศ์นี้มีสายพันธุ์ต่างๆ ดังแสดงต่อไปนี้

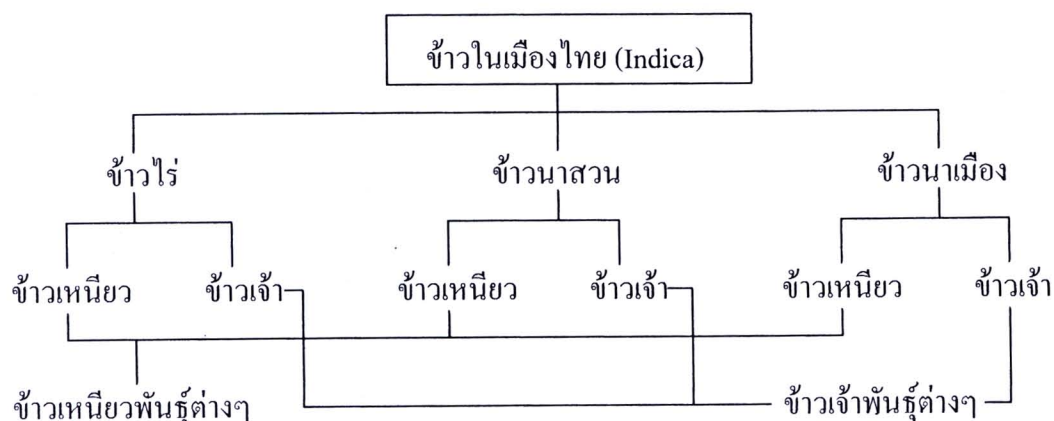
แผนภูมิที่ 4.2 สายพันธุ์ข้าว
* (ดูตารางถัดไป)

ที่มา: เอี่ยม ทองดี (2537) วัฒนธรรมข้าว พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา หน้า 14

แผนภูมิที่ 4.3 สายพันธุ์หลักของข้าว

ที่มา: เอี่ยม ทองดี (2537) วัฒนธรรมข้าว พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา หน้า 15

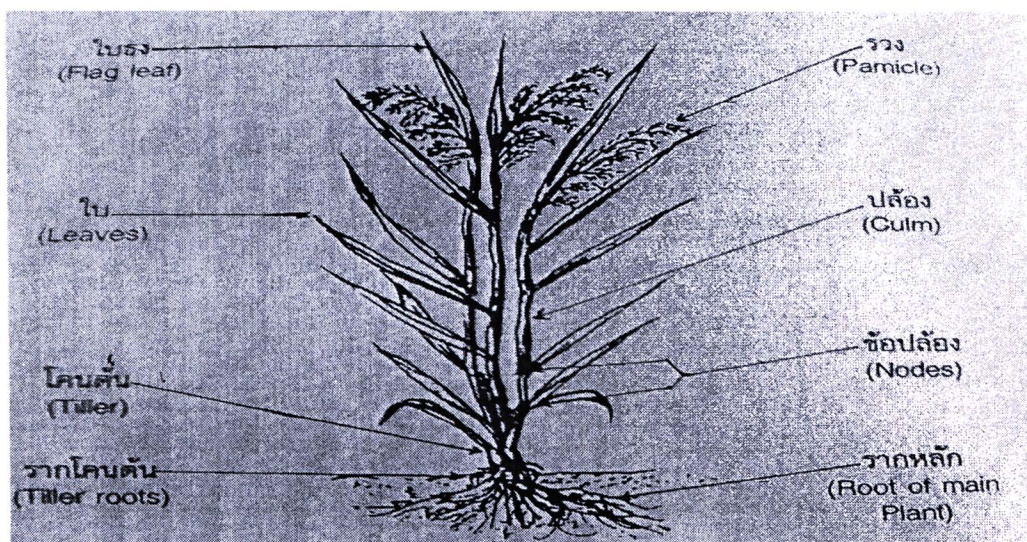

แผนภูมิที่ 4.4 ข้าวในเมืองไทย

ที่มา: เอี่ยม ทองดี (2537) วัฒนธรรมข้าว พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา หน้า 15

ลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของข้าว

ต้นข้าว ประกอบด้วยส่วนที่เกี่ยวกับการเจริญเติบโต และการขยายพันธุ์ดังนี้

ภาพที่ 4.2 ภาพแสดงลักษณะทางพฤกษศาสตร์ของข้าว

ที่มา: เอี่ยม ทองดี (2537) วัฒนธรรมข้าว พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา หน้า 16

ส่วนที่เกี่ยวข้องกับการเจริญเติบโต ประกอบด้วยราก ลำต้น และใบ รากข้าวเป็นระบบรากฝอย กระจายอยู่ในดินระดับตื้น ซึ่งรากนอกจากจะมีที่โคนต้นแล้ว ที่ข้อปล้องเหนือดินก็มีรากงอกออกด้วย ส่วนลำต้นเป็นโพรงมีข้อปล้อง ข้าวต้นเดิมที่เกิดจากเมล็ดต้นหนึ่ง จะแตกกอกลายต้น และตรงข้อปล้องมีตาที่สามารถแตกเป็นต้นใหม่ได้ถ้าหากต้นเดิมนั้นล้มลง หรือรากข้อปล้องนั้นสามารถยึดดินได้ สำหรับใบข้าวช่วงแรกที่เกิดกับต้น เป็นกาบห่อต้น ต่อจากนั้นเป็นแผ่นใบยาว

ลักษณะที่เกี่ยวกับการขยายพันธุ์ ประกอบด้วยรวงหรือช่อดอก ซึ่งเจริญขึ้นจากยอดข้าว แผ่ออกเป็นก้านและระงังสำหรับเป็นที่เกิดเมล็ดต่อไป ดอกข้าวซึ่งเป็นดอกสมบูรณ์ผสมเกสรในตัว โอกาสผสมเกสรข้าวพันธุ์น้อยมาก เมล็ดข้าว เป็นผลที่เจริญมาจากดอกติดอยู่ที่ก้านรวงและระงัง เมล็ดสาร ข้าวเหนียวมีสีขาวขุ่น ส่วนเมล็ดสารข้าวเจ้าสีขาวใสกว่า

เอี่ยม ทองดี (2537: 22) ได้กล่าวว่า ข้าวกับวัฒนธรรม ข้าวเป็นบ่อเกิดและเป็นเสาหลักวัฒนธรรมไทยให้เกิดขึ้น ตั้งอยู่และวิวัฒนาการสืบมา ปัจจุบันสามารถกล่าวได้ว่า เรื่องราวที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนาเป็นเรื่องราวที่ผูกพันกับวิถีชีวิตคนไทยมานานกว่าเรื่องราวด้านอื่นๆ

กลายเป็นพื้นฐานสำคัญในการสร้างสรรค์แบบแผนพฤติกรรมเป็นเอกลักษณ์ไทยที่ชาวโลกต่างชื่นชมยังนักจนกระทั่งขนานนามประเทศไทยว่า “สยามเมืองยิ้ม”

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา เป็นส่วนหนึ่งของวิถีชีวิตคนไทย หรือวัฒนธรรมไทยหรือวัฒนธรรมข้าวที่สังคมได้สร้างขึ้น เพื่อเป็นหลักให้เกิดความมั่นคงในการดำเนินชีวิต มีวัตถุประสงค์และแนวทางเพื่อความอุดมสมบูรณ์ของพืชพรรณธัญญาหาร และเพื่อความเป็นสวัสดิมงคลตลอดถึงความอยู่เย็นเป็นสุขของคนและสิ่งที่เกี่ยวข้อง

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาเป็นปฏิบัติการ (holding) ประการหนึ่ง ในการสร้างความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม คือ ดิน น้ำ ลม ไฟ ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งมีชีวิตอื่นๆ เพื่อให้เกิดภาวะเหมาะสมทางนิเวศวิทยา (Ecological Niches) เพื่อให้การอยู่ร่วมกันของธรรมชาติดังกล่าวนี้ (รวมทั้งมนุษย์) มีสันติสุข มีแต่ผู้ให้และผู้รับ ไม่มีนาย ไม่มีทาส

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาเป็นเครื่องปลดปล่อยจิตวิญญาณจากพันธนาการ
ต่างๆ อันได้แก่ความกลัว ความชั่วร้าย ความโหดร้าย ความเป็นป่วย ความทุกข์ทรมาน ความเศร้า
โศก ฯลฯ สู่ความเป็นอิสรภาพ เสรีภาพ ภราดรภาพ สันติสุข ความร่าเริง ความมั่นคง ความกล้า
หาญ ความสุขสบาย ฯลฯ ของชีวิตชาวนา

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาเป็นสัญลักษณ์แสดงวิวัฒนาการด้านเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมส่วนหนึ่ง ยุคหนึ่งของมนุษยชาติซึ่งเป็นฐานให้ศึกษาค้นคว้ากระบวนการต่างๆ ทางพฤติกรรมกรรมแสวงหาอาหารและส่วนหนึ่งของเรื่องราวความเป็นมาของมนุษย์ที่สำคัญยิ่ง

กองการข้าว กรมวิชาการเกษตร (2521: 6-18) ได้กล่าวว่า ในประเทศไทยเราสามารถแยกประเภทของพันธุ์ข้าวที่ปลูกออกได้อย่างหยาบๆ ดังนี้

1. ข้าวนาสวน (ปลูกที่น้ำตื้น)
2. ข้าวขึ้นน้ำ (ข้าวนาเมืองหรือข้าวฟางลอย ปลูกที่น้ำลึก)
3. ข้าวไร่ (ปลูกที่ดอน)

ข้าวทั้ง 3 ประเภทนี้ มีทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียวและแยกออกเป็น 2 พวก ดังนี้

1. พวกที่ไม่ไวต่อช่วงแสง มีอายุที่แน่นอน ออกดอกเมื่ออายุครบกำหนด ออกดอกได้

ในทุกฤดูกาล ใช้ปลูกได้ตลอดปี ในเขตชลประทานที่ควบคุมน้ำได้

2. พวกที่ไวต่อช่วงแสง แต่ละพันธุ์มีวันออกดอกที่แน่นอน และออกดอกเฉพาะใน

เดือนที่มีความยาวของกลางวันสั้นกว่า 12 ชั่วโมง ใช้ปลูกได้ในเฉพาะฤดูฝนหรือฤดูนาปีเท่านั้น

ข้าวพวกนี้แยกออกได้อีกเป็น 3 พวก

- ก. ข้าวเบา ออกดอกระหว่างเดือนกันยายน-ตุลาคม
- ข. ข้าวกลาง ออกดอกระหว่างเดือนตุลาคม-พฤศจิกายน

ก. ข้าวหนัก ออกดอกระหว่างเดือนธันวาคม-กุมภาพันธ์

วิธีการทำนาข้าว

1. การเตรียมดิน

ก. การเตรียมดินขึ้นอยู่กับสภาพของดิน และฝนฟ้าอากาศ ในบางแห่งที่ดินเป็นทรายจัดอาจต้องทำการไถเพียงครั้งเดียว-โดยไม่มีการคราดและเก็บหญ้า ทั้งนี้เพื่อความสะดวกในการปักดำ บางปีอาจทำการไถได้เพียง 1 ครั้งแล้วรีบปักดำเพราะไม่มีน้ำเพียงพอ

ข. การเตรียมดินไม่ดีทำให้เกิดหญ้าหรือวัชพืชในนามาก

ค. การเตรียมดินดินนอกจากจะเป็นการกำจัดวัชพืชแล้ว ยังช่วยให้อากาศในดินถ่ายเทช่วยให้รากข้าวหยั่งลงไปหาอาหารได้ดีขึ้น ทำให้สะดวกในการปักดำ

ง. การใส่ปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมักจะช่วยแก้สภาพดินที่เลวให้ดีขึ้น

จ. ควรไถอย่างน้อย 2 ครั้งและคราด 2-3 ครั้ง

2. การใช้พันธุ์ข้าวปลูก

ก. ใช้พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมกับสภาพที่นา

ข. ใช้พันธุ์ข้าวให้ถูกต้องกับฤดูกาล

ค. ใช้พันธุ์ข้าวปลูกที่มีความสามารถต้านทานต่อการทำลายของโรคแมลงที่ระบาดในท้องถิ่นเป็นประจำ

3. การเตรียมเมล็ดพันธุ์

ก. ในท้องที่ที่มีปัญหาเกี่ยวกับโรคยอดฝักดาบ (โรคข้าวตัวผู้) หรือโรคใบจุดสีน้ำตาลควรจะกลูกลเมล็ดพันธุ์ด้วยยาเคมีเพื่อป้องกันโรคดังกล่าว

ข. การเลือกเมล็ดพันธุ์ที่สมบูรณ์ตกกล้าจะทำให้ได้ต้นกล้าที่แข็งแรง โตเร็ว มีรากมากมีความงอกดี และเจริญเติบโตสม่ำเสมอ

ค. เพื่อให้มีกล้าเพียงพอ ตรวจสอบความงอกของเมล็ดพันธุ์ก่อนทำการตกกล้า

4. การตกกล้าและลักษณะของต้นกล้าที่ดี

ก. ควรแบ่งแปลงกล้าให้เป็นแปลงขนาดเล็ก (กว้าง 1.5-2.0 เมตร) เพื่อความสะดวกในการที่จะเข้าปฏิบัติการต่างๆ เช่น การหว่านกล้า พนยา กำจัดโรคและแมลง เป็นการลดความเสียหาย เมื่อมีการระบาดของโรคและแมลง

ข. ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับการเจริญเติบโตของกล้า

(1) ความลึกของน้ำในแปลง ถ้าน้ำลึกเกินไปจะทำให้ต้นกล้าริดตัวสูง ต้นอ่อนรากไม่เจริญ

- (2) การให้น้ำไม่สม่ำเสมอทำให้กล้าโตช้า และมีต้นสูงไม่เท่ากัน
- (3) อากาศหนาวก็ทำให้ต้นกล้าโตช้า ต้นแคระ และมีใบเหลือง
- (4) กล้าที่อยู่ในที่ร่มมักจะมีต้นสูงแต่อ่อน ใบยาว ฉะนั้นแปลงกล้าควรจะอยู่

ห่างจากร่มของต้นไม้ บ้าน ต้นกล้าต้องการแสงแดดจัดๆ

(5) การใช้ปุ๋ยในแปลงกล้ามากเกินไปจะทำให้ต้นกล้าสูงและอ่อน ทำให้เป็นโรคเช่นใบไหม้ง่าย เนื่องจากต้นกล้าใช้เวลาอยู่ในแปลงระยะสั้น(20-30 วัน) การใช้ปุ๋ยในแปลงกล้าโดยทั่วไปจึงไม่จำเป็น

ก. ลักษณะของต้นกล้าที่ดี

- (1) มีความสูงสม่ำเสมอ
- (2) มีใบสั้น
- (3) ไม่มีโรคและแมลงทำลาย
- (4) มีรากจำนวนมาก และน้ำหนักรากกล้าดี

5. การปลูกข้าว

ก. การปักดำ

- (1) การกำจัดหญ้าหรือวัชพืชทำได้ง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งในการปักดำเป็นแถวเป็นแนว
- (2) ประหยัดเมล็ดพันธุ์กว่าวิธีอื่น
- (3) จำนวนกล้าที่ปักดำต่อกอ เมื่อปักดำโดยใช้กล้าที่อายุพอดี (ประมาณ 25-30 วัน) อาจจะใช้กล้าเพียง 2-3 ต้น ผลของการทดลองโดยการใส่กล้า 1 และ 2 ต้นต่อกอปรากฏว่า น้ำหนักผลผลิตที่ได้รับไม่แตกต่างกันเมื่อไม่มีกล้าตาย เนื่องจากสภาพฝนฟ้าอากาศไม่อำนวย การปักดำในบางครั้งต้องทำเมื่อกล้ามีอายุมากทำให้มีการแตกกอน้อย ต้องใช้กล้ามากต้นต่อกอ

(4) ความลึกในการปักดำ

- 1) ปักดำลึกประมาณ 2-3 เซนติเมตร (ประมาณ 1 ข้อมือนิ้วมือ) ข้าวจะแตกกอภายใน 10 วัน หลังจากปักดำ
- 2) ปักดำลึกเกินไป ข้าวจะแตกกอช้ากว่านั้น
- 3) การเจริญเติบโตของต้นข้าวจะชะงักเมื่อปักดำใหม่ๆ ต้นข้าวจะใช้เวลา 2-4 วัน ก่อนที่จะสร้างรากใหม่ โดยปกติกอให้จะเกิดขึ้นในระยะ 5-10 วันหลังจากปักดำ

(5) การตัดใบกล้า

- 1) ใบกล้าที่ยาวและโน้มในกล้าที่สูงถ้าไม่ตัดมักจะจมอยู่ในน้ำ ทำให้เกิดโรคเน่าได้ง่าย บางครั้งใบกล้าอาจจะจมติดอยู่ในโคลน การตัดใบกล้าจะแก้ปัญหานี้

2) แผลที่เกิดเนื่องจากการตัดใบอาจจะเป็นทางให้เชื้อแบคทีเรียเข้าทำลายใบกล้าได้ (อาจก่อให้เกิดโรคขอบใบแห้ง)

3) ถ้าปักชำเมื่อกล้าได้อายุพอดี การตัดใบกล้าอาจไม่จำเป็น

ข. การหยอดหรือการหว่าน

(1) เป็นการตัดขั้นตอนของงานลง คือไม่ต้องตกกล้า

(2) ถ้าเตรียมดินไม่ดีจะมีปัญหาเรื่องหญ้า

(3) การหยอดควรหยอดในขณะที่ดินแห้งและลึกประมาณ 4-5 เซนติเมตร ถ้า

หว่านควรคราดกลบ

(4) การหยอดเป็นแถวจะทำให้การกำจัดวัชพืชร่ง่ายการหยอดหรือหว่านทำได้ทั้งในปีที่ฝนปกติและฝนทิ้งช่วง ส่วนนาดำถ้าฝนทิ้งช่วงจะไม่ค่อยได้ผล

6. การใช้ปุ๋ย

ก. การใช้พันธุ์ข้าวที่สามารถให้ผลผลิตสูง

(1) พันธุ์ข้าวสมัยใหม่ต้นเตี้ยให้ผลตอบสนองต่อการใช้ปุ๋ยสูงกว่าพันธุ์ข้าวดั้งเดิมต้นสูง

(2) ผลผลิตข้าวจะเพิ่มขึ้น เมื่อใช้ปุ๋ยในโตรเจนมากขึ้นในพันธุ์ข้าวต้นเตี้ยมากกว่าพันธุ์ข้าวต้นสูง (พันธุ์ดั้งเดิม) ไม่ว่าจะปลูกในฤดูไหนหรือว่าใช้ปุ๋ยมากน้อยแค่ไหน

ข. ใส่ปุ๋ยในปริมาณที่พอเหมาะ ซึ่งปุ๋ยปริมาณที่พอเหมาะขึ้นอยู่กับ

(1) ฤดูปลูก

(2) ความอุดมสมบูรณ์ของดิน

(3) ความสามารถในการให้ผลผลิตของพันธุ์ข้าว

(4) ราคาปุ๋ย

อย่าลืม - ปุ๋ยน้อย ผลผลิตต่ำ กำไรน้อย

- ปุ๋ยพอดี ผลผลิตปานกลาง กำไรสูง

- ปุ๋ยมาก ผลผลิตสูง กำไรต่ำ

ค. ใส่ปุ๋ยให้ถูกกับระยะการเจริญเติบโตของข้าวที่ต้องการปุ๋ย

ระยะเวลาที่เหมาะสมกับการใส่ปุ๋ย

(1) ระยะเวลาที่สำคัญที่สุดสำหรับการใส่ปุ๋ยในโตรเจน ได้แก่ ในระยะปักดำ และระยะที่มีการสร้างรวงอ่อน

(2) การใส่ปุ๋ยใน 2 ระยะข้างต้นมีประสิทธิภาพในการเพิ่มผลผลิตสูงสุด

ง. อย่าให้น้ำในแปลงนาแห้ง

(1) ปุ๋ยที่ใส่ลงไปในการแปลงนาอาจจะสูญเสียเนื่องจากน้ำท่วมหรือนาแห้งได้

(2) ปุ๋ยในโตรเจนที่ใส่ในตอนน้ำท่วมจะเปลี่ยนรูปเมื่อถูกอากาศ และรูปที่ปุ๋ยเปลี่ยนไปนี้กลายเป็นแก๊สได้ง่ายขึ้น

(3) น้ำจะป้องกันไม่ให้อากาศเคลื่อนเข้าไปในดิน ดังนั้นเมื่อในดินมีอากาศน้อยการเปลี่ยนแปลงรูปของปุ๋ยก็มีน้อย

(4) ควรซ่อมแซมคันนา เพื่อป้องกันการซึมหายของน้ำ

จ. การคลุกปุ๋ยเข้ากับดิน ก่อนปักดำควรจะหว่านปุ๋ยแล้วคราดเข้ากับดินให้ทั่ว

(1) เพื่อป้องกันการสูญเสียของปุ๋ยเนื่องจากถูกอากาศ

(2) ช่วยให้รากข้าวได้รับปุ๋ยง่ายขึ้น

ฉ. อย่าทำการหว่านปุ๋ยแต่งหน้าขณะที่ใบข้าวเปียก

(1) ปุ๋ยอาจจะเกาะบนใบที่เปียกและทำให้ใบข้าวไหม้ได้

(2) ปุ๋ยที่ละลายและค้างบนใบอาจจะระเหยหนีไป

(3) อย่าหว่านปุ๋ยขณะที่ฝนตกหนัก ปุ๋ยอาจถูกชะล้างไปจากนาได้เช่นเดียวกัน

ช. การกำจัดหญ้าหรือวัชพืชในนา

(1) หญ้าหรือวัชพืชจะแย่งต้นข้าวในการใช้ปุ๋ยที่ใส่

(2) กำจัดหญังก่อนหว่านปุ๋ย

(3) หญ้ามักจะเจริญเติบโตดีกว่าข้าวเมื่อใส่ปุ๋ย

(4) เมื่อหญ้างามกว่าข้าวการแก่งแย่งอาหารแข่งกับต้นข้าวก็มีมากขึ้น

7. ความสำคัญของหญ้าและการกำจัด

ก. หญ้าหรือวัชพืชทำให้ผลผลิตข้าวลดลง ไม่ว่าจะปลูกข้าวในฤดูไหน

ข. วัชพืชเจริญแข่งกับต้นข้าวโดย

(1) แย่งน้ำ อาหาร แสงแดดจากต้นข้าว

(2) ทำให้ต้นข้าวไม่เจริญเติบโต และผลผลิตลดลง

ค. วัชพืชทำให้การใส่ปุ๋ยไม่ได้ผล

- (1) ในแปลงที่ไม่ได้ปราบวัชพืช ถึงแม้จะใส่ปุ๋ยมาก ผลผลิตข้าวก็จะไม่เพิ่มขึ้น
- (2) วัชพืชจะแย่งปุ๋ยจากต้นข้าว ปุ๋ยจะทำให้วัชพืชหรือหญ้ารกมากกว่าข้าว
- (3) ไม่ควรใส่ปุ๋ยก่อนการกำจัดวัชพืช

ง. เมื่อไรควรกำจัดวัชพืช

- (1) กำจัดวัชพืช 30 วัน หลังจากปักดำและจะทำได้ง่าย
- (2) ผลผลิตข้าวจะลดลงอย่างมากถ้าไม่ทำการปราบวัชพืชในระยะที่ปักดำเสร็จใหม่ๆ

จ. วิธีการกำจัดวัชพืช

- (1) ใช้มือถอน
 - เป็นวิธีที่ใช้กันทั่วไป
 - เป็นวิธีที่เสียเวลา
- (2) การใช้เครื่องมือทุ่นแรง
 - ใช้เครื่องไถหว่านแบบหมุนให้ผลดีกว่าการใช้มือถอน
 - การปักดำเป็นแถวเป็นแนวจำเป็นในการที่จะใช้เครื่องไถหว่าน
 - ควรระบายน้ำออกจากนาเมื่อจะใช้เครื่องทุ่นแรง
- (3) การควบคุมระดับน้ำ
 - ถ้าระดับในแปลงนาลึกประมาณ 5-10 เซนติเมตร วัชพืชพวกหญ้าและ

กกจะมีในแปลงนาน้อย

- การไขน้ำท่วมแปลงไม่อาจควบคุมวัชพืชใบกว้างบางชนิดได้
- เมล็ดวัชพืชหลายชนิด ไม่อาจออกได้น้ำได้

การเตรียมดิน การเตรียมดินไม่ดี จะทำให้วัชพืชเจริญได้ดี โดยเฉพาะในระยะที่ไม่มีน้ำขัง

- (4) การเปลี่ยนระยะปักดำ
 - การปักดำถี่จะทำให้มีวัชพืชน้อย วัชพืชที่กำลังงอกจะได้รับแสงน้อยและโตช้า
 - วัชพืชหรือหญ้าต้นเล็กจะแก่งแย่งอาหารจากต้นข้าวได้น้อยกว่า
- (5) การใช้ยากำจัดวัชพืช โดยการพ่นหรือฉีดยาชนิดผงหรือชนิดน้ำ และการ

หว่านยาชนิดเม็ด

ภาพที่ 4.3 ตากข้าวเพื่อทำข้าวปลุก

ภาพที่ 4.4 ท้องนาที่ไถคะแล้ว

ภาพที่ 4.5 ชาวนากำลังไถแปร

ภาพที่ 4.6 รถไถนาเดินตามที่นิยมใช้กัน

ภาพที่ 4.7 ชาวนาหว่านข้าว

ภาพที่ 4.8 ชาวนากำลังฉีดยาฆ่าหญ้า

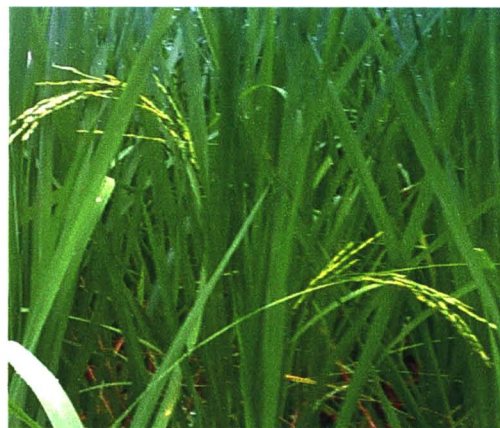
ภาพที่ 4.9 ป๋วยเคมีที่เตรียมนำไปใส่ในนา

ภาพที่ 4.10 ตรวจสอบว่ามีแมลงชนิดใดรบกวน

ภาพที่ 4.11 ตรวจสอบความสมบูรณ์ของต้นข้าว

ภาพที่ 4.12 ต้นข้าวกำลังตั้งท้อง

ภาพที่ 4.13 รถเกี่ยวข้าวกำลังเกี่ยวข้าว

ภาพที่ 4.14 ทุ่งนาหลังเก็บเกี่ยว

จากการสัมภาษณ์ เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของข้าว วัฒนธรรมข้าวและการทำนา โดยการสัมภาษณ์ นายวิจารณ์ มงคลยง เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2553 ผู้รู้ของบ้านคลองคล้า ได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของข้าว ซึ่งแตกต่างไปจากเอกสารทางวิชาการ ได้กล่าวไว้ข้างต้นว่า ไม่ทราบว่ามีถิ่นกำเนิดมาจากประเทศไหนและมีการแพร่พันธุ์เข้ามาในประเทศไทยเมื่อใด เพราะตั้งแต่เด็กเกิดมาจนจำความได้ก็มีต้นข้าวเต็มท้องทุ่ง ทำนากับทุกบ้าน ช่วยงานพ่อแม่ จนโตมาก็ทำนาสืบทอดกันมา

ส่วนในด้านวัฒนธรรมข้าว นายวิจารณ์ มงคลยง ได้กล่าวว่าการทำนาสืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่นทำให้เกิดเป็นวัฒนธรรม ซึ่งวัฒนธรรมในการปลูกข้าวในแต่ละพื้นที่ก็อาจจะแตกต่างกัน วัฒนธรรมในการทำนาหล่อหลอมทำให้เราเป็นหนึ่งเดียวกัน เห็นได้จากการลงแขกในสมัยก่อน ซึ่งในปัจจุบันแทบจะไม่มีแล้ว ถ้าเทียบสมัยก่อนกับปัจจุบันต่างกันเยอะ มีอะไรใหม่ๆเข้ามา วัฒนธรรมแบบเดิมๆก็ค่อยๆหายไป การถือแรงก็ค่อยๆหายไปกลายเป็นจ้างงานกันมากขึ้น ถ้าเลือกได้จะขอใช้วิธีการทำนาแบบดั้งเดิมเพราะลงทุนน้อยแต่ผลผลิตที่ได้ออกมาก็ไม่แตกต่างกับการทำนาสมัยใหม่เท่าไร

ภาพที่ 4.15 ต้นคล้า

นายวิจารณ์ มงคลยง ได้กล่าวว่า หมู่บ้านคลองคล้านี้ได้ก่อตั้งมา 100 ปีเศษแล้ว ส่วนใหญ่เป็นชาวพวนทั้งตำบล โดยอพยพมาจากเมืองเวียงจันทน์ หลวงพระบาง ได้มาแสวงหาที่ทำกิน จนมาถึงจุดนี้บริเวณที่ตั้งหมู่บ้านนี้เต็มไปด้วยลำธาร มีพืชพรรณธัญญาหารอุดมสมบูรณ์ เป็นที่ราบลุ่ม ตามริมคลองตามหนองน้ำเต็มไปด้วยต้นคล้า ผู้คนก็ใช้ประโยชน์จากต้นคล้านำมาจักสานทำเป็นเสื่อคอกเพื่อสานเป็นเสื่อลำแพน ปูรองนอน ทำฝาผนังก็ได้ ใช้เย็บหม้อกา หม้อเผกทำหลังคา

ได้ ปัจจุบันล้าธาก็ตื่นเงินลงไป พอเหลือต้นกล้าเป็นสัญลักษณ์หมู่บ้านเล็กๆน้อยๆกลัวจะสูญพันธุ์ จึงได้ปลูกต้นกล้าไว้หลังบ้านให้ลูกหลานได้ดูได้รู้จัก หมู่บ้านนี้ในสมัยก่อนกับปัจจุบันต่างกันมาก เมื่อก่อนเป็นป่าทั้งหมด พอคนย้ายเข้ามามาก็ถางป่าทำไร่นากัน การทำนาในสมัยก่อนใช้ควาย กัน มีการเอาแรงกัน บ้านนี้ทำก็มาช่วย น้ดกันมาช่วย หมุนเวียนกัน ไม่จ้างกันเหมือนสมัยนี้ การทำ นาจากใช้ควายมาเป็นรถไถนาเดินตามก็เมื่อประมาณ20ปีที่แล้วได้ ถ้าเทียบการทำนาในอดีตที่ใช้ ควายดีกว่าการทำนาในปัจจุบัน ควายยังมีมูลเอาทำปุ๋ยได้ เดือนนี้ใช้แต่ปุ๋ยเคมีกัน ต้องเสียเงินซื้อ ดิน ก็เสีย แต่ในเห็นผลเร็วกว่าปุ๋ยคอก ปุ๋ยชีวภาพ สมัยก่อนลงทุนน้อยใช้แรงเราเอง เครื่องทุ่นแรงก็มี ใช้ควาย แต่สมัยนี้เครื่องทุ่นแรงมันเยอะกว่า ค่าจ้างสูง ควายของผู้ให้ข้อมูลเองได้ขายไปหมดแล้ว บ้านที่เลี้ยงควายแถวนี้ไม่ได้เลี้ยงไว้ใช้งาน เลี้ยงไว้ขายทั้งหมด หน้านาก็ไม่มีที่เลี้ยงควาย คนขยันๆ ก็จะไปเกี่ยวหญ้ามาให้ควายกิน ควายที่เขาขายกันก็หลักพันหลักหมื่นเลขทีเดียว ความสัมพันธ์ของ คนในหมู่บ้านก็ได้อยู่ แต่ไม่เท่าสมัยก่อน ตัวใครตัวมันกันมากขึ้น ไม่จริงใจเหมือนสมัยก่อน การ ส่งเสริมการเกษตรจากหน่วยงานราชการก็มีเข้ามาช่วยสอนทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพแต่ก็ไม่ค่อยทำกัน เพราะให้ผลช้า ไม่ทันตาเท่าปุ๋ยเคมี ชาวบ้านจึงไม่นิยมกัน

ภาพที่ 4.16 ปุ๋ยเคมี

ภาพที่ 4.17 ปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพที่ชาวบ้านทำเอง

ภาพที่ 4.18 อาหารเสริมพืชชีวภาพชนิดน้ำสำเร็จรูป ใช้ผ่านทางใบ

ขั้นตอนในการทำนา เมื่อก่อนก็รื้อฝนอย่างเดียว เดี่ยวนี้ฝนก็ไม่ตกต้องตามฤดูกาลแล้ว ถ้าน้ำชลประทานจากเขื่อนขุนด่านก็เข้าไม่ถึงเพ็งมีท่อส่งมาแต่ได้ไม่ไกลเท่าไร นาก็ไรก็ได้ คลองก็ดีไป สมัยก่อนอย่างเข้าเดือนหก ฝนตกมีน้ำนิดหน่อยก็เริ่มไถกัน มีน้ำพอเดินขุม ก็เริ่มไถจะใช้ควายไถ บ้านหนึ่งก็จะมีควายประมาณ 2 ตัว ทั้งไถสองสัปดาห์พอหญ้าตายก็เริ่มไถแปรแล้วก็ไถราด เพื่อให้ดินละเอียด ดินแตก นุ่ม ดันกล้าได้เดือนก็เตรียมถอนกล้าไปดำ สมัยนี้หว่านแทบจะหมดเลย เมื่อก่อนนี้ดำ เปลี่ยนเป็นนาหว่านได้สิบปีแล้ว ถ้าเทียบผลผลิตค่าใช้จ่ายผืนกัน มันก็มีค่าหว่าน ค่าจ้างรถ ค่ายาฆ่าหญ้า บางคนหว่านแห้งเลยพอฝนตกลงมาเปียกทั้งข้าวทั้งหญ้าขึ้นพร้อมกัน เดือนธันวาคม ฆ่าหญ้าอีก ไม่เหมือนนาหว่านน้ำท่วม ทำแปลงตกกล้า เอาข้าวแช่น้ำก่อน 2 คืน แล้วหว่านใส่ทุ่งนา พื้นที่ใครคิดคลองก็ดี นาปรังที่นี่ 2-3 ครั้งต่อปีบางปีก็ 4 ครั้ง ที่นี้ไม่ได้ถือฤกษ์อย่างเป็นทางการ แล้วแต่ฤกษ์สะดวกในการที่จะแรกนา สมัยพ่อแม่ลุงก็ไม่ได้ดูฤกษ์เหมือนกัน ถือเอาฤกษ์สะดวก ระยะเวลาตั้งแต่เริ่มปลูกจนเก็บเกี่ยวก็ประมาณ 5 เดือนสำหรับข้าวนปี แต่ก็ขึ้นอยู่กับพันธุ์ข้าวอีก สมัยโบราณมีข้าวเบา สำหรับนาดอน ข้าวกลาง สำหรับพื้นที่กลางๆ ไม่ลุ่มไม่ดอน ข้าวหนักจะนานหน่อยสำหรับพื้นที่ลุ่ม ข้าวสุกก็เก็บเกี่ยวข้าว นวดข้าว ก็จะมีการเลี้ยงเจ้าที่นา เครื่องเช่นมีไก่ เหล้า ผลไม้ พระภูมิ นาที่นี้จะไม่ได้ตั้งเป็นศาล ใช้เป็นการกล่าวหา แต่มีศาลปู่ตาประจำหมู่บ้านและมีพิธีสู่ขวัญข้าวทำเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว เอาข้าวขึ้นยุ้งแล้วก็จะไปทำกันที่วัด แต่ละบ้านก็จะเอาข้าวเปลือกไปคนละกำสองกำ ไปกองรวมไว้ พระก็สวดเจริญพระพุทธมนต์ เป็นความเชื่อเรื่องพระรัตนตรัยที่เกี่ยวกับการทำนา พระสวดจบแล้วก็ถวายอาหารแด่พระสงฆ์ ขณะ พระสงฆ์กำลังฉันเพล ก็ทำพิธีสู่ขวัญข้าว ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้สืบทอดจากผู้อาวุโสท่านหนึ่งในหมู่บ้าน แต่ผู้ให้ข้อมูลสำคัญเองยังไม่มีผู้สืบทอด พอสู่ขวัญเสร็จคนที่เอาข้าวไปใส่กองก็จะเอาข้าวที่เข้าพิธีแล้วกลับไปบ้านคนละกำสอง

ถ้า อาหารก็แต่ละบ้านทำไปถวายพระ ยุ่งข้าวในหมู่บ้านก็พอมีบ้างแต่ไม่ได้ใช้งานแล้ว ทำเป็นที่เก็บของบ้าง เพราะสมัยนี้ใช้รถเกี่ยวข้าว เกี่ยวเสร็จก็มีรถมารับซื้อเลย แต่สมัยก่อนเกี่ยวเสร็จต้องมาตากแห้งก่อนแล้วมัดและมารวมกองๆเสร็จเรียบร้อยก็มานวด ใช้ควายนวดกันต่อๆมาก็ใช้รถไถวนๆเหยียบ รถนวดข้าวบ้างก็มี โบราณเขาใช้ควายทั้งหมด ผู้ให้ข้อมูลยังทันใช้ควายนวด แต่ปัจจุบันใช้รถเกี่ยวอย่างเดียวเลย เกี่ยวแล้วเป็นเมล็ดข้าวพร้อมบรรจุใส่กระสอบ ขายส่งเลย ถ้าไม่มีรถก็เดือนร้อนกัน ต้องหาที่ตากข้าว เมื่อก่อนมีพิธีเอาข้าวขึ้นยุ้งแต่เดี๋ยวนี้ไม่ต้องแล้ว เอาข้าวขึ้นยุ้งก็ขนขึ้นไปเลย ไม่มีการสวดคาถาอะไร พอถึงเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ก็จะทำพิธีสู่ขวัญข้าว แบบโบราณซึ่งเป็นพิธีที่ที่นี้ตำบลนี้ยังคงทำกันทุกปี การทำนาสมัยนี้ไม่ได้ทำตามฤดูกาลแล้วเพราะว่ามีน้ำชลประทานมา ทำนาปีหนึ่ง 2-3 ครั้ง

‘สรุป ในประเทศไทยเราได้จำแนกประเภทของพันธุ์ข้าวที่ปลูกได้ 3 ชนิด คือข้าวนาสวน ข้าวนาเมือง (ข้างขึ้นน้ำ) และข้าวไร่ ในพื้นที่ทำการวิจัยที่ตำบลหนองแสงจัดเป็นประเภทข้าวนาสวน เมล็ดพันธุ์ข้าวที่ชาวนาในตำบลหนองแสงนิยมปลูก คือ ข้าวพันธุ์ชัยนาท มีคุณสมบัติเมล็ดยาว น้ำหนักดี ต้านทานโรคได้ดี ใช้ระยะเวลาในการปลูก 115 วัน การทำนาในสมัยก่อนไม่ต้องลงทุนมาก ใช้แรงงานมนุษย์และแรงงานสัตว์เป็นส่วนใหญ่ ในแต่ละขั้นตอนของการทำนามีพิธีกรรมต่างๆแทบทุกขั้นตอนของการทำนา ซึ่งสิ่งเหล่านี้ช่วยหล่อหลอมจิตใจ แต่ปัจจุบันได้มีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามา ทำให้ย่นระยะเวลาในการทำนา ทำนาได้ปีละ 2-3 ครั้ง แต่ต้องลงทุนสูงกว่าสมัยก่อน พิธีกรรมต่างๆก็ค่อยๆเลือนรางหายไป ในปัจจุบันพิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวข้องกับการทำนาในตำบลหนองแสงคงเหลือเพียงแค่ 3 พิธีกรรม คือ พิธีสู่ขวัญข้าว พิธีแห่บั้งไฟ และพิธีทำบุญกลางบ้าน

เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำนา

เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการทำนาได้พัฒนาจากเครื่องกลอย่างง่ายที่ใช้ไม้ไผ่ ไม้เนื้ออ่อน ไม้เนื้อแข็ง โดยชาวนาเป็นผู้ที่ได้จัดทำเองหรือว่าผู้อื่นที่มีฝีมือในท้องถิ่นเป็นผู้จัดทำให้ ต่อมาได้มีเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามา เครื่องมือและอุปกรณ์ต่างๆได้พัฒนาไปโดยอาศัยเครื่องยนต์ โลหะ พลาสติก เครื่องมือและอุปกรณ์ต่างๆที่ชาวนาใช้ในการทำนาตามช่วงระยะต่างๆดังต่อไปนี้

1. เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการเตรียมพื้นที่และปลูก

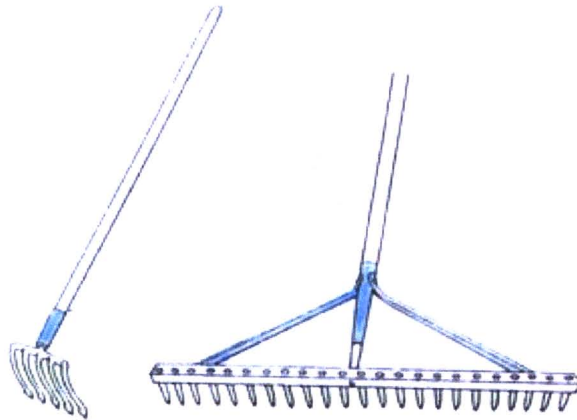
1.1 ไถ เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการเตรียมพื้นที่ขั้นต้นในการไถตะ ไถแปร ใช้แรงงานจากวัวหรือควายลากจูง ตัวไถประกอบไปด้วย หัวหมูที่ทำด้วยไม้ นิยมใช้ก้ามปูไม้มะขามเทศ หรือไม้แดง ด้านหน้าเป็นใบหมู อันเป็นตัวยึดติดใบผานที่ทำด้วยโลหะเหล็กรูปใบโพธิ์ สำหรับแฉกหรือเจาะดิน หางยามเป็นส่วนของไถที่ยึดติดกับหัวหมูด้านล่าง เรียกว่า กระทุ้ โดยมีดินกาเสียบลงตรงกลางถึงกลางหัวหมูด้านปลาย (เรียกว่า หางยาม) เป็นที่จับบังคับการไถของชาวนา จะทำ

ด้วยไม้เนื้อแข็ง หลาวให้กลม ปลายโค้งยาวประมาณ 1 -1.5 เมตร คันชักเป็นส่วนของไถที่เชื่อมติดระหว่างหางขามกับแอก ทำด้วยไม้เนื้อแข็งหลาวกลมเช่นเดียวกัน ไถวักกับไถควายจะแตกต่างกัน ไถวักจะเทียมคู่ ไถควายจะเทียมเดี่ยว ดังนั้นคันชักไถวักยาวประมาณ 3 เมตร ไถควายยาวประมาณ 1.5 เมตร ไถวักจะมีแอกคู่ยาวประมาณ 1.2 เมตร สำหรับพาดคอวัวมีลูกแอกเป็นซี่ไม้ 2 ซี่ เจาะทะลุแอกเป็นตัวบังคับคอสัตว์ทั้ง 2 ข้าง โดยมีเชือกถักเป็นกระตาม สำหรับผูกมัดคอสัตว์ ติดอยู่กับแอก ตัวแอกจะติดอยู่กับคันชักของไถ โดยมีปุ่มอยู่ปลายคันชัก อาจจะมี 2-3 ปุ่ม ปุ่มนี้เรียกว่า ยิน เป็นปุ่มปรับให้ไถเดิน ไถถึก ผูกติดกับคันชักด้วยหนังแห้งหรือถัก หรือเชือกมนิลา ไถควายจะมีแอกน้อย เป็นไม้ท่อนกลมยาวประมาณ 50 เซนติเมตร เป็นตัวยึดกับปลายคันชักและจะมีเชือกถัก 2 เส้นผูกเชื่อมระหว่างแอกน้อยกับคอม (แอกเดี่ยว หรือเรียกว่า โกก) เป็นส่วนที่ใช้พาดหลังควายมีลักษณะโค้งงอเป็นรูปคล้ายเขาควายเป็นด้วยไม้ไผ่ปาดคด โค้งมีกระตามผูกติดลัดคอควายด้านล่างเช่นเดียวกับเชือกกระตามผูกคอวัวยาวประมาณ 1.5 เมตร

ภาพที่ 4.19 ไถจากพิพิธภัณฑ์ไทยพวน วัดฝั่งคลอง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

1.2 คราด เป็นเครื่องมือเตรียมดินที่ใช้ย่อยดินให้ละเอียดปรับดินให้เรียบใช้ทำเทือก (ตีดินให้เป็นหลุมเป็น โกลนตม) และเก็บเศษวัชพืช ตัวคราด เรียกว่า แม่คราด คราดควายคู่จะยาวประมาณ 2.5 เมตร ถ้าเป็นคราดควายเดี่ยวหรือวัวคู่จะยาวประมาณ 1.5 เมตร ตัวแม่คราดด้านล่างจะเป็นซี่หวี ทำด้วยไม้เนื้อแข็ง เรียกว่า ลูกคราด ยาวประมาณ 20-35 เซนติเมตร ด้านบนแม่คราดจะเป็นราวยึดสำหรับเป็นมือจับของชาวนา ระหว่างคราดเรียกว่า หูคราด สูงจากพื้นประมาณ 80 เซนติเมตร จากตัวแม่คราดมีไม้ลากยาวจำนวน 2 ท่อน เป็นตัวเชื่อมระหว่างคราดกับวัวหรือควายที่ใช้ลากเรียกว่า ขาคราด ถ้าเทียมควายเดี่ยวจะวางเป็นแนวขนานเทียมด้วยคอมถ้าเป็นคราดคู่หรือวัวคู่ ปลายคราดจะลอมเข้าหากัน แล้วเทียมด้วยแอกคู่

ภาพที่ 4.20 คราด

ที่มา: <http://coursewares.mju.ac.th/section2/1...0005.htm> 06/04/53

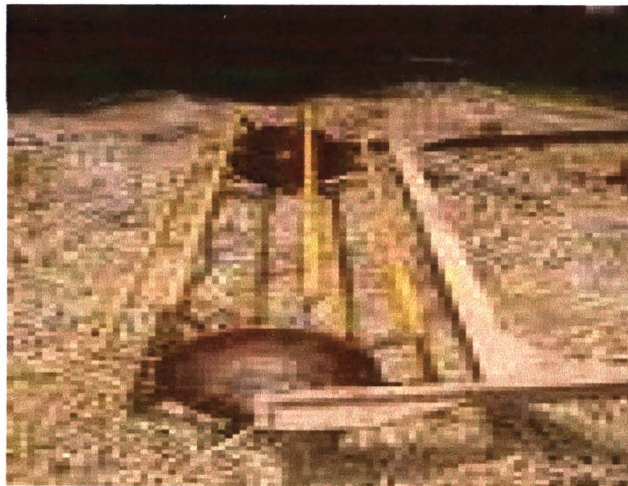
1.3 จอบ เป็นเครื่องมือเตรียมพื้นที่ขั้นต้นในการทำนา นิยมใช้จอบที่มีหน้าจอบที่ทำด้วยเหล็กแข็ง หน้าแคบประมาณ 10 เซนติเมตร มีด้ามเป็นไม้เนื้อแข็งยาวประมาณ 1.5 เมตร ใช้ประโยชน์สำหรับขุดดินให้ละเอียด ดายหญ้า ถับของคันนาที่ลอยไถเข้าไปไม่ถึง หรือบริเวณที่ไถดินไม่ถึง

ภาพที่ 4.21 จอบ

ที่มา: <http://pineapple-eyes.snru.ac.th> 06/04/53

1.4 อีชลูบ เป็นเครื่องมือเฉพาะงานในนาข้าวที่ใช้ในการเตรียมดิน ทำเทือกและใช้ปรับเทือกให้เรียบ ตัวอีชลูบ จะทำด้วยไม้เสาที่เนื้อไม้มีน้ำหนัก ขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 15-25 เซนติเมตร ยาวประมาณ 2 เมตร มีลูกขลุบอันเป็นส่วนที่ใช้ตีดิน เป็น 2 แบบคือ ใช้วิธีหลาวเนื้อของแม่ขลุบเป็นรูปกลีบบะเพอง หรือทำเป็นลิ้นใบพัดติดกับตัวแม่ขลุบเป็นฟันปลา สี่แถว ตัวหัวท้ายของแม่ขลุบจะมีเดือยเหล็กใช้เพลาติดเชื่อมขาขลุบ ใช้สตั้วลากจูง ต่อมาได้รับการพัฒนาทำอีชลูบโดยใช้เหล็กเชื่อเป็นซี่ยาววางตะแคงรอบวงกลม ใช้แรงงานจากรถแทรกเตอร์เป็นตัวลากจูง

ภาพที่ 4.22 อีชลูบ

ที่มา: [http:// openbase.in.th](http://openbase.in.th) 06/04/53

1.5 ไม้หัวโยก หรืออาจจะเรียกว่า ไม้ตะโหงก เป็นอุปกรณ์สำหรับช่วยในการปักดำในสภาพนาปักดำที่เทือกแข็ง หรือมีน้ำขังลึก ไม้หัวโยกจะมีรูปเป็นตัวที่ ตัวหัวมีขนาดเท่ากับมือ ยาวประมาณ 10 เซนติเมตร เป็นที่มือจับขาตัวที่ยาวประมาณ 30-50 เซนติเมตร ที่ปลายทำเป็นรูปหางเหยี่ยว สำหรับเกี่ยวโคนต้นกล้าในการปักดำแทนมือ

2. เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการวิดน้ำ

2.1 ชังโลง หรือบางที่เรียกว่า ชักโลง เป็นเครื่องมือวิดน้ำ รูปร่างเหมือนกระบวย ตักน้ำ ตัวกระบวยจะสานด้วยตอกไม้ไผ่แบนลายสอง เป็นรูปทรงกลมผ่าครึ่งมีขอบกว้างประมาณ 35 เซนติเมตร ยาวประมาณ 50 เซนติเมตร ทาหรือยาดด้วยชันน้ำมันยาง หรืออาจจะใช้ปับสังกะสี 20 ลิตรผ่าครึ่ง ค้ำกระบวยทำด้วยกระบอกลไม้ไผ่ ค้ำยาวประมาณ 2 เมตร เวลาทำงานจะต้องตั้งไม้ขาหยั่ง 3 ขา มีเชือกผูกที่ค้ำติดกับตัวกระบวยห้อยยึดกับขาหยั่งด้านบนใช้งาน โดยการจับค้ำโยกให้

หัวกระบวยถอยหลัง แล้วจ้วงวอดน้ำใส่ กระบวยโยกไปด้านหน้า ช่วงถอยหลังน้ำจะไหลออกจากกระบวย

2.2 โดงเตงวิดน้ำ เป็นเครื่องมือวิดน้ำโดยใช้ปีบสังกะสีหรือถังน้ำ นำเชือกเหนียวมาชิง 3 เส้น แล้วนำปีบสังกะสีหรือถังน้ำ มาผูกไว้ระหว่างช่วงกลางเชือกที่ชิง 2 เส้นแรกผูกติดที่ปากด้านบนและด้านล่าง เส้นที่เหลือผูกติดที่ก้นด้านบน การทำงานจะใช้คนเหวี่ยง 2 คน ยืนจับปลายเชือกตรงกันข้ามกัน มือบนจับเชือกสองเส้นที่ผูกติดด้านบน มือล่างจับ 1 เส้นที่ผูกติดด้านล่าง แล้วเหวี่ยงปีบสังกะสีหรือถังน้ำให้ลอยไปด้านหลังแล้วจ้วงน้ำเหวี่ยงไปด้านหน้าแล้วกระดกเชือกเส้นที่ผูกกันกับถังหรือปีบด้านบนขึ้นน้ำก็จะไหลออกจากภาชนะดังกล่าว

2.3 ระหัดมือ หรือเรียกว่า ระหัดขกมวย เป็นระหัดวิดน้ำที่มีขนาดเล็ก ตัวเรือนนำด้วยไม้สัก เป็นรูปร่างยาวประมาณ 2.5 เมตร สูงประมาณ 30-40 เซนติเมตร กว้างประมาณ 15 เซนติเมตร มีใบพัดเป็นเคียวเจาะกลางร้อยติดเป็นราว มีโมเล่ 2 ตัวติดหัวท้ายเป็นวงล้อให้ใบพัดหมุนตามกันไปจ้วงน้ำเข้ารางเรือนระหัดจากกันรางมายังปากราง การทำงานจะใช้แรงงานจากคนโดยใช้คันโยกมือหมุน 2 อัน ต่อมาได้พัฒนาใช้แรงงานหมุนจากเครื่องยนต์ขนาดเล็ก

2.4 ท่อพญานาค เป็นเครื่องมือสูบน้ำที่ได้พัฒนามาใช้ในการทำนาโดยใช้ท่อโลหะเหล็กขนาดใหญ่เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 6-12 นิ้ว ยาวประมาณ 3-5 เมตร มีแกนเพลายาวทะลุกลางท่อเชื่อมติดใบพัดหมุนคู่กับเครื่องกำเนิดแรง ซึ่งอาจจะใช้เครื่องยนต์เล็กหรือมอเตอร์ไฟฟ้า ใบพัดจะหมุนดูดน้ำจากปลายท่อออกมาสู่ปากท่อ

ภาพที่ 4.23 ท่อพญานาค

3. ยานพาหนะขนข้าว

3.1 เกวียน เป็นยานพาหนะที่ใช้ขนฟ่อนข้าว เมล็ดข้าวเปลือกมาตั้งแต่ยุคสมัยโบราณ ที่ใช้แรงงานจากสัตว์คือ วัวและควายเป็นตัวลากจูง ขนาดของเกวียนพอจำแนกได้ 3 ขนาดด้วยกันคือ ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง และขนาดเล็ก ขนาดใหญ่จะเทียมด้วยควายคู่ ขนาดกลางและขนาดเล็กเทียมด้วยวัวคู่ หรือควายเดี่ยว ตัวเกวียนแต่ละขนาดจะแตกต่างกันที่ความกว้าง ความยาว ของความสูงเรือนเกวียน และขนาดเส้นผ่าศูนย์กลางของเกวียนแต่ละแบบจะมีขนาดแตกต่างกันไป ดังต่อไปนี้

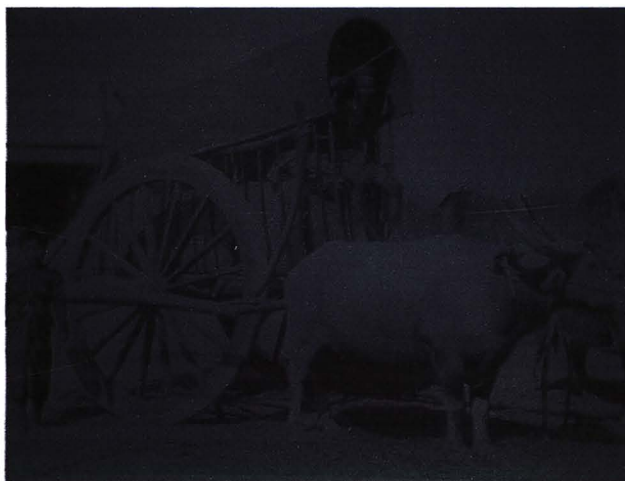
ตารางที่ 4.1 แสดงขนาดของเกวียน

ขนาดของเกวียน	ยาว	กว้าง	สูง	เส้นผ่านศูนย์กลางของล้อ
ขนาดใหญ่	3 เมตร	80 เซนติเมตร	1 เมตร	1.8-2 เมตร
ขนาดกลาง	2.5 เมตร	70 เซนติเมตร	1 เมตร	1.5-1.7 เมตร
ขนาดเล็ก	2 เมตร	80 เซนติเมตร	80 เซนติเมตร	1.2-1.4 เมตร

ที่มา: อำนาจ สิลวัตร (2535) ศึกษาวัฒนธรรมในการทำนา จังหวัดพระนครศรีอยุธยา พ.ศ.2533-2534 หน้า 40

เกวียนจะทำด้วยไม้เนื้อแข็ง ตัวเรือนเกวียนจะเป็นราวลูกกรงกลมหรือเหลี่ยม สองแถวเปิดหัวท้าย มีไม้ทับลูกกรงด้านบน เรียกว่า แม่ลำพอง ตัวเชื่อมติดเรือนเกวียนระหว่างราว ลูกกรงทั้งสองแถวเรียกว่า ไม้ขวางทาง (ไม้ลัดเขียด) จำนวน 3 จุด คือ หัว ท้าย และกลาง ตรงจุดกลางจะเป็นตัวเชื่อมติดกับกระโปกเกวียน (เรียกว่า กระชงเพชร) อันเป็นที่ใส่เพลาล้อเกวียน ล้อเกวียนจะสวมติดกับเพลทั้งสองข้างของเรือนเกวียน ตัวล้อจะมีคัมเป็นตัวยึดเพลาล้อ ต่อจากคัมเป็นซี่ล้อเกวียน (กัมเกวียน) ซึ่งปกติจะมีซี่จำนวน 14 ซี่ หรือ 16 ซี่ ตัวซี่จะติดกับกัวกเกวียน (กัวกมะขาม) มี 4 กัวกทำจากไม้ไผ่เข้าหากันเป็นล้อเกวียนรูปวงกลม ด้านนอกของคัมเกวียนทั้งสองจะประกอบด้วย ไม้แบบปิดหัวคัมเกวียนหลาวให้ยาวโค้งอย่างสวยงามเรียกว่าแม่ปะเหลก ขาวออกมาพันตัวเรือนเกวียนด้านท้ายหางอนแตกต่างกันไปต่อจากเรือนเกวียนเป็น ไม้ยื่นไปยึดคอมหรือแอกสำหรับสัตว์ลากจูงเรียกว่า รูป ถ้าลากด้วยสัตว์เดียวจะวางเป็นแนวขนาน แต่ถ้าใช้สัตว์คู่จะลอมเข้าหากันปลาย

สุดของรูป เรียกว่า หัวแม่ตะเพด อาจจะสั้นหรือยาวทำคล้ายหางหงส์ ควายสวยงามของเกวียนจะอยู่ที่การหลาวหัวแม่ตะเพด แม่ปะแหล็ก ตลอดทั้งการกลิ้งคู่มือ และวาดหางแม่ปะแหล็ก

ภาพที่ 4.24 เกวียน

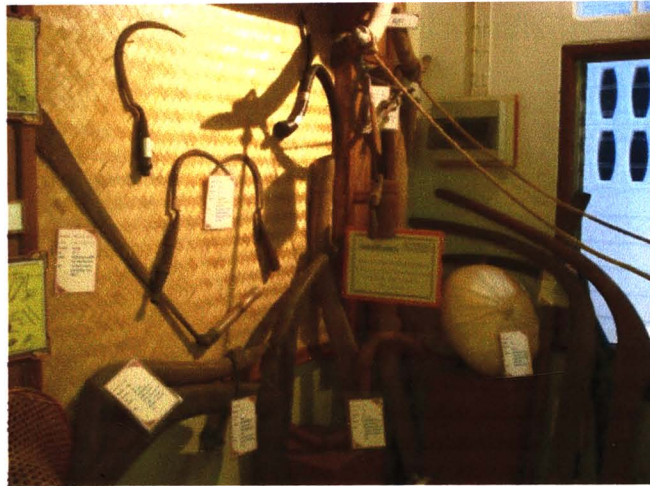
ที่มา: เอนก นาวิกมูล (2543) *สมุดภาพเมืองไทย ฉบับรวมเล่ม 1-2-3* พิมพ์ครั้งที่ 3 หน้า 5

3.2 กระแทะ เป็นเกวียนที่มีขนาดเล็ก ทำด้วยไม้เนื้อแข็งเช่นเดียวกัน แต่ตัวเรือนของกระแทะจะมีขนาดกว้างกว่า คือกว้างประมาณ 1.25-1.5 เมตร ความยาวประมาณ 1.75 เมตร สูงประมาณ 50 เซนติเมตร ไม้แฉกกันราวของกระแทะเป็นไม้แบนทำอย่างง่ายๆ เส้นผ่าศูนย์กลางของล้อขนาดใกล้เคียงกับเกวียนขนาดเล็กคือประมาณ 1.2-1.4 เมตร กระแทะจำใช้เทียมด้วยควายเดี่ยวหรือควายคู่

3.3 เลื่อน เป็นยานพาหนะที่ใช้บรรทุกฟ่อนข้าวและสัมภาระในการทำนา ใช้ไม้ไผ่ทำรูปตัวเลื่อน ไม่มีราวลูกกรง ใช้ลำไม้ไผ่ยาว 2 ลำ วางเป็นตัวเรือนและรูป อาจจะมีล้อหรือไม่มีก็ได้ ถ้ามีล้อ ล้อจะทำด้วยไม้แผ่นที่มีขนาดหนาประมาณ 5-8 เซนติเมตร วาดเป็นวงกลม เรียกว่า ล้อข้าวจี เส้นผ่าศูนย์กลางประมาณ 0.8-1 เมตร ต่อมาล้อได้ดัดแปลงมาใช้เป็นยางรถยนต์บรรทุกไม่ต้องใส่ยางใน ใช้ไม้กากบาทตีทำเป็นคาน ใช้ควายเดี่ยวหรือวัวคู่ลากจูง

4. ใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว

4.1 เกียว เป็นเครื่องมือเกี่ยวข้าวที่ใช้แรงงานคน ลักษณะเกียวจะทำด้วยโลหะ เหล็ก ดีเรียว แบน โค้งเป็นรูปวงพระจันทร์ มีด้ามจับกลม เกียวจะมี 2 ชนิดคือ เกียวสำหรับเกี่ยวข้าวนาสวน และเกียวเกี่ยวข้าวนาเมือง เกียวเกี่ยวข้าวนาสวนวงโค้งจะ โค้งมากกว่าเกยวนาเมือง แต่เกยวนาเมืองจะมีด้ามยาวกว่า ลอยคมของเกียวจะใช้ตะปูเป็นลายกากบาทอ้อย จะขาวและคม

ภาพที่ 4.25 เกียว (ด้านบนซ้าย)

ที่มา: พิพิธภัณฑ์ไทยพวน วัดฝั่งคลอง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

4.2 ขะเน็ด เป็นอุปกรณ์สำหรับมัดฟ่อนข้าว ซึ่งอาจจะใช้ต้นข้าว หรือหญ้าหรือ กาบกล้วย หรือใบลานที่ตากแห้งมาบิดเป็นเชือก ปกตินิยมใช้ต้นข้าวซึ่งเรียกว่า ช้างข้าวที่เกี่ยวข้องรวง ออกแล้ว โดยเลือกจากตอซึ่งที่อยู่ในน่าน้ำลึกซึ่งจะยาว เกียวมาแผ่ทิ้งไว้ในลานนวด พอน้ำค้างตก หรือพ่นน้ำให้ช้างน้มเหนียว แล้วจึงนำช้างข้าวมา 2 กำเล็ก ๆ นำโคนของตอซึ่งมาทาบกันให้โคนทับ ปลาย แล้วใช้มือหมุนเป็นเกลียวเชือกให้เกิดแรงขมวด และขมวดหัวทิ้งไว้ นำมาร้อยใส่ไม้คาน แขนงไว้คอยเวลาที่จะใช้งาน ขะเน็ดแบบนี้เรียกว่า ขะเน็ดปอกคอช้าง ยังมีขะเน็ดอีกชนิดหนึ่ง เรียกว่า ขะเน็ดหักคอม้า จะนิยมใช้กับนาปักดำ วิธีทำโดยเกี่ยวต้นข้าวทั้งต้นมีรวงติดมา 2 กำเล็ก ๆ นำส่วนรวงมาทาบกันให้เกยกันที่คอรวงแล้วหมุนเป็นมัดเป็นเกลียวให้ติดกัน

4.3 คาน เป็นอุปกรณ์สำหรับหาม หลาวจากโคน (ขอ) ไม้ไผ่สีสุก ยาวประมาณ 1.5 เมตร แบ่งออกเป็นคานหามและคานหลาว คานหามจะใช้หามภาชนะใส่ข้าว ที่ปลายทั้งสองข้าง จะตัดให้เลี้ยวประมาณ 10-20 เซนติเมตร แล้วจะหลาวเป็นรูปหอกหรือหางหงส์ ที่ข้อจะควั่นเป็น เคียวหรือห้านม ขึ้นมาเพื่อใช้บังคับสายภาชนะที่หามคานหลาวเป็นคานที่ใช้ เสียบฟ่อนข้าวได้ ขะเน็ด ที่ปลายทั้งสองข้างจะตัดให้เลี้ยวประมาณ 10-20 เซนติเมตร แล้วหลาวให้แหลม ตัวคาน ส่วนกลางจะใหญ่ ปลายสองข้างจะเรียวเล็ก ไม้คานจะนิยมทำจากไม้ไผ่ที่มีข้อสั้น มี 6 ข้อ โดยถือ เคี้ยวว่า ข้อ 1 คาน ข้อ 2 แคน ข้อ 3 ยาก ข้อ 4 แค้น ข้อ 5 มั่งมี ข้อ 6 ศรีสุข

4.4 ขอลายสงฟาง เป็นไม้ขอสำหรับวางฟางในการนวดข้าวเพื่อให้ฟางที่ไม่มีเมล็ด ติดเหลืออยู่ ออกจากกองนวดข้าว ขอลายจะประกอบไปด้วย ค้ำที่ทำจากลำไม้ไผ่ขนาดเท่ากำมือ

ยาวประมาณ 1.5 เมตร ตัวขอยามีลักษณะโค้งงอพระจันทร์ อาจจะใช้กิ่งของไผ่บริเวณตาโคยตัดให้โค้งงอ หรืออาจจะใช้เหล็กตีให้เรียงงอ

ภาพที่ 4.26 ขอยางสงฟาง

ที่มา: <http://gotoknow.org/blog/yongyuths6/255375> 06/04/53

4.5 กระทาลากข้าว บางทีเรียกว่า ทัดทาหรือตะพาลากข้าว เป็นเครื่องมือสำหรับลากเมล็ดข้าวเปลือกรวมเป็นกอง ตัวใบของกระทาค้างด้วยไม้กระดาน หรือเหล็กแผ่น กว้างยาวประมาณ 20 x 45 เซนติเมตร มีด้ามถือยาวประมาณ 1.5 เมตร

4.6 กระทาลใหญ่ เป็นไม้กระทาค้างขนาดใหญ่สำหรับลากรวมเมล็ดข้าวที่ได้จากการนวดรวมเข้าเป็นกองใหญ่ ใบของกระทาค้างด้วยไม้กระดานหน้ากว้างประมาณ 40 เซนติเมตร ยาวประมาณ 1.5 เมตร ตรงกลางของกระทาค้างด้วยไม้ที่ทำเป็นด้ามยาวประมาณ 1.2 เมตร หัวท้ายของกระทาค้างมีหูร้อยเชือก สำหรับลากทั้งสองข้าง การปฏิบัติงานจะต้องใช้คนลากอย่างน้อย 3 คนขึ้นไป โดยคนหนึ่งจะมีหน้าที่ถือหางกระทาค้างบังคับให้กระทาค้างจิกลากเมล็ดข้าวและมีคนลากที่ปลายเชือกทั้งสองข้าง โดยมากจะใช้คนจำนวนมาก

4.7 พลั่วสาดข้าว เป็นเครื่องมือสำหรับดักข้าวเปลือกสาดขวางทางลมเพื่อแยกเมล็ดข้าวออกจากเศษฟางข้าว ข้าวดิบ ในขบวนการทำความสะอาดเมล็ดข้าว พลั่วสาดจะทำจากไม้เนื้ออ่อน เพื่อให้มีน้ำหนักเบา เช่น ไม้โมก ไม้มะกอก และไม้สัก เป็นต้น รูปร่างเหมือนพาย แต่ตัวแผ่นพายจะชุบให้เป็นล่องลึกเหมือนพลั่วขุดดิน ความกว้างของใบพลั่วประมาณ 20 เซนติเมตร ยาวประมาณ 35 เซนติเมตร ด้ามยาวประมาณ 1.2 เมตร

ภาพที่ 4.27 พั่วสาคข้าว

ที่มา: <http://www.tv5.co.th/service/mod/heritage/nation/oldcity/singburi8.htm> 06/04/53

4.8 ไม้ฟาดข้าว เป็นไม้สำหรับจับกำข้าวยกขึ้นมาฟาด เพื่อให้เมล็ดข้าวหลุดจากรวง ในขบวนการนวดข้าว จะทำด้วยลำไม้ไผ่ขนาดเท่ากำมือ จำนวนสองท่อนยาวประมาณ 1.5 เมตร ผูกด้วยเชือกที่ข้อปล้องสุดท้าย ดัดกันทั้งสองท่อน ท่อนหนึ่งปล้องสุดท้าย ตัดสั้นตรงข้อที่ผูกเชือก อีกท่อนหนึ่งตัดสั้นให้ห่างจากข้อประมาณ 25 เซนติเมตร เวลาใช้ประโยชน์ชาวนาจะจับไม้ข้างละท่อน เอาเชือกที่ผูกปลายไม้วงมัดมากำข้าวหรือฟ่อนข้าวที่มีขนาดเล็กจับยกขึ้นฟาดกับขอนไม้ หรือครกไม้ขูด เมล็ดข้าวก็จะหลุดร่วงออกจากรวงข้าว

4.9 กระพ้อมฟาดข้าว เป็นกระพ้อมทรงเตี้ย ก้นกลม มีขนาดใหญ่ ปากกว้างเป็นภาชนะสำหรับให้ชาวนาล้อมวงเพื่อฟาดข้าวให้เมล็ดข้าวตกอยู่ในกระพ้อมฟาดข้าว

4.10 โฉเจ คือตะแกรงร่อนข้าวเปลือก ที่สานด้วยดอกฝ้ายไม้ไผ่ลายขัดให้มีตาห่างพอที่เมล็ดข้าวร่วงลงมาได้ ขนาดเท่ากับกระด้งผัดข้าว ใช้ประโยชน์ในการสอนขี้ลำพรวน คือ ระวังข้าว ฟางข้าวออก หลังจากการนวดข้าว

4.11 ไม้หนามชักข้าว เป็นเครื่องมือทำความสะอาดเมล็ดข้าวเปลือกหลังจากนวดข้าวได้ใช้ขอลายสงฟางข้าวออกเรียบร้อยแล้ว แต่ยังมิเศษฟาง ระวังข้าวเหลืออยู่ ต้องใช้ไม้หนามชักหรือคันให้เศษฟาง ระวังข้าวที่ลอยมาอยู่รวมกัน แล้วนำมาใส่โฉเจร่อนเอาเศษต่าง ๆ นั้นออก ไม้หนามชักข้าวจะทำจากปลายไม้ไผ่ป่า เอาเฉพาะหนามส่วนปลาย 2 ต้น มาผูกติดกัน แล้ววงส่วนที่เป็นหนามโค้งเป็นวงกลมเหมือนพัดโบก

4.12 ไม้หลาวส่งข้าว จะเป็นไม้ปลายแหลมสำหรับปักฟ่อนข้าวยกขึ้นใส่บรรทุกบนยานพาหนะขนฟ่อนข้าว หรือขึ้นกองฟองข้าวที่มีความสูง จะทำด้วยปลายไม้ไผ่สีสุกยาวประมาณ 3-4 เมตร ที่ปล้องสุดท้ายจะเหลืงดากังไว้ประมาณ 40 เซนติเมตร หลาวปลายแหลม

4.13 ไม้หลาวปักข้าว เป็นไม้ปลายแหลม สำหรับปักฟ่อนข้าวที่บรรทุกบนยานพาหนะ เป็นชั้นสูงไม่ให้ล้ม ทำจากไม้ไผ่ปาที่มีเนื้อหนา หรือโคนไม้ไผ่สีสุก ผ่าเป็นชั้นหลาวกลม ปลายแหลม เส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ 2 เซนติเมตร ยาวประมาณ 1 เมตร

4.14 เครื่องสีฝัดข้าว เป็นเครื่องมือที่ใช้ในการทำความสะดวกเมล็ดข้าวเพื่อแยกเอาข้าวที่มีเนื้อแข็งออกจากข้าวลีบ เศษฟาง กระจ่างข้าว เข้าใจว่าได้นำมาจากประเทศจีน ตัวเรือนเครื่องทำด้วยไม้สัก หนุนด้วยสังกะสี มีใบพัดหมุนเป่าลม จำนวน 4 ใบ มีโม้ม้วน ด้านหลังตัวเรือนมีถังบรรจุข้าวที่ยังไม่ได้ทำความสะอาด เมื่อหมุนใบพัดปล่อยข้าวลงมาข้าวที่สะอาดมีเมล็ดแข็งจะไหลลงมาข้างล่างด้านหน้า ส่วนชีหลิบ (ข้าวลีบ) เศษฟาง กระจ่างข้าว จะโคนลมเป่าพัดออกไปด้านหลัง และที่บริเวณท้ายเรือนจะมีกระพ้อคอยรับเมล็ดข้าวที่มีเมล็ดแข็ง ที่อาจปลิวติดไปทางด้านหลัง แล้วนำส่วนนี้มาเข้าเครื่องฝัดใหม่ การหมุนใบพัดที่โมเล อาจจะใช้แรงงานคนหมุน หรือติดสายพานเชื่อมต่อไปยังเครื่องกำเนิดกำลัง เช่น มอเตอร์ไฟฟ้า หรือ เครื่องยนต์เล็ก ขนาดตัวเรือนจะสูงประมาณ 1.2 เมตร ยาวประมาณ 1.5 เมตร

ภาพที่ 4.28 เครื่องสีฝัดข้าว

ที่มา: พิพิธภัณฑ์ไทยพวน วัดฝั่งคลอง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

4.15 ยู่และฉางข้าว เป็นเรือนเก็บรักษาเมล็ดข้าวเปลือกหลังจากนวด เพื่อพักเมล็ดข้าวไว้ระยะหนึ่งก่อนที่จะขาย สืเพื่อบริโภค ถ้าเป็นเรือนขนาดเล็ก เรียกว่า ยู่ ถ้าเป็นเรือนขนาดใหญ่เรียกว่า ฉาง อาจจะปลูกเป็นโรงเรือนขึ้นมา หรือสร้างบริเวณใต้ถุนบ้าน โดยยกพื้นขึ้นมา ฝาผนังอาจจะใช้เสื่อราแพน ปะรำ ยาด้วยมูลวัวมูลควาย หรือแผ่นไม้กระดาน กรุล้อมรอบในแนวตั้ง มีไม้คร่าวล้อมรอบอยู่อีกชั้นหนึ่ง

ภาพที่ 4.29 ยู่ข้าว

4.16 เครื่องซ้อมข้าว เป็นชุดอุปกรณ์สำหรับแปรสภาพข้าวเปลือกเป็นข้าวกล้อง จากข้าวกล้องเป็นข้าวสาร ประกอบด้วย ครกซึ่งทำจากไม้ซุง สากคำเป็นไม้ที่หลาวปลายกลมทั้งสองข้าง ส่วนกลางเหลาเว้า สำหรับมือจับทำด้วยไม้ที่มีเนื้อแข็ง มีน้ำหนัก สากซ้อมเป็นสากรูปตัวที หัวตัวที่ทำจากไม้ท่อนกลม มีน้ำหนัก ตัวขาที่จะเป็นที่จับ สำหรับฟาดคำข้าว หรืออาจทำเป็นขากระเดื่องใช้คนเหยียบหางให้ตัวตะลุมพุกยกขึ้น และนอกจากนั้นยังมีกระดังสำหรับฝัดข้าวเอาแกลบออก และแยกส่วนของข้าวเต็มเมล็ดข้าวหักปลายข้าวออกจากกัน

4.17 เครื่องสีข้าวด้วยมือ เป็นเครื่องแปรสภาพข้าวเปลือกเป็นข้าวกล้อง (ข้าวที่ยังไม่ได้ขัดเอาผิวผนังออก) ได้พัฒนาขึ้นมาเป็นเครื่องมือที่ตัวเรือน สานด้วยผิวไม้ไผ่รวก ตัวลูกไม้แทนไม้ ที่ใช้กระแทะเปลือกอาจจะหล่อด้วยปูนซีเมนต์ หรือดินเหนียวอัดรูปทรงเหมือนกับไม้ที่ใช้โม่แป้ง แต่มีขนาดใหญ่กว่า ตัวโม่มีเส้นผ่าศูนย์กลาง ประมาณ 80 เซนติเมตร เรือนเครื่องสีข้าวจะสูงประมาณ 1 เมตร ด้านบนของโม่จะเป็นถังใส่ข้าวเปลือกด้านล่าง ส่วนขาจะเป็นแท่นรองรับข้าวที่ได้ทำการกระแทะเปลือกเสร็จแล้ว ลูกโม่สามารถหมุนได้โดยมีแขนยื่นออกมา เชื่อมติดคันโยก ขาวประมาณ 1.5-2 เมตร ที่มีถีของคันโยกจะมีราวแขวนไว้ทั้งสองข้าง เวลาใช้งานจะใช้แรงงานจาก

คนโยก หลังจากกะเทาะเปลือก แล้วจะนำข้าวกลิ้งไปซ้อม (ตำ) ให้ผิวผนังข้าวหลุดออกจากเมล็ด ข้าวสาร ส่วนที่หลุดออกมาคือ รำข้าว จมูกข้าว

ภาพที่ 4.30 เครื่องสีข้าวด้วยมือ

ที่มา: ศูนย์ภูมิรักษ์ จังหวัดนครนายก

5. ภาชนะใส่ข้าว

5.1 กระบุง เป็นภาชนะสำหรับใส่เมล็ดข้าว รูปร่างทรงป้อมสานด้วยตอกไม้ไผ่เป็นลายสอง มีขนาดแตกต่างกันไป สามารถบรรจุเมล็ดข้าวได้ประมาณ 1-1.5 ถัง ด้านข้างมีหู 4 หู สำหรับร้อยเชือกเข้ากับคานหาบ

5.2 กระปา เป็นภาชนะสำหรับใส่เมล็ดข้าวรูปร่างทรงป้อมสานด้วยตอกไม้ไผ่เช่นเดียวกัน แต่สานเป็นลายขัด ขนาดและมีหูร้อยเชือกเข้ากับคานเช่นเดียวกัน

5.3 กระพ้อม เป็นภาชนะใส่ข้าวสานด้วยตอกไม้ไผ่ลายขัดเช่นเดียวกับกระปา แต่มีขนาดใหญ่กว่า สามารถใส่ข้าวได้เป็นเกวียน วัตถุประสงค์ เป็นภาชนะใส่ข้าวเปลือกไว้สำหรับทำพันธุ์หรือเอาไว้ขายในกรณีไม่มียุ้งฉาง

5.4 กระบาย เป็นภาชนะใส่ข้าว รูปร่าง สานด้วยตอกไม้ไผ่ลายเดียวกับกระบุง แต่มีขนาดเล็กกว่า จะนำมาใช้ประโยชน์สำหรับตากข้าว แ่งข้าว

5.5 กระเช้า เป็นภาชนะที่สานด้วยตอกไม้ไผ่รูปร่างเรียวสูงแต่ป้อมไม่เท่ากระบุง ใช้ตอกเส้นเล็กสานอย่างละเอียด ช่วงส่วนครึ่งล่างสานเป็นลายสองสลับลายประสุ ช่วงครึ่งบนเป็นลายขัด ที่ขอบบริเวณปากกระเช้าผูกหรือถักด้วยหวายเป็นลายสันปลาช่อน ส่วนใหญ่นิยมท้าวด้วยน้ำมัน อย่างสวยงาม มี 4 รู ร้อยเชือกสำหรับหาบ ใช้ประโยชน์ในการใส่ข้าว และกับข้าวไปกิน

ในแปลงนา นิยมใช้ถาดปิดเป็นฝา ชาวนาจะหาบกระเช้าที่ปลายคานอีกข้างหนึ่ง และถ่วงน้ำที่ปลายคานอีกข้างหนึ่ง

5.6 กระพ้อ เป็นภาชนะสำหรับตวงข้าวใส่ถัง สำหรับซื้อขายคล้ายกระบุง สานด้วยดอกไม้ไผ่ บางลายขัด ทำขอบในตัว ขนาดบรรจุประมาณ 10 ลิตร ที่กระพ้อจะมีขีดแสดงปริมาณไว้ 4 ขีด เรียกว่า 4 กระพ้อ นิยมนำมาโกยข้าวแลกของ

5.7 กระด้ง เป็นภาชนะที่ด้วยดอกไม้ไผ่นิยมใช้ตอกโกสั่ว ผิวหรือผิวรูปร่างแบนกลม มีขอบยกขึ้นมา นำไปใช้ประโยชน์ในการตากของ หรือเป็นฝากระพ้อและใช้ผัดข้าวเพื่อเอาจี๊ดบออก การสานจะสานเป็นลายยกสองข่มสาม

5.8 กระโล่ รูปร่างและสานลายเช่นเดียวกับกระด้ง แต่ขนาดเล็กกว่า มีขนาดเท่ากับถาดใส่กับข้าว ใช้ประโยชน์เป็นฝาปิดกระเช้า และใช้เป็นที่วางกับข้าว แทนถาดหรือสำหรับใส่ของกระเดียดไป

5.9 กระบุงปากบาน เป็นกระบุงของชาวจีน มีประโยชน์สำหรับขนข้าวเปลือกขึ้นแบกบนบ่า เพื่อใช้ในการขนย้าย เช่น ขนข้าว ขนข้าวจากยุ้งฉางไปยังยานพาหนะ ขนถ่าย สานด้วยดอกไม้ไผ่ รูปร่างปากแตร ก้นเล็กปากใหญ่ มีขนาดบรรจุข้าวเปลือกได้ประมาณ 3-5 ถัง

5.10 ถัด เป็นภาชนะสำหรับตวงข้าว ในสมัยโบราณที่ยังไม่มีถังไม้ตวงข้าว สานด้วยดอกไม้ไผ่ช่วงสานครึ่งล่างสานเป็นลายสอง ส่วนครึ่งบนสานเป็นลายขัดมีขอบที่ปากแข็งแรง มีความจุประมาณ 10 ลิตร

ภาพที่ 4.31 อุปกรณ์ที่ชาวนาใช้ในชีวิตประจำวัน

ที่มา: พิพิธภัณฑ์ไทยพวน วัดฝั่งคลอง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

5.11 ถังดวงข้าว เป็นถังไม้เนื้อแข็งทำเป็นรูปทรงกลม ใช้ในการตวงบอกปริมาณ จำนวนความจุของเมล็ดข้าว มีขนาด 10 ลิตรเรียกว่าถังเล็ก ขนาด 20 ลิตร เรียกว่า ถังใหญ่

ภาพที่ 4.32 ถังดวงข้าว

ภาพที่ 4.33 ถังดวงข้าวและไม้ปาดข้าว

ที่มา: แม่ปิ่นดินพ่อทำสวน จังหวัดเชียงใหม่

5.12 ทะนาน เป็นภาชนะตวงบอกปริมาณความจุของเมล็ดข้าว แบบโบราณ อาจจะทำด้วยกะลามะพร้าว ชักค้ำ้นตากะลา หรืออาจจะหล่อด้วยทองเหลือง มีขนาดบรรจุประมาณ 1 ลิตร

ภาพที่ 4.34 ทะนาน

ที่มา: http://twssg.blogspot.com/2009/11/blog-post_23.html 06/04/53

6. อุปกรณ์ประกอบพิธีกรรม

เฉลว เป็นอุปกรณ์ประกอบสำหรับทำพิธีกรรม รับขวัญข้าวกลางทุ่งในระยะที่ข้าวตั้งท้อง จะสานด้วยตอก เป็นรูปตาชะลอม เป็นรูปห้าเหลี่ยม เหลี่ยมแหลมอยู่ด้านบน เหลี่ยมป้านอยู่ด้านล่าง ใช้ตอกจำนวน 20 เส้น เวลาใช้งานจะมีหลักปัก และผูกชะลอมที่จุดกลางของเฉลว และปักธงสีตามเหลี่ยมตรงเหลี่ยมแหลมด้านบน (อำนาจ ศิลวัตร 2535: 37-46)

ภาพที่ 4.35 เฉลว หรือ ตาเหลว

ที่มา: พิพิธภัณฑ์ไทยพวน วัดฝั่งคลอง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

สรุป ในสมัยก่อนได้ใช้อุปกรณ์ที่ทำจากวัสดุที่หาได้ในท้องถิ่น เช่น ไม้ไผ่ ไม้เนื้ออ่อน ไม้เนื้อแข็ง ในการทำเครื่องมือและอุปกรณ์ต่างๆที่ใช้ในการทำนาจะแบ่งตามช่วงระยะต่างๆดังนี้

1. เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการเตรียมพื้นที่และปลูก ได้แก่ ไถ คราด จอบ เสียม อีขลุบ และไม้หัวโยก
2. เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการวิดน้ำ ได้แก่ ชักโลง โกงเตงวิดน้ำ ระหัดมือ และท่อพญานาค
3. ยานพาหนะขนข้าว ได้แก่ เกวียน กระบะและเลื่อน
4. เครื่องมือและอุปกรณ์ที่ใช้ในการจัดการผลผลิตข้าว ได้แก่ เกียว ขะเน็ด คาน ขอบายสงฟาง กระทาลากข้าว พลั่วสาดข้าว ไม้ผาดข้าว โฉฉะ ไม้หนามชักข้าว ไม้หลาวส่งข้าว ไม้หลาวปักข้าว เครื่องสีฟัดข้าว ยุ้งฉางข้าว เครื่องซ้อมข้าวและเครื่องสีข้าวด้วยมือ

5. ภาชนะใส่ข้าว ได้แก่ กระบุง กระป๋อง กระป้อม กระบาย กระเช้า กระพ้อ กระด้ง กระโถ กระบุงปากบาน ถัด ถังตวงข้าวและทะนาน

6. อุปกรณ์ประกอบพิธีกรรม ได้แก่ เกลวหรือตาแหลว เป็นเครื่องหมายกำหนดเขต และป้องกันอันตรายให้แก่ต้นข้าว เป็นอุปกรณ์ประกอบพิธีกรรมรับขวัญข้าวในระยะเวลาที่ข้าวตั้งท้อง สานด้วยตอกเป็นรูปตาชะลอมห้าเหลี่ยม เวลาใช้งานจะมีที่ปักและผูกชะลอมที่จุดกึ่งกลางของเกลว และปักธงสามเหลี่ยมที่เหลี่ยมแหลมด้านบน

การทำนาในปัจจุบันที่ตำบลหนองแสง ได้ใช้เครื่องมือในการทำนาแบบสมัยใหม่ ดังต่อไปนี้

1. เครื่องมือในการเตรียมพื้นที่ ได้แก่ รถไถ และรถไถนาเดินตาม ยี่ห้อที่ได้รับความนิยม คือ คูโบต้า ชาวนาบางบ้านไม่มีเป็นของตนเองก็ต้องว่าจ้างแทน
2. เครื่องมือในการวิดน้ำ ได้แก่ ท่อพญานาค ชาวนาในตำบลหนองแสงแทบทุกครัวเรือนมีท่อพญานาคในการสูบน้ำเข้านา
3. ยานพาหนะขนข้าว ได้แก่ รถมอเตอร์ไซด์ รถไถนาเดินตาม รถยนต์
4. เครื่องมือในการเก็บเกี่ยว ได้แก่ รถเกี่ยวข้าว เป็นที่นิยมใช้กันมากในตำบลหนองแสง เพราะลงทุนเพียงครั้งเดียวก็ขายข้าวได้เลย ซึ่งรถเกี่ยวข้าวสามารถเกี่ยวข้าวและนวดข้าวจนเหลือแต่ข้าวเปลือกที่เป็นเมล็ดได้เลย มีพ่อค้าคนกลางมารับซื้อถึงในท้องทุ่งนา ทำให้ขั้นตอนพิธีกรรมต่างๆ ได้เลือนหายไป

5. อุปกรณ์ในการประกอบพิธีกรรมในตำบลหนองแสง ปัจจุบันไม่มีการปักเกลวในการรับขวัญข้าวแม่โพสพขณะตั้งท้องแล้ว ได้ถูกนำมาไว้ที่พิพิธภัณฑสถานไทยพวน วัดฝั่งคลอง ตำบลปากพลี อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

2.1.2 ความเป็นมาของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา

พระยาอนุมานราชธน (2515:100) ได้นิยามว่า วัฒนธรรมเป็นสิ่งที่มนุษย์เปลี่ยนแปลง ปรับปรุง หรือผลิตสร้างขึ้นเพื่อความเจริญงอกงามในวิถีชีวิตของมนุษย์ในส่วนรวมที่ถ่ายทอดกันได้ เลียนแบบกันได้ เอาอย่าง กันได้ วัฒนธรรมจึงเป็นผลผลิตของส่วนรวมที่มนุษย์ได้เรียนรู้มาจากคนสมัยก่อนสืบทอดกันมาเป็นประเพณี วัฒนธรรมจึงเป็นทั้งความคิดเห็นหรือการกระทำของมนุษย์ในส่วนรวมที่เป็นลักษณะเดียวกัน และสำแดงให้เห็นปรากฏเป็นภาษา ความเชื่อ ระเบียบ ประเพณี

ส่วนวัฒนธรรมชาวนั้น งามพิศ สัตย์สงวน (2545: 6-7) ได้กล่าวว่า วัฒนธรรมข้าว (Rice Culture) หมายถึง วัฒนธรรมของชาวนา เมื่อกกล่าวถึงวัฒนธรรมของชาวนา จำเป็นต้องเข้าใจมโนภาพ 2 อย่าง คือ “ชาวนา”และ “วัฒนธรรม”

ชาวนาคือใครและแตกต่างไปจากกลุ่มคนที่ทำการเกษตรอื่นๆอย่างไร ในที่นี้ ชาวนา หมายถึง กลุ่มคนที่ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลัก หรือ กลุ่มคนที่มีอาชีพทำนา ถ้ากลุ่มคนปลูกพืชอื่นๆไม่เรียกว่าชาวนา เช่น ปลูกอ้อย ปลูกข้าวโพดหรือมันสำปะหลัง เรียกว่าเป็นชาวไร่ ถ้าปลูกผักผลไม้เรียกว่าชาวสวน อย่างไรก็ตามอาจเรียกชาวนาชาวไร่ชาวสวนรวมๆกันว่าเป็นเกษตรกรได้ แต่กลุ่มคนที่ปลูกข้าวเป็นอาชีพหลักหรือชาวนา อาจปลูกข้าวเป็นการค้า หรืออาจปลูกข้าวไว้บริโภคเหลือไว้ขายก็ได้ ชาวนาอาจทำนาในที่ดินของตนเอง หรืออาจเช่าที่ดินทำนาก็ได้ ชาวนาบางคนอาจทำนาในที่นาของคนอื่นโดยไม่ต้องเสียค่าเช่าก็ได้เช่นกัน ดังนั้นชาวนาคือ

1. ผู้ทำนาในที่ดินของตนเอง
2. ผู้ทำนาในที่ดินของตนเองส่วนหนึ่งและเช่าที่ดินผู้อื่นทำนาอีกส่วนหนึ่ง
3. ผู้เช่าที่ดินของผู้อื่นทำนา
4. ผู้ทำนาในที่ดินของคนอื่นโดยไม่ต้องเสียค่าเช่า

โดยทั่วไปชาวนามักมีอาชีพเสริมหลายอย่างเช่นปลูกผัก เป็นช่างไม้หรือรับจ้างทั่วไปด้วย สำหรับผู้ที่รับจ้างในภาคเกษตรกรรมโดยที่ไม่ได้ทำนาเช่นรับจ้างปักดำ ถอนกล้า หรือเก็บเกี่ยว ไม่ถือว่าเป็นชาวนา เพราะผู้รับจ้างเหล่านั้นไม่ได้ตกอยู่ในภาวะการเสี่ยงในการประกอบอาชีพทำนา ไม่ต้องเกี่ยวข้องกับปัจจัยการผลิตต่างๆและไม่ต้องตัดสินใจในขั้นตอนต่างๆของการทำนา ผู้รับจ้างในภาคเกษตรกรรมเหล่านี้ จัดอยู่ในประเภทเดียวกับผู้รับจ้างนอกภาคเกษตรกรรมคือเป็นกรรมกรขายแรงงาน ดังนั้นผู้รับจ้างในภาคเกษตรกรรมจึงไม่ใช่ชาวนา สรุปได้ว่าชาวนาคือ ผู้มีอาชีพทำนาเป็นอาชีพหลัก ชาวนาในสังคมไทยมักมีแบบแผนการทำนา มีประเพณีพิธีกรรมในการทำนาแตกต่างกันไปตามภูมิภาคที่แตกต่างกัน

เมื่อนิยามคำว่าชาวนาไปแล้ว มโนภาพต่อไปที่ต้องนิยามคือคำว่า “วัฒนธรรม” (Culture) นักมานุษยวิทยานิยามวัฒนธรรมไว้หลายอย่าง เช่นให้ความหมายในเชิงพรรณนา (Descriptive) เชิงประวัติศาสตร์ (Historical) เชิงบรรทัดฐาน (Normative) เชิงจิตวิทยา (Psychological) เชิงโครงสร้าง (Structural) และเชิงประวัติความเป็นมา (Genetic) เมื่อนิยามวัฒนธรรมเชิงพรรณนา วัฒนธรรม หมายถึงสิ่งที่ได้จากการเรียนรู้โดยกระบวนการจัดเกลาทางสังคมเช่น ความเชื่อ ศิลปะ จริยธรรม ศิลธรรม เป็นต้น เมื่อนิยามเชิงประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมหมายถึงมรดกทางสังคมที่ถ่ายทอดมาเรื่อยๆหลายชั่วคน ถ้านิยามเชิงบรรทัดฐาน วัฒนธรรมหมายถึงกฎเกณฑ์ข้อบังคับต่างๆที่สำคัญที่กลุ่มคนกลุ่มต่างๆกำหนดขึ้นมา เพื่อให้สมาชิกปฏิบัติเพื่อความเป็นระเบียบในสังคม แต่ถ้านักมานุษยวิทยานิยามวัฒนธรรมเชิงจิตวิทยา วัฒนธรรม หมายถึงสิ่งที่สนองความต้องการจำเป็นระดับปัจเจกบุคคล เมื่อนิยามวัฒนธรรมในเชิงโครงสร้าง วัฒนธรรมหมายถึง การทำหน้าที่ต่างๆเพื่อให้

มนุษย์มีชีวิตอยู่ได้และดำเนินชีวิต วัฒนธรรมเชิงประวัติศาสตร์ความเป็นมา นักมานุษยวิทยาหมายถึงระบบสัญลักษณ์ เป็นต้น

เอี่ยม ทองดี (2537: 26-43) ได้กล่าวว่า ก่อนที่พฤติกรรมการเก็บรวบรวมข้าวจะรวมตัว (integration) ขึ้น หรือก่อนที่พฤติกรรมการล่าสัตว์หรือขุดหัวเผือกหัวมันบริโภคจะนิยติหรือกำหนด (determination) ไว้ มนุษย์อาจจะมีพิธีกรรมใดๆอยู่แล้วหรือไม่ก็ได้ แต่เมื่อมนุษย์ได้เรียนรู้ว่าเมล็ดข้าวสามารถบริโภคได้ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับข้าวจึงได้เริ่มขึ้นอันหมายถึงการเริ่มต้นรวมตัว (integration) ของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ซึ่งสามารถแบ่งความเป็นมาตามลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีต่อข้าวได้ ดังนี้

(1) พฤติกรรมการเก็บรวบรวมข้าว

พฤติกรรมการเก็บรวบรวมข้าวของมนุษย์ ปรากฏร่องรอยหลักฐานเก่าแก่ในวัฒนธรรมฮัวบินเนียนในประเทศเวียดนาม โดยสันนิษฐานว่ามนุษย์รู้จักเก็บรวบรวมข้าวเป็นอาหารแล้วในสมัยนั้น ซึ่งเกิดขึ้นไม่น้อยกว่า 15,000 ปีมาแล้ว โดยในระยะต้นนี้ ข้าวยังไม่เป็นอาหารหลัก แต่คงจะเป็นไปตามฤดูกาลเท่านั้น เมื่อถึงฤดูกาลข้าวสุกกก็เก็บรวบรวมเมล็ดข้าวป่ามาบริโภค ฤดูกาลอื่นก็แสวงหาอาหารอื่น เช่น ลำสัตว์ ขุดเผือกมันและเนื่องจากเมล็ดข้าวป่าเมื่อสุกกก็จะร่วงง่าย ดังนั้น เมล็ดส่วนหนึ่งจะตกลงพื้นและงอกงามในฤดูฝนต่อไปด้วยเหตุนี้ มนุษย์จึงต้องเรียนรู้วิธีเก็บเมล็ดข้าวให้ได้มาก ดังนั้น ก่อนข้าวสุกกก็รวบข้าวหลายๆต้นมาผูกรวมไว้ เมื่อเมล็ดข้าวสุกกก็จะร่วงลงค้างอยู่ตรงซ่อที่รวบไว้ ทำให้ได้เมล็ดข้าวมากขึ้น ซึ่งวิธีนี้ชาวอินเดียที่ยากจนในภาคใต้ของประเทศอินเดียยังใช้อยู่ในปัจจุบัน พวกเขาปลูกข้าวพันธุ์โอริซา ออฟฟิเซียนนาลิส (*Oryza officinalis*) ข้าวพันธุ์นี้เมื่อสุกกจะร่วงง่าย พวกเขาจึงต้องรวบต้นข้าวมามัดไว้ด้วยกันเป็นกลุ่มๆ ก่อนข้าวสุกกเพื่อป้องกันเมล็ดข้าวร่วงลงพื้น (Burkill, 1935) พฤติกรรมดังกล่าวนี้น่าจะเป็นที่มาของพิธีกรรมรวบข้าวของชาวนาไทยในภาคใต้ ซึ่งก่อนเริ่มต้นเก็บเกี่ยวข้าวต้องทำพิธีรวบข้าว ก่อน เมื่อเก็บเกี่ยวที่อื่นๆหมด จึงจะมาเก็บเกี่ยวข้าวบริเวณที่รวบไว้ และนำข้าวที่ได้นั้นเป็นขวัญข้าวหรือข้าวขวัญเป็นเชื้อในการเพาะปลูกต่อไป พิธีรวบข้าวจึงน่าจะเกิดในยุคนี้

นอกจากนี้ มีองค์ความรู้พื้นบ้านที่เป็นตำนานเรื่องราวเกี่ยวกับข้าวปรากฏอยู่ทุกภูมิภาค ว่าเมื่อพระฤๅษี(ซึ่งอาจจะเป็นคนที่อาศัยอยู่ในป่า) ค้นพบว่า เมล็ดข้าวบริโภคได้ จึงแนะนำให้มนุษย์รู้จักเก็บข้าวบริโภคและด้วยความสำนึกในบุญคุณดังกล่าว มนุษย์จึงต้องระลึกถึงพระคุณพระฤๅษีสืบมา เมื่อถึงฤดูเก็บรวบรวมข้าวก็เอาออกไปให้พระฤๅษีบริโภคด้วย แม้ปัจจุบันชาวนาก็ยังคงอุทิศส่วนกุศลแก่พระฤๅษีทุกครั้งที่ทำเพื่อกุศล

อนึ่ง ตำนานเกี่ยวกับข้าวบางแห่งเล่าว่า ข้าวที่พระฤๅษีแนะนำให้มนุษย์รู้จักบริโภคครั้งแรกนั้นเป็นเนื้อหนังมังสาของนางโพสวเทวีเทพธิดาในสวรรค์ ที่อุทิศร่างกายเป็นข้าว

ให้มนุษย์บริโภค โดยการช่วยเหลือของพระฤๅษี เมื่อเป็นข้าวแล้วจะเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เมล็ดโตเท่าผลแตงโมบ้าง เท่าผลมะพร้าวบ้าง มีปีกบินได้บ้าง เมื่อสุกจะบินมาสู่ยังฉางเอง เมื่อมนุษย์จะกินก็ปอกเปลือกใช้มีดผ่าซีกใส่หม้อหุงได้ ซึ่งคงจะเทียบได้กับการเก็บข้าวป่าที่ขึ้นอยู่ตามธรรมชาติ และเมล็ดข้าวอาจจะโตกว่าปัจจุบัน เนื่องจากพื้นดินคงอุดมสมบูรณ์

การแสวงหาอาหารของมนุษย์ก่อนรู้จักบริโภคข้าว

เป็นที่ยอมรับกันในหมู่นักมานุษยวิทยาทั่วไปว่า มนุษย์รู้จักล่าสัตว์เป็นอาหาร ก่อนรู้จักเก็บข้าวป่ามาบริโภค ดังจะเห็นได้จากหลักฐานการล่าสัตว์ เป็นภาพเขียนผนังถ้ำบ้าง เป็นภาพเขียนบ้าง เป็นวิถีชีวิตของชนพื้นเมืองเผ่าต่างๆ ในปัจจุบันบ้าง ที่ปรากฏในที่ต่างๆ มากมาย ซึ่งแสดงให้เห็นถึงการล่าสัตว์ของคนในยุคอื่นๆ

การปลูกข้าว

ข้าวเป็นพืชอาหารที่องค์ความรู้พื้นบ้านของคนไทยเชื่อว่าเกิดจากเทพธิดาในสวรรค์ อูทิสว่างกายลงมาเกิดเป็นข้าว โดยความช่วยเหลือของพระฤๅษีในป่าหิมพาน ซึ่งเชื่อกันว่าเกิดขึ้นมาก่อนที่พระพุทธเจ้าพระองค์แรกในภัทรกัป*นี้ลงมาตรัสรู้

(2) พฤติกรรมการทำไร่เลื่อนลอย

พฤติกรรมการทำไร่เลื่อนลอย ปรากฏร่องรอยหลักฐานเก่าแก่ในวัฒนธรรมลุ่มชาน ประเทศจีน และวัฒนธรรมฮัวบินเนียน ประเทศเวียดนาม ซึ่งสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นไม่น้อยกว่า 10,000 ปีมาแล้ว โดยเชื่อว่าเนื่องมาจากการที่มนุษย์ให้ความสนใจธรรมชาติมากขึ้น ได้เรียนรู้ถึงขั้นตอนต่างๆ ของธรรมชาติที่เกิดขึ้นและใช้ความสามารถของตนปฏิบัติการที่จะดึงเอาสิ่งแวดล้อมมาใช้ประโยชน์คนให้มากที่สุด มีการถาง โคน เผาป่า ใช้ไม้แทงดินให้เป็นรูหยอดเมล็ดข้าวตามจังหวะเวลาที่ได้สัดส่วนกับดินฤดูกาล และวัฏจักรการเจริญเติบโตของพืช (เช่น เดียวกับการเดินรำข้าวร้องที่เข้ากับจังหวะของคนตรี) ซึ่งการทำไร่เลื่อนลอยนี้ยังคงปรากฏอยู่ทั่วไปทั้งในพื้นที่ราบและที่สูงในปัจจุบัน

การถางป่าทำไร่ พื้นที่ทำไร่มีทั้งที่ราบ ที่ลาดเอียง ที่สูง และตามไหล่เขา โดยถาง โคน เผา แล้วเตรียมดินให้สะอาด แล้วจึงปลูกข้าว และสามารถทำไร่ในพื้นที่เดิมติดต่อกันได้ 3-5 ปี หลังจากนั้นต้องแปรสภาพเป็นที่นา หรือไม่ก็ปล่อยให้หญ้าและต้นไม้ขึ้นเจริญเติบโตเป็นป่าและเป็นป่าใหญ่อีกครั้งหนึ่งในระยะเวลา 10-20 ปี และสามารถถางป่าทำไร่ปลูกข้าวได้อีก

* กัป ปัจจุบันนี้เรียกว่า "ภัททกัป" หรือ "ภัทรกัป" แปลว่า กัปเจริญ เพราะในภัททกัปจะมีพระพุทธเจ้าอุบัติขึ้นถึง 5 พระองค์ คือ 1. พระกกุสันธะ 2. พระโกนาคมะ 3. พระกัสสปะ 4. พระสมณะโคตม 5. พระศรีอริยเมตตรัย

ข้าวไร่ โดยทั่วไปเป็นข้าวเบา อายุเก็บเกี่ยว 3-4 เดือน ไม่ต้องการน้ำแช่ขัง ข้าวไร่พันธุ์พื้นเมือง เช่น ข้าวกอเหละ (ข้าวเจ้า ภาคใต้) ข้าวปะต๋าน (ข้าวเหนียว ภาคเหนือ) ข้าวฮากไผ่ (ข้าวเหนียว ภาคอีสาน) เป็นต้น

พิธีกรรมสันนิษฐานว่าเกิดขึ้นในยุคนี้ นอกจากการรวบข้าวและการเลี้ยงข้าวพระฤๅษีแล้ว น่าจะมีพิธีกรรมเกี่ยวกับ ดิน น้ำ ลม ไฟ ป่าไม้ และสิ่งแวดล้อมอื่นๆเพิ่มขึ้น โดยพิจารณาจากสิ่งเกี่ยวข้องกับการปฏิบัติการ (holding) การทำไร่เลื่อนลอยที่มีอยู่ในปัจจุบัน นั่นคือ ก่อนลงป่าต้องทำพิธีขอป่าจากเจ้าป่า ขอพื้นที่จากเจ้าที่ ก่อนจะโค่นไม้ใหญ่ก็ต้องทำพิธีบนบานต่อเทพารักษ์ จะเผาป่าก็ต้องบอกกล่าวจากเจ้าที่ เทพารักษ์ และเทพเจ้าของสัตว์ต่างๆ ให้ไล่สัตว์ออกจากพื้นที่ และขออนุญาตต่อพระภูมิเจ้าแผ่นดินก่อนเพาะปลูกก็มีพิธีบนบานเลี้ยงคู่ผีต่างๆ ให้ช่วยดูแลรักษาคุ้มครองข้าว นอกจากนี้ในส่วนของการทำไร่ก็มีพิธีเชิญข้าวลงไร่ด้วย

การเซ่นไหว้เจ้าป่า

ชาวนาชาวไร่เชื่อว่ามีผีหรือเทวดาที่เกี่ยวกับป่าหลายคน ดังนั้นก่อนจะเริ่มต้นลงป่า นอกจากจะต้องหาวันดีแล้ว จะต้องทำพิธีบนบานเช่นสังเวยผีหรือเทวดาที่เกี่ยวข้องเสียก่อน เช่น พระไพร่เจ้าป่า เทพารักษ์ประจำต้นไม้ใหญ่ ห้วย หนอง คลอง บึง พญาไม้ นางไม้ ฯลฯ เชิญเทวดาเหล่านี้มารับเครื่องสังเวย แล้วบอกกล่าวขอที่ทำไร่ ขอร้องให้ช่วยคุ้มครองรักษา ให้มีความสะดวก ปลอดภัย ได้ข้าวอุดมสมบูรณ์

การแรกปลูกข้าว

การแรกปลูกข้าวต้องหาวันเวลาดี ต้องมีคาถาอาคมภาวนา ขณะประกอบพิธีต้องบนบานหรือเลี้ยงผีตาแฮก*หรือพระภูมิหรือนางธรรมาตามทีนับถือ เพื่อขอให้คุ้มครองรักษาแม่โพสพ ขอให้ดูแลรักษาแม่โพสพให้ปลอดภัยและต้องมีพิธีเชิญแม่โพสพลงนาด้วย

*เลี้ยงผีตาแฮก หมายถึง การเลี้ยงผีตาแฮกจากท้องทุ่งหรือป่าเขาที่เชิญมาคนหนึ่ง บอกให้อยู่ประจำท้องทุ่งนาแปลงนั้น เพื่อช่วยดูแลรักษาทุ่งนา ข้าวกล้า คนและสัตว์ให้ปลอดภัย เมื่อถึงฤดูกาลไถนา ดำนา เก็บเกี่ยว จะนำของมาเซ่นไหว้ และหลังจากการเก็บเกี่ยวจะแบ่งข้าวส่วนหนึ่งให้ด้วย (เอี่ยม ทองดี 2537: 52) สำหรับของเซ่นสังเวยผีตาแฮก การเลี้ยงผีตาแฮกนั้น จะกระทำ 3 ครั้งในรอบ 1 ปี ได้แก่ก่อนเริ่มลงมือทำนา ก่อนเริ่มเก็บเกี่ยวและก่อนขนข้าวขึ้นยุ้งฉาง (งามพิศ ศักดิ์สงวน 2545: 140)

อนึ่งเรื่องราวของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่ปรากฏในตำนานกล่าวว่า หลังจากพระฤๅษีแนะนำให้นุชย์รู้จักข้าวบริโภคแล้ว นุชย์ก็หันมาบริโภคข้าวเป็นอาหารหลักโดยไม่ต้องเพาะปลูกเก็บเกี่ยวข้าวเกิดขึ้นเอง เมล็ดข้าวมีปีกบินได้ เมื่อสุกจะบินมาสู่ขึงฉาง นุชย์เพียงแต่สร้างขึงฉางไว้รอเท่านั้น แต่ต่อมาเมื่อมีแม่ม่ายนางหนึ่งยังทำขึงฉางไม่เสร็จ ข้าวสุกบินว่อนมารอจะเข้าขึงเต็มไปหมด นางบอกให้รอก่อนก็ไม่ยอม นางโมโหคำว่าจับไม้คันตีไล่เมล็ดข้าวแตกกระจาย ตกใจน้อยใจ หนีไปอยู่ป่าอยู่เขา ภายหลังนุชย์ไม่มีข้าวกินเดือดร้อนทุกข์ทรมานยิ่งนัก จึงหนีไปหาพระฤๅษี พระฤๅษีจึงขอร้องแม่โพสพให้กลับมาเลี้ยงนุชย์อีก นางจึงกลับมา แต่มีเงื่อนไขต่อไปนี้ให้นุชย์ปฏิบัติต่อข้าว ต้องประกอบพิธีกรรมต่างๆ ขึ้น เช่น พิธีสู่ขวัญ และที่สำคัญคือนุชย์ต้องปลูก ต้องเก็บเกี่ยวข้าว ข้าวไม่ขึ้นตามธรรมชาติ ไม่บินมาสู่ขึงฉางอีก หลักฐานดังกล่าวนี้ สอดคล้องกับพฤติกรรมการทำไร่เลื่อนลอยเนื่องจากเมื่อประชากรเพิ่ม ข้าวป่าที่ขึ้นตามธรรมชาติไม่พอและคงหายากมากขึ้นจะมีอยู่ในป่าไกล พระฤๅษีซึ่งเป็นผู้ใกล้ชิดกับป้าฐรรณชาติต่างๆ ดีกว่าคนกลุ่มอื่น จึงแนะนำวิธีปลูกข้าวและแนะนำให้ไปเก็บข้าวมาปลูกขึ้น นุชย์จึงรู้วิธีและพิธีกรรมการปลูกข้าวแบบไร่เลื่อนลอยสืบมาจนปัจจุบัน

(3) พฤติกรรมการทำนาหว่าน

พฤติกรรมการทำนาหว่านปรากฏร่องรอยหลักฐานเก่าแก่ในวัฒนธรรมข่า กลุ่มแม่น้ำเหลือง วัฒนธรรมลุ่มชาน ประเทศจีน และฮัวบินเนียน ประเทศเวียดนาม ซึ่งสันนิษฐานกันว่าเกิดขึ้นไม่น้อยกว่า 5,000-10,000 ปีมาแล้ว ซึ่งเชื่อกันว่าในยุคนี้มีพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการเพาะปลูกเพิ่มขึ้น เนื่องจากมนุษย์มีมากและตั้งถิ่นฐานเป็นหลักแหล่งถาวร เทคโนโลยีจึงน่าเจริญก้าวหน้ากว่าแต่ก่อน ดังจะเห็นได้ว่ามีเรื่องราวเกี่ยวกับไถปรากฏในจารึกเมโสโปเตเมียและภาพไถในประเทศอียิปต์ ซึ่งเข้าใจกันว่าอยู่สมัยเดียวกัน

นาหว่าน

นาหว่านตามแบบแผนพื้นเมือง ส่วนใหญ่จะเป็นนาหว่านแห้ง ซึ่งภาคอีสานเรียกว่านาข้าวผายหรือนาผาย พื้นนาหลุ่มๆดอนๆหรือลาดเอียง ไม่เสมอราบเหมือนนาดำ นาปึ่งหนึ่งกว้างหลายไร่ คันนาไม่สูงใหญ่และสร้างขึ้นเพื่อแสดงขอบเขตหรือเป็นทางเดินเท่านั้น ไม่ประสงค์จะใช้กั้นน้ำแต่อย่างใด

การเตรียมดินนาหว่าน เริ่มต้นตากดินหว่านตั้งแต่หลังสงกรานต์เป็นต้นไป เมื่อขึ้นเดือนหก (ประมาณเดือนพฤษภาคม) ได้วันดีจะแรกไถนา และถ้าดินนาร่วน สามารถไถจะได้ทุกแปลง ชาวนาจะไถให้หมดแล้วทิ้งให้หญ้าตาย จากนั้นจึงไถแปรและเมื่อฝนลงประมาณเดือนแปดเดือนเก้าก็จะไถหว่านต่อไป

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาในช่วงนี้จึงน่าจะสืบต่อจากพิธีกรรมที่มีมาก่อนแล้ว และมีเพิ่มเติมขึ้นตามพัฒนาการทางสังคม ในส่วนที่เกี่ยวกับลัทธิความเชื่อ ศาสนา ประเพณี พิธีกรรมอื่นๆ อันเป็นมาตรการของสังคมที่พัฒนาขึ้นตามความจำเป็น เพื่อการควบคุมให้มนุษย์อยู่ร่วมกันอย่างสันติ ดังจะเห็นได้จากการทำนาหว่าน (แบบพื้นบ้าน) ที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มีพิธีกรรมต่างๆหลายอย่าง แม้แต่การหักร้างางพมาเป็นไร่นา ก่อนดำนา ก่อนเก็บเกี่ยว ก่อนเอาข้าวขึ้นยุ้ง ต้องจัดพิธีเช่นสังเวททุกครั้ง นอกจากนี้ตำนานข้าวในภาคใต้กล่าวว่า มนุษย์ได้บริโภคข้าวอย่างมีความสุขมาจนกระทั่งสมัยพระพุทธเจ้าที่ทรงพระนามว่าพระสมุทโรดม วันหนึ่งเมื่อมนุษย์และเทวดาฟังธรรมจากพระพุทธเจ้าจบแล้ว ได้มีผู้ถามว่าในโลกนี้มีใครมีบุญคุณต่อมนุษย์มากที่สุด มนุษย์ทุกคนตอบเป็นอย่างเดียวกันว่า พระพุทธเจ้า และเมื่อถามว่าใครมีบุญคุณรองลงมาต่างคนต่างตอบไปต่างนานา แต่ไม่มีใครตอบว่าแม่โพสพ แม่โพสพนี้ก็น้อยใจจึงหนีไปจากเมืองมนุษย์ ภายหลังมนุษย์ค่อยๆ ข้าวที่มีอยู่ก็เป็นข้าวดิบห่มค ปลุกข้าวออกรวงไม่มีข้าวสาร เมื่อพระพุทธเจ้าทรงทราบความ จึงให้พระเวสสุวรรณตามแม่โพสพ หนีไม่กลับแต่ให้เมล็ดข้าวมาทำพันธุ์ให้มนุษย์ไถดินแล้วหว่านลงไปและให้ประกอบพิธีกรรมต่างๆขึ้น เช่นพิธีสู่ขวัญข้าว พิธีแรกเก็บเกี่ยว พิธีหว่านข้าว เป็นต้น

(4) พฤติกรรมการทำนาคำ

พฤติกรรมการทำนาคำปรากฏร่องรอยหลักฐานเก่าแก่ในวัฒนธรรมบ้านเชียง ซึ่งสันนิษฐานกันว่าเกิดขึ้น ไม่น้อยกว่า 5,000 ปีมาแล้ว การทำนาคำนี้ เชื่อว่ามีพิธีกรรมเพิ่มขึ้นเนื่องจากประชากรมากขึ้น สังคมมีความสลับซับซ้อนและมีความเกี่ยวข้องกับสิ่งต่างๆเพิ่มขึ้น ระบบต่างๆพัฒนาการมากขึ้น โดยพิจารณาจากพิธีกรรมที่สืบทอดจากการทำนาหว่านแล้ว ยังมีพิธีกรรมอื่นๆอีกมากมาย เช่น พิธีแรกหว่านกล้า เป็นพิธีกรรมในช่วงเพาะปลูก พิธีกรรมในช่วงนี้เป็นพิธีที่จัดทำขึ้นเพื่อขอร้อง อ้อนวอนให้ผีหรือเทพช่วยเหลือข้าวที่ปลูก ให้เจริญงอกงามได้ผลดี และเมื่อต้นข้าวโตเป็นต้นกล้าก็มี พิธีแรกดำนา ในพิธีแรกดำนานั้นก่อนถอนกล้าไปดำ มีการกล่าวขอขมาแม่โพสพ และเชิญแม่โพสพไปอยู่ประจำ ณ ที่ปักดำ ภายหลังการปักดำ

(http://www.thaihandiworks.com/KhunKhao_L02P05.html 31/3/53) พิธีเลี้ยงผีขุนน้ำ คือ การทำพิธีสังเวทผีหรือเทวดาอารักษ์ ผู้เป็นหัวหน้าของฝักรักษ์ทั้งหลายที่ทำหน้าที่ ปกปักษ์รักษาป่าไม้อันเป็นต้นน้ำลำธาร เพื่อเป็นการขอบคุณเทวดาที่บันดาลให้มีน้ำใช้ในการเกษตรกรรม โดยเฉพาะในเขตลุ่มน้ำของลำน้ำนั้น ๆ และยังเป็นการขอให้ผีประจำขุนน้ำบันดาลให้ฝนตกและมีน้ำจากขุนน้ำหรือต้นน้ำนั้นลงมาสู่พื้นราบได้ ผีขุนน้ำเป็นอารักษ์ประจำต้นน้ำแต่ละสาย ซึ่งสถิตอยู่บนคอยสูงอันเป็นต้นแม่น้ำทั้งหลาย มักจะอยู่ตามใต้ต้นไม้ใหญ่ ๆ เช่น ไม้ไผ่ (ไทร) ไม้มะค่า หรือไม้ยาง เป็นต้น ชาวบ้านก็จะอัญเชิญมาสถิตอยู่ในหอผีที่ปลูกขึ้นอย่างค่อนข้างถาวรใต้ต้นไม้เหล่านั้น ผีขุนน้ำที่

อยู่แม่น้ำใดก็จะได้ชื่อตามแม่น้ำนั้น เช่น ขุนลาว เป็นผิอยู่ต้นแม่น้ำลาว เขตอำเภอเวียงป่าเป้า จังหวัดเชียงราย ขุนวัง อยู่ต้นแม่น้ำวัง ในจังหวัดลำปาง ขุนออน อยู่ต้นแม่น้ำ แม่ออน เขตอำเภอสันกำแพง จังหวัดเชียงใหม่ เป็นต้น (<http://www.prapayneethai.com/th/belief/north/view.asp?id=034031/3/53>)

อนึ่ง หลักฐานทางโบราณคดี ซึ่งขุดค้นพบในที่ต่างๆ เช่น ที่บ้านเชียง ยังเป็นข้อมูลให้สันนิษฐานว่านอกจากจะมีพิธีกรรมต่างๆเกี่ยวกับข้าวและการทำนาเกิดขึ้นมากมายในยุคสมัยการทำนาคำนี้อยู่แล้ว ยังมีความสำคัญยิ่งต่อพิธีกรรมต่างๆอีกด้วย จะเห็นได้ว่าองค์ความรู้ต่างๆของสังคมและเกี่ยวข้องกับ ดิน น้ำ ลม ไฟ ตลอดจนทรัพยากรอื่น ๆ มีความสลับซับซ้อนมากขึ้น ส่วนของเทคโนโลยีก็พัฒนาการขึ้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งช่วงที่ศาสนาพราหมณ์เกิดขึ้น การแบ่งแยก (differentiation) ของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาเป็นประเภทต่างๆ ชนิดต่างๆ ปรากฏอย่างชัดเจนและเมื่อศาสนาอื่นๆเกิดขึ้นภายหลังก็ได้สนับสนุนพิธีกรรมที่มีอยู่ให้มั่นคงสืบไป ดังจะเห็นได้จากการทำนาคำนี้อันปรากฏร่วมสมัยว่ามีพิธีกรรมต่างๆมากมายหรือในพระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ มีการบูชาสังเวทเจ้าทั้งในศาสนาพุทธ ศาสนาพราหมณ์และผีพื้นบ้านหรือเทพเจ้าในลัทธิพื้นบ้าน และในรอบปีจะมีพิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนาเกิดขึ้นทุกขั้นตอน จึงนับได้ว่าเป็นยุคสมัยที่พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนามีความเจริญสูงสุดและแบ่งแยก (differentiation) อย่างเป็นระบบระเบียบ มีลำดับขั้นคล้ายโครงสร้างสังคม

(5) การทำนาหลายครั้งในรอบปี

พฤติกรรมการทำนาหลายครั้งในรอบปีในประเทศไทยเริ่มปรากฏกันมากขึ้น หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา เนื่องจากประเทศมหาอำนาจกดดันให้ประเทศต่างๆในเขตร้อนขึ้น ผลิตข้าวและพืชอาหารอื่นๆ บรรเทาทุกข์แก่ชาวโลกซึ่งขาดแคลนอาหารเป็นจำนวนมาก และเกิดการปฏิวัติเขียวขึ้นในประเทศตะวันตก คือการนำเอาเครื่องจักรกลและความรู้ทางวิทยาศาสตร์สาขาต่างๆมาประยุกต์ใช้ในการเกษตร เช่น การปรับปรุงพันธุ์พืชให้มีผลผลิตต่อไร่สูง การนำเครื่องจักรกลมาใช้แทนแรงงานสัตว์ การผลิตปุ๋ยเคมี เป็นต้น เหล่านี้เป็นเหตุการณ์สำคัญที่นำไปสู่การกำหนดหรือนิยัตติ (determination) พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวที่เกิดขึ้นปัจจุบันเพราะเทคโนโลยีต่างๆเหล่านี้ ได้สร้างบทแย้ง (antithesis) หรือการรวมตัว (integration) ของวิวัฒนาการเกี่ยวกับข้าวและการทำนาขึ้นใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเหตุปัจจัยเกี่ยวกับความอุดมสมบูรณ์ของข้าว และความอยู่เย็นเป็นสุขของคน ได้เริ่มเปลี่ยนแปลงจากเหตุปัจจัยเดิมมาสู่เหตุปัจจัยใหม่ กล่าวคือปัจจุบันมีความเชื่อว่าคนสามารถปรุงแต่งเหตุปัจจัยเหล่านั้นได้ ดังจะเห็นได้ว่า เมื่ออะไรขาดตกบกพร่อง เช่น นาขาดน้ำ ดินขาดปุ๋ย ฟ้าขาดฝนมักจะเรียกร้องให้รัฐบาลรับผิดชอบ พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาหลายท้องถิ่นจึงเปลี่ยนแปลงสูญหายไปจากวิถีชีวิตชาวนา แม้ในหมู่บ้านชาวนาหรือชาวชนหญิง

ชายชวานากก็แทบจะไม่รู้จัก ไม่เคยเห็นพิธีกรรมบางอย่าง โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่ทำนาด้วยน้ำชลประทาน ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ด้วยแล้ว อย่างว่าแต่ฝู่ง ผีนา ผีตาแฮก แม่โพสพเลย แม้พิธีเลี้ยงผีหลักบ้านผีบรรพบุรุษก็แทบจะไม่มีแล้ว จะยังคงอยู่บ้างก็ในพื้นที่ทำน่าน้ำฝน ยังคงใช้เทคโนโลยีพื้นบ้านและแรงงานสัตว์

สรุป ก่อนที่พฤติกรรมการเก็บรวบรวมข้าวจะรวมตัวขึ้นหรือก่อนพฤติกรรมการล่าสัตว์หรือชุดหัวเผือกหัวมันมาบริโภคนมนุษย์อาจจะมีพิธีกรรมใดๆอยู่แล้วหรือไม่ก็ได้แต่มนุษย์ได้เรียนรู้ว่าข้าวสามารถบริโภคได้ ความสัมพันธ์ของมนุษย์กับข้าวจึงได้เริ่มขึ้น อันหมายถึงการเริ่มต้น รวมตัวของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าว ซึ่งสามารถแบ่งตามลักษณะพฤติกรรมของมนุษย์ที่มีต่อข้าวดังนี้

1. พฤติกรรมการเก็บรวบรวมข้าว
2. พฤติกรรมการทำไร่เลื่อนลอย
3. พฤติกรรมการทำนาหว่าน
4. พฤติกรรมการทำนาคำ
5. การทำนาหลายครั้งในรอบปี

ตารางที่ 4.2 ตารางแสดงเนื้อที่นาที่ได้รับน้ำจากชลประทานที่สร้างเสร็จแล้ว ถึงปี 2549

ภาค	เนื้อที่ชลประทานที่สร้างเสร็จถึง		
	2547	2548	2549
อีสาน	3,229,495	3,737,687	3,737,687
เหนือ	3,800,579	4,303,787	4,491,567
กลาง	13,237,304	12,962,354	13,061,454
ใต้	2,514,369	2,144,059	2,341,359
รวม	22,781,711	23,147,887	23,632,067

1.1.3 ความเชื่อและพิธีกรรมในการทำนา

ความเชื่อ หมายถึง ความรู้สึกนึกคิดสืบทอดกันมาอันมีผลต่อพฤติกรรมการแสดงออก ของบุคคลหรือกลุ่มชนที่มีต่อสิ่งต่างๆ โดยไม่คำนึงถึงเหตุผลหรือพื้นฐานความเป็นจริง ฉะนั้นความเชื่อจึงมีขอบเขตกว้างขวางมากไม่เพียงแต่จะหมายถึง ความเชื่อในดวงวิญญาณทั้งหลาย ภูตผี คาถา อาคม โขคลาง ไสยศาสตร์ต่างๆ เท่านั้น แต่ยังรวมถึงปรากฏการณ์ธรรมชาติที่มนุษย์

ยอมรับนับถือ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับความสอดคล้องกับสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่น

(http://online.benchama.ac.th/social/kanokporn/pdf/lesson%202_03.pdf) 27/3/53

นักคติชนวิทยาอาจใช้คำศัพท์เกี่ยวกับความเชื่อว่าเป็น belief หรือ superstition ก็ได้ แต่ superstition จะมีความหมายไปในทางมโนคติที่ไม่มีเหตุผล อาจหมายถึงความเชื่อโศลกต่าง ดังนั้น บางครั้งจึงหลีกเลี่ยงไปใช้คำว่า folk belief แทน ความเชื่อเหล่านี้จะถ่ายทอดไปในลักษณะคำกล่าว หรือคำพูดที่เป็นเหตุของความเชื่อ และผลของความเชื่อจะเป็นของความเชื่อ

ประเภทของความเชื่อของชาวนาที่ตำบลหนองแสง อำเภอบางพลี จังหวัดนครนายก

1) ความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อทางศาสนา

นักมานุษยวิทยา แบ่งความเชื่อออกเป็น 2 ประเภทใหญ่ๆ คือ คติถือผีผีสาร เทวดา (animism) และคติถือของขลังของศักดิ์สิทธิ์ (animatism) คติถือผีผีสาร เทวดา (animism) หมายถึงความเชื่อว่ามีอำนาจเหนือธรรมชาติ ได้แก่ ภูตผี ปีศาจ เทวดา เทพเจ้า วิญญาณ ฯลฯ เชื่อกันว่าอำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านี้มีเจตภูติที่มีตัวตนสิงอยู่ สามารถตัวตนออกจากวัตถุต่างๆ ได้ (ราชบัณฑิตยสถาน 2524:20) และมีอารมณ์ความรู้สึกเหมือนมนุษย์ทั่วไป สิ่งเหนือธรรมชาติ เหล่านี้อาจสิงสถิตอยู่ในต้นไม้ หิน แม่น้ำ ภูเขา เชื่อกันว่ามนุษย์มีวิญญาณ เมื่อสิ้นชีวิตวิญญาณ สามารถออกจากร่างในระยะสั้นๆ เช่น ตอนนอนหลับ หรือออกไปอย่างถาวรคือตอนตายแล้ว กลายเป็นผี ในขณะที่เทพเจ้าคืออำนาจเหนือธรรมชาติที่มีความสำคัญและอำนาจมากกว่า (งามพิศ สัตย์สงวน 2536: 210)

ส่วนคติถือของขลังของศักดิ์สิทธิ์ (animatism) หมายถึงความเชื่อว่ามีวัตถุ สำคัญทั้งมวลมีชีวิต หรือพลังอำนาจที่สามารถติดต่อกันได้ ถ้าหากสิ่งนั้นมีอำนาจเพียงพอที่จะเป็น ของขลังหรือของศักดิ์สิทธิ์ ก็ย่อมได้รับความนับถือว่าเป็นสื่อแห่งอำนาจที่ไม่มีตัวตนหรือเป็น ตัวตนขึ้นมาแต่จะแยกออกจากวัตถุอื่นๆ ไม่ได้ เช่น ต้นไม้ หิน ลูกศร และในตัวตนด้วย (ราชบัณฑิตยสถาน 2524: 19)

สรุป ความเชื่อหมายถึง ความรู้สึกนึกคิดสืบทอดกันมา อันมีผลต่อ พฤติกรรมการแสดงออกของบุคคลหรือกลุ่มชนที่มีผลต่อสิ่งต่างๆ โดยไม่คำนึงถึงเหตุผลหรือ พื้นฐานความเป็นจริง

ความเชื่อทางศาสนาของชาวนาไทยจึงเป็นการผสมผสานกัน ระหว่าง ศาสนาพุทธกับศาสนาพราหมณ์ ตลอดจนความเชื่อเรื่องภูตผี ปีศาจ เทวดา แม้ปัจจุบันความเชื่อใน สิ่งต่างๆ ลดน้อยลง ตามเหตุผลและพัฒนาการในด้านการศึกษาด้านวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่ เจริญขึ้น ชาวบ้านได้รับการศึกษามากขึ้น ทำให้ความเชื่อที่ไม่สามารถพิสูจน์ได้ค่อยๆ หดความ เชื่อถือไป ชาวบ้านจะเลือกเชื่อและกระทำในสิ่งที่สามารถพิสูจน์ได้ หรือเป็นความเชื่อทางจิตวิทยา

มากกว่าในแง่ที่เป็นไสยศาสตร์ หรือสิ่งประดิดประดอยที่สร้างขึ้นทดแทน เช่น เครื่องรางของขลัง และวัตถุมงคลต่างๆ ถึงอย่างไรก็ตามปัจจุบันชาวนาในตำบลหนองแสงยังมีความเชื่อดั้งเดิมและความเชื่อในเรื่องศาสนาที่เกี่ยวข้องกับการทำนาอยู่หลายประการด้วยกัน ได้แก่

(1) พระรัตนตรัย

พระรัตนตรัยเป็นที่พึ่งสูงสุดของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนาของชาวนาไทยนั้น โดยทั่วไปชาวนาส่วนใหญ่จะนึกถึงคุณพระรัตนตรัยก่อนเสมอ เพื่อยึดเอาพระคุณเป็นที่พึ่ง เป็นพลังอำนาจที่เชื่อว่าสามารถบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ และความสำเร็จตามความปรารถนาได้ทุกประการ เพียงแต่เขาเหล่านั้นต้องมีความเชื่อและมั่นใจอย่างมั่นคง

พระรัตนตรัย คือที่พึ่งสูงสุดของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย พิธีกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา ต้องระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยก่อน เพื่อยึดเอาพระคุณมาเป็นที่พึ่ง เป็นพลังอำนาจ ดลบันดาลให้เกิดความสำเร็จตามความปรารถนา ทั้งเทพดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ต่างๆ ก็จะตอบสนองต่อความต้องการของพิธีกรรมนั้นๆ อย่างเต็มที่ (เอี่ยม ทองดี 2537: 96)

จากการสัมภาษณ์ นายวิจารณ์ มงคลยง เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2553 ได้กล่าวว่า ความเชื่อพระรัตนตรัยที่เกี่ยวกับข้าวหลักๆ เห็นได้จากพิธีสู่ขวัญข้าวซึ่งชาวดำบลหนองแสงทำกันเป็นประจำทุกปีในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ พิธีสู่ขวัญข้าวทำเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว เอาข้าวขึ้นยุ้งแล้วก็จะไปทำกันที่วัด แต่ละบ้านก็จะเอาข้าวเปลือกไปคนละกำสองกำ ไปกองรวมไว้ พระก็สวดเจริญพระพุทธมนต์ เป็นความเชื่อเรื่องพระรัตนตรัยที่เกี่ยวกับการทำนา พระสวดจบแล้วก็ถวายอาหารแก่พระ พระกำลังฉันเพลอยู่ นายวิจารณ์ก็ทำพิธีสู่ขวัญข้าว นายวิจารณ์กล่าวว่าได้ทำสืบต่อผู้อาวุโสท่านหนึ่ง แต่นายวิจารณ์เองยังไม่มีผู้สืบทอด พอสู่ขวัญเสร็จชาวบ้านก็นำข้าวไปใส่กองก็จะเอาข้าวที่เข้าพิธีแล้วกลับไปบ้านคนละกำสองกำ และรับพรจากพระ

สรุป พระรัตนตรัย คือที่พึ่งสูงสุดของมนุษย์และเทวดาทั้งหลาย พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนาของชาวนาไทย ชาวนาส่วนใหญ่จะนึกถึงคุณพระรัตนตรัยก่อนเสมอ ยึดเอาพระคุณเป็นที่พึ่ง เป็นพลังอำนาจที่เชื่อว่าดลบันดาลให้เกิดความอุดมสมบูรณ์และความสำเร็จตามความปรารถนาทุกประการ ในพื้นที่ตำบลหนองแสง แสดงออกให้เห็นในพิธีสู่ขวัญข้าว

(2) พระภูมิเจ้าที่

ชาวนาที่ตำบลหนองแสงส่วนใหญ่เชื่อว่า ทุ่งนามีพระภูมินาเป็นเทพคอยปกป้องและดูแลต้นข้าวและทุ่งนา ให้อุดพ้นจากการทำลายของศัตรูข้าวและโรคระบาดต่างๆ ชาวนาเชื่อว่าพระภูมิเจ้าที่เป็นโอรสของท้าวทศราชน กับนางสันทาทุกข์ ครองกรุงพาลี ท้าวทศราชมีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “ท้าวกรุงพาลี” มีโอรสทั้งหมด 9 องค์ เป็นพระภูมิมีนามและหน้าที่ต่างหากัน

ดังนี้ 1) พระชัยมงคล มีหน้าที่ดูแลรักษาโรงเรียนต่างๆ 2) พระนครราช มีหน้าที่ดูแลรักษาบันได
ป้อมประตูค่าย 3) พระเทพน มีที่ดูแลรักษาออกัสต์ว์ 4) พระชัยกษัตริย์ มีหน้าที่ดูแลรักษาขังฉาง
5) พระคนธรรพ์ มีหน้าที่ดูแลประจำโรงพิธีต่างๆ 6) พระธรรมโหรา มีหน้าที่ดูแลรักษาเรือสวนไร
นา 7) พระทเวเถระ มีหน้าที่ดูแลรักษาโบสถ์วิหาร 8) พระธรรมิกราช ดูแลรักษาพืชพรรณต่างๆ
9) พระราชธรา ดูแลรักษาแม่น้ำ ลำคลอง หนอง บึง พระภูมิแต่ละองค์มีบริวารเป็นจำนวนมาก
ประจำอยู่ตามศาลต่างๆที่ชาวบ้านสร้างไว้ให้เป็นที่ยึดถือเพื่อปฏิบัติหน้าที่ต่างๆกัน (เอี่ยม ทองดี
2537: 84-85)

จากการสัมภาษณ์ นายวิจารณ์ มงคลยง เมื่อ 8 มีนาคม 2553 ชาวบ้าน
คลองคล้า และนางนฤมล อุดมพงษ์ เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2552 ชาวบ้านเนินหินแร่ ได้กล่าวไปใน
ทิศทางเดียวกันว่า พระภูมิเจ้าที่นั้นแต่ละบ้านก็มีศาลพระภูมิบ้าน ส่วนพระภูมินาที่นี้ไม่ได้ตั้งเป็น
ศาลอย่างเป็นทางการ เมื่อทำพิธีเลี้ยงเจ้าที่นา ก็จะเลือกพื้นที่ที่มุมหนึ่งของที่นา และมีศาลประจำ
หมู่บ้านหรือศาลปู่ตา

สรุป ชาวนาในตำบลหนองแสงส่วนใหญ่เชื่อว่า ท้องทุ่งนามีพระภูมินาคอย
ปกป้องดูแลต้นข้าวและทุ่งนาให้รอดพ้นจากการทำลายของศัตรูข้าวและโรคระบาดต่างๆ แต่ใน
ปัจจุบันพระภูมินาไม่ได้ตั้งเป็นศาลอย่างในอดีต ชาวนาได้แสดงความนับถือเจ้าที่นาอยู่ในจิตใจ เมื่อ
ทำพิธีเลี้ยงเจ้าที่นา จะเลือกพื้นที่มุมใดมุมหนึ่งของที่นาในการทำพิธี นอกจากนี้ยังมีศาลประจำ
หมู่บ้านแต่ละหมู่บ้าน ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า “ศาลปู่ตา” คอยปกป้องรักษาหมู่บ้านมิให้ได้รับภัยอันตราย
ใดๆและในแต่ละบ้านมีศาลพระภูมิเจ้าที่คอยปกป้องรักษาบ้านเรือนของตน

ภาพที่ 4.36 พระภูมินา ตำบลสาริกา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก

ภาพที่ 4.37 ศาลปู่ตา ศาลประจำหมู่บ้าน หมู่ที่ 1

ภาพที่ 4.38 ศาลพระภูมิประจำบ้าน

(3) นาค

นาคในความหมายของพระมหาสมิทธี โชติโก วัดศรีจันทร์ประดิษฐ์ จังหวัดสมุทรปราการ ได้อธิบายว่า นาคเป็นได้ทั้งคำบาลีและสันสกฤต มีความหมายทำนองเดียวกันคือ

ก) หมายถึงงูใหญ่ มีหงอน เป็นสัตว์ในเทพนิยาย ตัวผู้เรียก นาโค ตัวเมียเรียก นาคี

ข) หมายถึงช้าง ได้แก่คำว่า นาเคนทร์ ดังในภาษาบาลีว่า “อหิ นา โควสงคาเม” (ข้าเปรียบเสมือนช้างศึกในสงคราม)

ค) หมายถึงผู้ประเสริฐ ผู้เตรียมบวช

ในพระพุทธศาสนาที่พบปรากฏว่า นาคคืองูใหญ่เป็นสัตว์เดรัจฉาน แต่มีความรู้สึกผิดชอบชั่วดีเหมือนมนุษย์ เป็นสัตว์มีฤทธิ์มีพลัง บางครั้งแปลงกายเป็นสัตว์อื่นหรือแม้แต่คนก็ได้ ที่ปรากฏในการเป็นผู้คุ้มครองศาสนาเช่น แผ่พังพานเป็น 7 เศียรกั้นพระเศียรของพระพุทธเจ้าขณะเสวยวิมุตติสุข ณ สระมุจลินทร์ท่ามกลางสายฝน

นาคมีความเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า ดังปรากฏในพุทธประวัติเป็นหลายตอน เช่น ในสมัยพุทธกาลครั้งหนึ่งพญานาคตนหนึ่งมีความศรัทธาในพระพุทธศาสนามาก ต้องการบวชในพระศาสนาจึงได้แปลงกายเป็นชายหนุ่ม แล้วมาขอบวชต่อพระพุทธเจ้า แต่เมื่อบวชเป็นสงฆ์แล้วขณะที่จำวัดได้คืนร่างกลับเป็นพญานาคตามเดิม ทำให้พระสงฆ์องค์อื่นมาพบเข้าและเกิดความตกใจจึงไปกราบทูลต่อพระพุทธเจ้า พระองค์จึงทรงห้ามนาคและสัตว์เดรัจฉานอื่นๆเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา แต่เนื่องจากนาคมีศรัทธาแรงกล้าที่จะบวช จึงเรียกผู้ที่นุ่งขาวห่มขาวก่อนที่จะบวชเป็นพระภิกษุว่านาค (อุดม บัวศรี 2539: 1)

ความเชื่อเรื่องนาคประจำเดือน เมื่อแรกไถนา ให้ดูตำรานาคประจำเดือน คือ เดือน 4 เดือน 5 เดือน 6 นาคเอาหัวไปปักจิม หางไปหนนุรพ์ ท้องอยู่ทักษิณ หลังอยู่อุดร เมื่อแรกไถนา บ่ายหน้าวัวไปอีสานเดือน 7 เดือน 8 เดือน 9 เอาหัวไปอุดร หางไปทักษิณ ท้องอยู่ปักจิม หลังอยู่หนนุรพ์ เมื่อแรกไถนา บ่ายหน้าวัวไปอาคเนย์ เดือน 10 เดือน 11 เดือน 12 นาคเอาหัวไปปักจิม หางไปหนนุรพ์ ท้องอยู่อุดร เดือน 1 เดือน 2 เดือน 3 นาคเอาหัวไปทักษิณ หางอยู่อุดร หลังอยู่ปักจิม ท้องอยู่บุรพา

เรื่องปี โดยทั่วไปเกี่ยวข้องกับน้ำ นาคให้น้ำและเกณฑ์พิชพันธุัญญาหาร ซึ่งแต่ละปีนับตั้งแต่ปีชวดจนถึงปีกุนจะมีคำพยากรณ์สิ่งเหล่านี้ไว้ ส่วนเวลาในรอบปีที่เกี่ยวข้องกับการจัดพิธีกรรมประเภทต่างๆ สรุปได้ดังปฏิทินต่อไปนี้

ปีชวด	นาคให้น้ำ 3 ตัว ต้นปี น้ำน้อย กลางปี น้ำน้อย ปลายปี น้ำมาก
ปีฉลู	นาคให้น้ำ 5 ตัว ฝนเสมอกันทั้งต้นปี กลางปี ปลายปี น้ำน้อย
ปีขาล	นาคให้น้ำ 3 ตัว ต้นปี น้ำมาก กลางปี น้ำน้อย ปลายปี น้ำมาก
ปีเถาะ	นาคให้น้ำ 2 ตัว ต้นปี น้ำมาก กลางปี น้ำน้อย ปลายปี น้ำมาก
ปีมะโรง	นาคให้น้ำ 3 ตัว ต้นปี น้ำมาก กลางปี น้ำมาก ปลายปี น้ำน้อย
ปีมะเส็ง	นาคให้น้ำ 1 ตัว ต้นปี น้ำมาก กลางปี น้ำมาก ปลายปี น้ำน้อย
ปีเมีย	นาคให้น้ำ 5 ตัว ต้นปี น้ำน้อยเสมอกันทั้งปี
ปีมะแม	นาคให้น้ำ 3 ตัว ต้นปี กลางปี ปลายปี น้ำเสมอกัน น้ำปานกลาง
ปีวอก	นาคให้น้ำ 7 ตัว ต้นปี กลางปี ปลายปี น้ำเสมอกัน น้ำปานกลาง
ปีระกา	นาคให้น้ำ 4 ตัว ต้นปี น้ำน้อย กลางปี ปลายปี น้ำมาก
ปีจอ	นาคให้น้ำ 7 ตัว ต้นปี น้ำน้อย กลางปี ปลายปี น้ำมาก
ปีกุน	นาคให้น้ำ 5 ตัว ต้นปี น้ำมาก กลางปี น้ำน้อย ปลายปี น้ำมาก

(เอี่ยม ทองดี 2537: 84-86)

จากการสัมภาษณ์ นายวิจารณ์ มงคลยง วันที่ 8 มีนาคม 2553 ชาวบ้านคลองคล้าได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องนาค เคยได้ยินเกี่ยวกับประเพณีสงกรานต์เป็นโองการ นาคให้น้ำที่ตัวปีนี้มีน้ำมากน้อย สมัยนี้เดือนรางไปหมดแล้ว เพราะระบบชลประทานเข้ามา เขาก็ไม่พึ่งฤดูกาลเท่าไร ทำนาปีละ 2-3 ครั้ง บางปี 4 ครั้งกันแล้ว

จากการสัมภาษณ์ นางวิไล มั่งคั่ง เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2552 ชาวบ้านเหล่าเค็น ได้กล่าวว่า เคยได้ยินแต่เรื่องนาคให้น้ำ แต่เรื่องการทำนา การไถทวนเกล็ดนาคไม่เคยได้ยินมาก่อน

สรุป นาค หมายถึง ภูโหล่ง มีหงอน เป็นสัตว์ในเทพนิยาย นาคตัวผู้เรียกว่า นาคโค นาคตัวเมีย เรียก นาคี ความเชื่อเรื่องนาคประจำเดือน เมื่อแรกไถนา ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้ให้ ข้อมูลว่า ไม่เคยได้ยินมาก่อน ในสมัยรุ่นพ่อแม่ก็ไม่เคยกล่าวถึงหรือทำกันว่าห้ามไถทวนเกล็ดนาค ในการไถนาของชาวดำบลหนองแสงจะไถวนขวาหรือไถตามเข็มนาฬิกา ซึ่งจะทำให้ดินที่ไถ ออกไปด้านข้างทางคันนา ส่วนเรื่องโอการนาคให้น้ำ ยังคงนับถืออยู่ในประเพณีสงคราม ชาวบ้าน ในตำบลหนองแสงอาจจะเลือนรางเกี่ยวกับความสำคัญของนาคไปบ้างแล้ว แต่สถานที่ต่างๆ ใน ตำบลหนองแสงยังคงสะท้อนให้เห็นสัญลักษณ์เกี่ยวกับนาคได้ในที่ต่างๆ เช่น บันไดนาค นาคหน้า อุโบสถ เป็นต้น

ภาพที่ 4.39 บันไดนาค วัดศรีมงคล

ภาพที่ 4.40 นาคหน้าอุโบสถ วัดกลางโสภา

(4) แม่โพสพ

แม่โพสพถือเป็นเทพเจ้าประจำข้าว แต่ละถิ่นมีคติที่มาของแม่โพสพ แตกต่างกัน บ้างเชื่อว่าเป็นนางเทพธิดาในสวรรค์ ภรรยาของพระอินทร์เมื่อหมดบุญในสวรรค์จึงลงมาเกิดเป็นข้าว ด้วยนางสงสารมนุษย์ที่มีชีวิตอยู่อย่างอดอยาก ไม่มีอาหารกิน โดยนางได้รับความช่วยเหลือจากพระฤๅษีตาไฟในป่าหิมพานต์ให้ได้เป็นข้าวกระจายไปทั่วโลก เป็นอาหารของมนุษย์ ได้ตามความปรารถนา แต่บางคติถือว่า แม่โพสพเกิดจากอำนาจญาณอันแก่กล้าของพระฤๅษีตาไฟ ตั้งใจบำเพ็ญให้ข้าวเกิดขึ้นเป็นอาหารของมนุษย์ ด้วยเห็นว่ามนุษย์ลำบากหนักหนา แต่บางคติถือว่า แม่โพสพเป็นวิญญาณของลูกดาวยักษ์แรกของโลกที่เสียชีวิตไปเนื่องจากไม่มีอาหารกิน เมื่อตายแล้ว จึงเกิดเป็นข้าว บางคติถือว่า แม่โพสพเป็นเทพเจ้าแห่งข้าวที่ถูกสร้างขึ้นพร้อมกับโลก เป็นต้น อย่างไรก็ตามชาวนาทุกถิ่นเชื่อเหมือนกันว่าแม่โพสพเป็นเทพเจ้าแห่งข้าว เป็นเทพธิดา เว้นแต่คติ

ทางภาคใต้บางถิ่นที่ถือว่ามียี่เพ่อโพสพซึ่งเป็นเพศชาย และแม่โพสพซึ่งเป็นเพศหญิง (เอี่ยม ทองดี 2537:86)

จากการสัมภาษณ์ นางนฤมล อุดมพงษ์ เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2552 ชาวบ้านเนินหินแร่ ให้สัมภาษณ์ว่า ชาวนาทุกคนเชื่อว่า แม่โพสพเป็นเทพธิดาแห่งข้าว ผู้คนต่างเคารพนับถือกันทุกยุคทุกสมัย ส่วนตำนานเกี่ยวกับแม่โพสพจำไม่ได้ว่ามีความเป็นมาอย่างไร เพราะตอนเด็กๆ แม่เคยเล่าให้ฟังและเคยอ่านหนังสือเจอแต่ก็ลืมหมดแล้ว พอจำได้คร่าวๆ ว่าเราต้องทำดีต่อข้าว เพราะข้าวมีบุญคุณต่อเรา และต้องไม่ให้แม่โพสพเสียขวัญหนีไปจากเรา

จากการสัมภาษณ์ นางสาว มงคลยง เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2552 ชาวบ้านคลองคล้า ให้สัมภาษณ์ว่า แม่โพสพเป็นเทพธิดาแห่งข้าว ชาวนาต่างให้ความเคารพนับถือ ตำนานเกี่ยวกับแม่โพสพเคยได้ยินแม่เล่าให้ฟังตอนเด็กๆ เคยอ่านพบในหนังสือ แต่ก็จำไม่ได้เหมือนกัน เพราะมันหลายปีแล้ว

สรุป แม่โพสพถือเป็นเทพธิดาแห่งข้าว แต่ละท้องถิ่นอาจจะมีคติที่มาของแม่โพสพแตกต่างกันไปบ้าง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้ให้ข้อมูลว่า ชาวนาทุกคนรู้เรื่องได้ให้ความเคารพนับถือแม่โพสพเป็นเทพธิดาแห่งข้าว ส่วนตำนานเกี่ยวกับความเป็นมาของแม่โพสพได้อ่านพบในหนังสือบ้าง คุณแม่เล่าให้ฟังบ้าง แต่ก็จำได้เลือนราง ในตำบลหนองแสงไม่ปรากฏแม่โพสพในเชิงสัญลักษณ์ แต่ชาวนาทุกคนได้ให้ความเคารพนับถือแม่โพสพอยู่ในจิตใจ

ภาพที่ 4.41 ภาพแม่โพสพด้านหน้า

ภาพที่ 4.42 ภาพแม่โพสพด้านข้าง

ที่มา: ร้านมีชัย ตำบลวังม่วง อำเภอวังม่วง จังหวัดสระบุรี

2) ความเชื่อในคุณสมบัติของสัตว์บางประเภท

สัตว์บางชนิดมีคุณสมบัติบางอย่างที่ชาวนาในตำบลหนองแสง เชื่อว่าเกี่ยวข้องกับน้ำที่เป็นปัจจัยสำคัญในการทำนา ทั้งในฐานะที่เป็นตัวการทำให้เกิดความแห้งแล้ง เครื่องเตือนความพร้อม และช่วยบอกเหตุล่วงหน้า ได้แก่

(1) แมว

จากการสัมภาษณ์ นางเล็ก ชัยวิเศษ เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2553 ชาวบ้านหนองหัวลิงนอก กล่าวว่า ส่วนมากชาวบ้านสมัยก่อนเชื่อเรื่องของแมว โดยเฉพาะอย่างยิ่งแมวดำ ไม่ว่าจะเป็นตัวผู้หรือตัวเมียก็ตามว่า แมวเป็นตัวการทำให้เกิดความแห้งแล้ง ฝนฟ้าไม่ตกต้องตามฤดูกาล เพราะแมวเป็นสัตว์เกลียดน้ำ ซึ่งเราจะเห็นได้ว่าแม้วสกปรกมากเท่าใด ถ้าเจ้าของไม่จับอาบน้ำ แมวจะเลียขนของมันจนสะอาดมากเท่านั้น เมื่อเกิดความแห้งแล้งชาวบ้านจึงพร้อมใจกันจับแมวดำมาใส่ภาชนะ แล้วแห่แมวไปรอบหมู่บ้านเพื่อให้ชาวบ้านช่วยกันสาดน้ำให้มันเปียกชุ่มโชก ด้วยความเชื่อว่าถ้าแมวเปียกน้ำมากเท่าใดมันจะร้องเสียงดังมากขึ้นเท่านั้น และเสียงร้องนี้จะส่งไปถึงพระพิรุณซึ่งมีหน้าที่ทำให้ฝนตกลงใน โลกมนุษย์ ชาวนาจึงได้นำมาทำนา แต่ปัจจุบันไม่ค่อยได้เห็นการแห่หางแมวแล้ว ครึ่งล่าสุดก็เมื่อประมาณสิบกว่าปีที่แล้ว เพราะปัจจุบันมีน้ำเข้าถึง การแห่หางแมวจึงเริ่มหายไป

จากการสัมภาษณ์ นางวิไล มั่งคั่งเมื่อวันที่ 22 กันยายน 2552 ชาวบ้านเหล่าเค็น มีความเชื่อเรื่องแมวเช่นกัน แต่ได้บอกว่าแมวไม่จำเป็นต้องเป็นแมวดำ ถ้าหาแมวดำไม่ได้ก็เอาแมวสีอะไรก็ได้ และจะเป็นแมวตัวผู้หรือตัวเมียก็ได้ แต่ก็ไม่ได้เห็นการแห่หางแมวมาสิบกว่าปีแล้วเช่นกัน

สรุป ชาวบ้านในตำบลหนองแสงเชื่อว่าแมวเป็นสัตว์ที่เกลียดน้ำ ถ้าสาดน้ำให้แมวเปียกมากเท่าใดแมวจะส่งเสียงร้องดังขึ้นและเสียงร้องนี้จะส่งไปถึงพระพิรุณ ซึ่งทำหน้าที่ให้ฝนตกลงมายังโลกมนุษย์ ชาวนาจึงได้นำมาทำนา แมวจึงถูกนำมาประกอบพิธีแห่หางแมว ปัจจุบันชาวบ้านตำบลหนองแสงได้กล่าวว่า แมวที่ใช้ในการประกอบพิธีจะเป็นแมวตัวผู้หรือแมวตัวเมียก็ได้ จากการค้นคว้าทางเอกสารพบว่า แมวที่ใช้ในการประกอบพิธีแห่หางแมว คือ แมวหมาว (แมวตัวเมีย) เพราะมีนิสัยน่ารัก ไม่ควรเลือกแมวโพง (แมวตัวผู้) เพราะมีนิสัยก้าวร้าว

(2) กบ เขียด อีงอ่าง

เป็นสัตว์ที่ชาวบ้านเชื่อว่า ถ้าได้ยินเสียงกบ เขียด อีงอ่าง ส่งเสียงร้องเมื่อใด อีกไม่นานฝนจะตกลงมา

ในการนี้ได้นัดหมายเกี่ยวกับกำหนดการให้ฝนตกว่าเมื่อใดมนุษย์จุดบั้งไฟขึ้นไป เมื่อพญาแถนได้เห็นสัญญาณแสดงว่าถึงเวลาที่จะต้องสั่งให้ฝนตกฝนในมนุษย์โลก ฝ่ายชาวโลก

เมื่อฝนตกลงมาตามสัญญาแล้ว ก็ต้องตอบรับ โดยการให้กบเจียดและอิงอ่างส่งเสียงร้องให้ไต่ขึ้นไปถึงวิมานของพญาแถน ครั้นพญาแถนไต่ขึ้นก็เป็นอันสบายใจว่าฝนที่ส่งลงมานั้น มนุษย์โลกได้รับแล้ว ฝนจะตกต่อไปจนพอเพียงแก่การทำนา (บุญเลิศ สดสุขชาติ 2526: 12)

ชาวบ้านหนองแสงเช่น นางดาวรุ่ง ศรีจันทร์ สัมภาษณ์เมื่อ 22 กันยายน 2552 เชื่อว่าไต่ขึ้นเสียงกบ เจียดหรืออิงอ่างร้องเมื่อใด อย่างช้าในวันรุ่งขึ้นฝนจะตก ซึ่งมักจะเป็นจริงตามนั้นเพราะเมื่อฝนตกสัตว์เหล่านี้จะออกมาจากที่จำศีล

ส่วนนางโกสุม บุญคล้อย ชาวบ้านโคกกระชาย สัมภาษณ์เมื่อ 22 กันยายน 2552 ได้กล่าวว่า เมื่อก่อนถ้าไต่ขึ้นเสียงกบ เจียด อิงอ่างร้อง แสดงว่าฝนใกล้จะตก แต่ปัจจุบันเมื่อไต่ขึ้นเสียงกบ เจียด อิงอ่างร้อง ฝนก็ไม่ตก เชื่อไม่ค่อยได้แล้ว

สรุป ชาวบ้านในตำบลหนองแสงเชื่อว่า เมื่อไต่ขึ้นเสียงกบ เจียด อิงอ่างร้อง เมื่อใดอีกไม่นานฝนจะตกลงมา แต่ในปัจจุบันเชื่อถือไม่ได้แล้ว เพราะฝนไม่ตกตามฤดูกาล

ภาพที่ 4.43 สัมภาษณ์ นางโกสุม บุญคล้อย

(3) ควาย

ลักษณะของควายตามความเชื่อว่าควายที่มีลักษณะขวัญที่ดี คือขวัญเวียนตามเข็มนาฬิกาว่าดี หรือเวียนทวนเข็มนาฬิกาไม่ดีนั้นอาจเนื่องมาจากความเชื่อทางพระพุทธศาสนา จากคำอธิบายของ นายทองย้อย ปั้นเขาว์ ชาวบ้านคาบว่า คำว่าเวียนมาจากคำว่า “วิญญู” แปลว่าวนหรือวงกลม เช่นการเวียนว่ายตายเกิดซึ่งมีที่มาจากค้นหาคือความทะเยอทะยานอยาก ค้นหาทำให้มนุษย์สร้างกรรมคือการกระทำ อันเป็นผลให้เกิดวิบากหมุนวนอยู่เช่นนี้

การเวียนขวา คือการเวียนจากขวาไปซ้าย หรือตามเข็มนาฬิกา มีที่มาจากเมื่อสมัยพุทธกาล ผู้ที่จะเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าจะเวียนจากขวาไปซ้ายรอบพระพุทธองค์เพื่อแสดงความเคารพ ส่วนการเวียนซ้ายคือการเดินสวนจากซ้ายไปขวา หรือในทิศทวนเข็มนาฬิกา ใช้ในงานอวมงคล เช่น งานศพ ซึ่งเป็นการกระทำที่ตรงข้ามกับการเวียนขวา จึงพอสรุปได้ว่าถ้าเป็นงานมงคลจะตามเข็มนาฬิกา แต่งานอวมงคลจะทวนเข็มนาฬิกา หรือเวียนขวาเป็นมงคล เวียนซ้ายเป็นอวมงคลนั่นเอง (นาถฤดี สีม่วง 2545: 46)

จากการสัมภาษณ์ นายวิจารณ์ มงคลยง เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2553 ได้กล่าวว่า ความเชื่อเรื่องควายที่มีลักษณะที่ดีคือ มีขวัญเวียนตามเข็มนาฬิกา (เวียนขวา) บริเวณกะโหลกสะโพกสูง เวลาขี่คนขี่ไม่ตก เขาทุย เขากาง ทนงาน

ลักษณะควายไม่ดีคือ มีขวัญทวนเข็มนาฬิกา (เวียนซ้าย) เพราะคือ ไม่ทนงานหนัก สะโพกหลังลู่ต่ำ เป็นลักษณะควายไม่มีแรง ขึ้นขี่ลำบาก ทำให้ตกหลังควายได้ง่าย

แต่ปัจจุบันไม่ได้ดูเรื่องขวัญของควายกันแล้ว เขาดูแค่ ควายมีลักษณะที่ดีแข็งแรง เพราะเขาขายควายเพื่อบริโภคเนื้อควายกัน และในสมัยก่อนที่นี้ก็ไม่ได้มีการดูขวัญควายเหมือนบางพื้นที่ แล้วแต่ความเชื่อของบางครอบครัว รัก ผูกพันกับควายก็เลี้ยงกันจนแก่ตาย และนิมนต์พระมาสวดทำพิธีบังสุกุลกัน

สรุป ชาวนาในตำบลหนองแสงเชื่อว่า ควายมีบุญคุณต่อชาวนา เมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวทำนาเสร็จเรียบร้อยแล้วจะมีพิธีสู่ขวัญควายเพื่อขอขมาลาโทษที่ได้ล่วงเกิน คุณา ใช้งานหนัก แต่ปัจจุบันพิธีสู่ขวัญควายได้เลือนหายไปบ้างแล้ว เพราะในปัจจุบันมิได้ใช้ควายไถนาเช่นสมัยก่อนได้ใช้รถไถนาเดินตามแทน ฟุ้งควายที่เห็นในหมู่บ้านต่างๆที่เลี้ยงไว้ ชาวบ้านเลี้ยงไว้เพื่อจำหน่ายเท่านั้น มิได้ใช้แรงงานควายดังเช่นในอดีต

ภาพที่ 4.44 ควายอยู่ในเล้า

3) ความเชื่อเรื่องฤกษ์-ยาม วัน-เวลา และการทำนายทางโหราศาสตร์

ความเชื่อเกี่ยวกับเวลาเหล่านี้หมายถึงเวลาในการประกอบพิธีต่างๆ ได้แก่ ฤกษ์-ยาม วันขึ้น – แรม เดือน ฤดู ปี การประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาจะต้องตรวจดูเรื่องเหล่านี้ให้ตรงกับเวลาที่เป็นสิริมงคลมากที่สุดหรือไม่ดีน้อยที่สุด (เอี่ยม ทองดี 2545: 70) ในระยะข้าวอุ้มท้องหรือข้าวกลัดหางปลาหู หรือข้าวแตงตัว ซึ่งชาวนาจะเชื่อว่าแม่โพสพกำลังตั้งท้อง ก็จะทำพิธีสู่ขวัญ ซึ่งจะประมาณเดือน 11 แรมๆ ไปจนถึงวันเพ็ญเดือน 12 จะเลือกทำวันศุกร์ โดยถือเคล็ดเอาเสียงของชื่อวัน ซึ่งเชื่อว่าผู้ทำจะเกิดความมั่งมีศรีสุข จะกระทำในช่วงบ่ายตอนเย็นๆ ประมาณ 3 โมงเย็น ถึง 5 โมงเย็น (อำนาจ ศิลวัตร 2535: 30) ความเชื่อในเรื่องฤกษ์วันมีอิทธิพลต่อการทำนาของชาวนาเป็นอย่างมาก นับตั้งแต่เมื่อเริ่มการทำนาจนกระทั่งแม้เวลานำข้าวจากทุ่งนาไปสียังโรงสี ชาวนาก็ต้องพิจารณาถึงฤกษ์วันเสียก่อนเปิดยุ้งฉางนำข้าวไปสีมานึ่งกิน (งามพิศ สัตย์สงวน 2545: 143)

นาถฤดี สิม่วง (2545:46-47) ได้กล่าวว่า นายสังวาลย์ ทองอ่อน ผู้ประกอบพิธีกรรมต่างๆ ในบ้านคาบได้อธิบายเกี่ยวกับความเชื่อเรื่องฤกษ์ว่าช่วงวันเวลาและคืนจะมีเทวดาประจำอยู่ แล้วแต่ว่าในรอบวันหรือคืนนั้นเทวดาองค์ใดจะลงมาเป็นเจ้าแผ่นดิน เทวดาองค์นั้นๆ ให้ฤกษ์ทำอะไรได้หรือห้ามทำอะไรบ้าง การดูฤกษ์นี้นับตามวันขึ้นแรมทางจันทรคติ ในการทำนาพิธีกรรมที่ต้องดูฤกษ์ดีก่อนคือ พิธีแรกไถนา พิธีแรกเกี่ยวข้าว ตัวอย่างฤกษ์เทวดา (ฤกษ์ไมตรี) ที่เกี่ยวข้องกับการทำนาที่ปรากฏในคำราชของนายสังวาลย์ ทองอ่อน ดังนี้

ขึ้น 1 คำ พระพุทธตกแผ่นดิน พลหัตถ์อยู่บนอากาศ พระนารายณ์เป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ให้ฤกษ์ทำการมงคลปลูกเรือนจะได้ลาภแต่พระยา ถ้ายาตราไปทางเรือจะได้ลาภแต่ผู้หญิง กล่าวเมียบ่ได้ข้าซื้อวัวควายดี ตัดผ้าเย็บผ้าถุงผ้าไหมดีได้ลาภแต่ผู้ชาย อย่าไปสู่ขุนนางมิดี อย่าปลูกเรือนแรกไร่นามิดี โชคดีตกแต่เช้าถึงบ่าย โชคร้ายตกแต่ตะวันบ่ายถึงไถ่ขัน

ขึ้น 2 คำ พระอังคารตกแผ่นดิน พระพุทธอยู่บนอากาศ พระยายมลงมา ห้ามฤกษ์ทำการมงคล อย่าปลูกเรือน อย่าเอาลูกกล้าง อย่าเอาข้าวขึ้นยุ้งฉาง อย่าเอาวัวควายเข้าคอกใหม่มิดีจะตาย อย่าตัดผ้าเย็บผ้าถุงไหม่มิดี โชคร้ายตกแต่เช้าถึงบ่ายถึงไถ่ขัน

ขึ้น 3 คำ พระจันทร์ตกแผ่นดินพระอังคารอยู่บนอากาศ พระกุมารเป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ห้ามฤกษ์ทำการมงคล ปลูกเรือน ห้ามขอเมียจะตายจากกัน แรกไร่นามิดี ไปค้าดี มีลาภจากขุนนาง ทำไร่ล้อมสวนมิดี โชคร้ายตกแต่เช้าถึงเที่ยง โชคดีตกแต่บ่ายถึงไถ่ขัน

ตัวอย่างฤกษ์ดีในการทำนา

ขึ้น 11 คำ พระพุทธตกแผ่นดิน พระศุกร์อยู่บนอากาศ พระนารายณ์เป็นเจ้าแก่แผ่นดิน ให้ฤกษ์ทำการมงคลดี ปลูกเรือนใหม่ขึ้นเรือนใหม่ ขอเมียได้ข้าซื้อวัวควายเอาลูกเขยใหม่

สะใภ้ใหม่ก็มีลาทุกประการ แต่ไปหนทางบกมิดี โชคดีตกแต่เช้าถึงเที่ยง โชคร้ายตกแต่ตะวันบ่ายถึงรุ่ง

แรม 4 ค่ำ พระสุรศักดิ์แผ่นดิน พระเสวรีอยู่บนอากาศและทางเรือ ไถ่ข้าซื้อวัวควาย คีมีลาภ แต่ขึ้นเรือนใหม่ ขอเมียใหม่มิดี โชคดีตกแต่เช้าถึงเที่ยง โชคร้ายตกแต่ตะวันบ่ายถึงรุ่ง

แรม 11 ค่ำ พระเกตุตกแผ่นดิน ศูนย์อยู่บนอากาศ พระกุมารเป็นเจ้าแก่แผ่นดินให้ฤกษ์ทำการมงคล ปลุกเรือนทำการใดๆดี ไถ่ข้าซื้อวัวควายไปทางบกทางเรือ ขอเมีย ตัดเย็บผ้า นุ่งผ้าใหม่คีมียลา โชคดีตกแต่เช้าถึงเที่ยง โชคร้ายตกแต่ตะวันบ่ายถึงรุ่ง

นายวิจารณ์ มงคลยง ผู้ประกอบพิธีกรรมสู่ขวัญข้าวของบ้านคลองกล่ำ ตำบลหนองแสง ได้กล่าวว่า การสู่ขวัญข้าว ในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ถือเป็นฤกษ์ดี เป็นวันปลอดภัยและเป็นสิริมงคล สุระฤกษ์อันดี ซึ่งชาวบ้านทั้งตำบลหนองแสงได้ถือฤกษ์ยามนี้เป็นวันทำพิธีสู่ขวัญข้าวกันทั้งตำบล เป็นประเพณีที่สืบทอดกันมาช้านาน เป็นอันรู้กันทั้งตำบลว่าวันนี้จะมาสู่ขวัญข้าวกันที่วัด แต่การดูฤกษ์ที่เกี่ยวกับพิธีกรรมในการทำอย่างอื่นๆ เช่น พิธีแรกไถ พิธีแรกเกี่ยวข้าว ฯลฯ ชาวบ้านที่ถือเอาฤกษ์สะดวก ไม่ได้ถือฤกษ์แบบสมัยโบราณ ซึ่งทำสืบทอดกันมาตั้งแต่สมัยรุ่นพ่อแม่ ปู่ย่า ก็ถือฤกษ์สะดวกกัน

สรุป ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม วัน เวลา และการทำนายทางโหราศาสตร์ในตำบลหนองแสง ผู้ให้ข้อมูลสำคัญได้ให้ข้อมูลว่า การทำนาที่นี้ไม่ได้ถือฤกษ์ยามเหมือนสมัยก่อนแล้ว จะถือฤกษ์สะดวกกันส่วนใหญ่ แต่จะมีพิธีสู่ขวัญข้าวที่จะถือฤกษ์เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ เป็นประจำทุกปี ส่วนฤกษ์ในพิธีแรกนาจะถือพร้อมกับวันพืชผล แต่บางบ้านก็ไม่ทำกัน ทำเฉพาะบางครัวเรือน

4) ความเชื่อในสิ่งแวดล้อมและเหตุการณ์ทางธรรมชาติ

ชาวนาประกอบอาชีพทำนาโดยอาศัยธรรมชาติเป็นสำคัญ ดังนั้นเมื่อสิ่งแวดล้อมมีการเปลี่ยนแปลง ชาวนาจะพยายามหาเหตุผลมาอธิบายเหตุและผลของการเปลี่ยนแปลงเหล่านั้น นางดาวรุ่ง ศรีจันทร์ ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 5 แม้จะจัดว่าเป็นคนรุ่นใหม่แต่มีความเชื่อตามที่คนรุ่นก่อนได้สั่งสอนไว้หลายอย่าง และยังคงปฏิบัติจนทุกวันนี้ ซึ่งน่าจะเป็นภูมิปัญญาของชาวบ้านรุ่นก่อนๆที่ต้องการอบรมสั่งสอนลูกหลานให้มีกิริยามารยาทและการประพฤติเรียบร้อยดีงาม ที่เกี่ยวข้องกับข้าวเช่น

(1) ห้ามนอนกินข้าว เชื่อว่าชาติหน้าจะเกิดเป็นงูเหลือม

ข้อห้ามที่เป็นคติโบราณ เช่น ห้ามกินก่อนพระ เพราะตายไปจะเป็นเปรต ห้ามชดน้ำแกงปลายช้อน เพราะน้ำแกงจะลวกปาก ห้ามนั่งกินข้าวตรงประตูบ้าน เพราะคนจะเห็น ไม่งาม ห้ามขุดข้าวกันหม้อ เพราะจะทำให้หม้อ (ดิน) แตก ห้ามนอนกิน เพราะจะแข่งให้ตัวเองตาย

ห้ามกินข้าวให้เงาทับงานข้าว เพราะจะมองสิ่งสกปรก ก่อนกรวดไม่เห็น เป็นต้น

(<http://dpc11.ddc.moph.go.th/daynews/view.php?No=66931/3/53>)

การนอนกินข้าวถือเป็นการ ไม่เคารพแม่โพสพ ซึ่งชาวบ้านถือว่าเป็นผู้มีพระคุณ แสดงถึงอุปนิสัยขี้เกียจ ไม่เรียบร้อย ควรได้รับการยกเว้นเฉพาะผู้ป่วยที่ไม่สามารถลุกขึ้นมาล้างหรือช่วยเหลือตนเองได้เท่านั้น

(2) ห้ามซ้อนขามเวลากินข้าว เชื่อว่าจะใช้หนี้ไม่รู้จักหมด ผัวเมียจะมีชู

สมัยก่อนชาวอยุธยาทั่วไปใช้ภาชนะใช้ภาชนะใส่ข้าวสุกต่างงานเรียกว่า “กระบาย” เป็นภาชนะสานด้วยผิวไม้ไผ่ ลักษณะเหมือนขันน้ำ มีขนาดต่างกัน ถ้าเป็นขนาดเล็ก รูปเป็นแบนเรียกว่า “กระบาน” เมื่อกินข้าวแล้วไม่ต้องล้าง เอาข้าวที่ติดอยู่ให้หลุดไปแล้วเอาแขวนตากแดด และนำมาใช้ใหม่ (เสฐียร โกเศศ 2521:72)

ในทางปฏิบัติ ถ้าเอากะบายหรือกระบานนี้ซ้อนกันแต่ละใบมีขนาดไม่เท่ากัน จึงไม่เสมอกันทำให้ไม่เรียบร้อย อาจทำให้ข้าวหกหรือเปียกข้าวไม่สะอาด แสดงถึงลักษณะนิสัยว่าเป็นคนขี้เกียจ ไม่ละเอียดถี่ถ้วน คนโบราณจึงสอนว่าจะใช้หนี้ไม่รู้จักหมด ความจริงคนสมัยก่อนไม่ค่อยมีหนี้สินกันอยู่แล้วเพราะปลูกข้าวและพืชผัก ตลอดจนเลี้ยงสัตว์เช่น หมู ไก่ ปลา เป็ด ไข่กินเอง เพื่อสัปปให้เกรงกลัวจึงขู่ว่ามีชู เพราะคนไทยเรารู้เรื่องผัวเดียว เมียเดียว ถ้าไม่ประพฤติเช่นนี้จะเป็นการผิดศีลข้อ 3

(3) ห้ามเอาซ้อนเคาะขามเวลากินข้าว เชื่อว่าจะทำให้แม่โพสพตกใจ

ขามใส่ข้าวและซ้อนสมัยก่อนทำด้วยสังกะสีชุบสี ถ้าเคาะบ่อยๆหรือแรงๆจะทำให้สีที่เคลือบไว้หลุดออก ขามสังกะสีจะเป็นสนิม เมื่อซ้อนไม่มีสีเคลือบจะคมทำให้บาดปากเวลากินข้าวได้

(4) ห้ามเหยียบข้าว เพราะถือว่าลบหลู่แม่โพสพ

นอกจากจะถือว่าลบหลู่แม่โพสพแล้ว ยังเชื่อว่าถ้าข้าวติดตามร่างกายจะทำให้เป็นหูดข้าวสุก ข้อนี้เป็นประ โยชน์ในด้านสุขภาพอนามัย เรื่องความสะอาดของร่างกาย คนโบราณจึงยกเอาความเชื่อเรื่องแม่โพสพว่าเป็นผู้มีคุณมาเป็นข้อห้าม

(5) ต้องกินข้าวให้หมดจาน มิฉะนั้นจะทำงานไม่สำเร็จ

แม้จะปลูกข้าวได้เองแต่กว่าจะสำเร็จเป็นข้าวสุกได้ต้องใช้เวลาและขั้นตอนมากมาย การกินทิ้งกินขว้างหรือกินไม่หมดจึงเป็นการสิ้นเปลืองทั้งเวลาและแรงงาน เป็นการสอนให้รู้จักประหยัดในทางอ้อม

สรุป ชาวนาในตำบลหนองแสงมีความเชื่อว่าการอบรมสั่งสอนให้ลูกหลานมีกิริยา มารยาทเรียบร้อยโดยถือความเชื่อที่ว่า ห้ามนอนกินข้าว เพราะเชื่อว่าชาติหน้าจะเกิด

เป็นงูเหลือม บางท่านเชื่อว่าอนกินจะมีเขาเหมือนควาย การอนกินข้าวถือเป็นเรื่องไม่เคารพต่อแม่โพสพและแสดงออกถึงนิสัยเกียจคร้าน ไม่เรียบร้อย, ห้ามเอาช้อนเคาะขามข้าวเวลากินข้าว เชื่อว่าทำให้แม่โพสพตกใจ, ห้ามเหยียบข้าว เพราะถือว่าเป็นการลบหลู่แม่โพสพและต้องกินข้าวให้หมดจาน มิฉะนั้นจะทำงานไม่สำเร็จ คำอธิบายความเชื่อของแต่ละบุคคลอาจแตกต่างกัน แต่จุดประสงค์หลักคือความเชื่อเหล่านี้ล้วนสอนให้บุตรหลานมีกิริยามารยาทเรียบร้อย ความประพฤติดีงาม ไม่กินทิ้งกินขว้างเพราะข้าวต้องใช้เวลาและขั้นตอนมากมายกว่าจะได้ข้าวสุกมาแต่ละเมล็ด

(6) ความเชื่อเรื่องขวัญ

ผาสุก มุทฺธเมธา (2535:19) ได้กล่าวว่า ภาษาไทยเดิมเรียกชีวิตว่า “มิ่ง” และเรียกวิญญาณว่า “ขวัญ” เมื่อรวมกันเป็นมิ่งขวัญ ซึ่งเป็นคำควบคู่ซึ่งแยกออกจากกันได้ยาก ต่อมาเราใช้คำว่าชีวิตและวิญญาณแทนขวัญและวิญญาณเป็นสิ่งที่บอกลักษณะของชีวิต ต่างกันตรงที่ขวัญเกี่ยวข้องกับการมีชีวิต ส่วนวิญญาณเกี่ยวข้องกับความตาย เรามีความเชื่อว่าขวัญหายไปได้ หรือขวัญสามารถออกจากร่างกายได้ชั่วคราว เมื่อมีพิธีสู่ขวัญขวัญก็จะกลับมาคืนร่างของผู้เป็นเจ้าของ ทำให้มีชีวิตต่อไปได้ แต่วิญญาณเมื่อออกจากร่างไปแล้วก็หมายถึงความตาย

คนไทยในแถบเอเชียอาคเนย์มีความเชื่อเรื่องขวัญเหมือนกัน คือเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตทุกชนิด ไม่ว่าจะเป็นคน สัตว์ หรือแม้แต่สิ่งไม่มีชีวิตบางชนิดก็มีขวัญสิงอยู่ ถ้าสิ่งมีชีวิตมีขวัญอยู่จะไม่ตาย ไม่เจ็บไข้ได้ป่วย ข้าวก็เป็นสิ่งมีชีวิตจึงต้องมีการบำรุงขวัญเป็นประจำ เพื่อความเจริญงอกงาม มีเมล็ดที่อุดมสมบูรณ์ ไม่มีแมลงหรือศัตรูมาทำลายและที่สำคัญคือไม่ตาย

จากการสัมภาษณ์ นายวิจารณ์ มงคลยง เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2553 ชาวบ้านคลองคล้าและชาวบ้านคนอื่นๆ ในตำบลหนองแสง ได้พูดเป็นเสียงเดียวกันว่า เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเสร็จจะมีการสู่ขวัญข้าวเป็นประจำทุกปีในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ทุกบ้านจะไปร่วมกันทำพิธีสู่ขวัญข้าวที่วัด

พิธีกรรม

1. ความหมาย

พิธีกรรม พจนานุกรมศัพท์สังคมวิทยา ไทย-อังกฤษ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน (2524:596) ให้ความหมายว่า พิธีกรรมคือ แบบอย่างของพฤติกรรมที่กำหนดไว้ด้วยกฎเกณฑ์ หรือธรรมเนียมประเพณีให้กระทำและเพื่อให้ความหวัง สังคมแบบดั้งเดิมจึงมักถือว่าการทำพิธีกรรมอย่างถูกต้องเคร่งครัดจะเป็นที่พอใจแก่เทพเจ้า แต่ถ้าทำผิดพลาดหรือไม่ทำเทพเจ้าก็จะลงโทษ สังคมปัจจุบันถือพิธีกรรมเป็นเรื่องสำคัญและอาจปรากฏในรูปของการเดินรำทำเพลง การเลี้ยง การสังเวย ฯลฯ

พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา ถ้าจะพิจารณาจากพฤติกรรมในปัจจุบันน่าจะหมายถึง ประเพณีการปฏิบัติบูชาอันเกี่ยวกับข้าวและการทำนา ซึ่งเราจะเห็นว่าต่างจากในอดีตมาก

เพราะในอดีตนั้นพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาหมายถึงการปฏิบัติหรือแบบอย่างการกระทำประการหนึ่ง ในเรื่องที่เกี่ยวข้องข้าวและการทำนา ซึ่งในแต่ละพิธีกรรมต้องมีเป้าหมาย รายละเอียด ขั้นตอน และวัตถุประสงค์ที่ชัดเจน(เอี่ยม ทองดี 2536:115)

พิธีกรรมที่ศึกษาครั้งนี้ได้แก่ พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาของชาวนาใน ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก มีขอบเขตด้านเนื้อหาที่ศึกษา 4 พิธีกรรม ดังนี้ 1.พิธีแห่นางแมว 2.ประเพณีบุญบั้งไฟ 3.พิธีสู่ขวัญข้าว และ 4.พิธีทำบุญกลางบ้าน ซึ่งเป็นพิธีกรรมที่เกิดจากคติความเชื่อพื้นบ้าน และหลักทางศาสนาทั้งพุทธและพราหมณ์ มีการยึดถือปฏิบัติสืบทอดกันมา ในระยะหลังเกิดการเปลี่ยนแปลงในด้านเทคโนโลยี ทำให้พิธีกรรมเหล่านั้นลดความสำคัญลง แต่ก็ยังมีชาวนาจำนวนหนึ่งยึดถือพิธีกรรมบางอย่างมาจนถึงปัจจุบัน เริ่มจากช่วงก่อนลงมือดำนาจนถึงหลังการเก็บเกี่ยว ส่วนใหญ่เป็นการปฏิบัติเพื่อบูชาผี วิญญาณและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ด้วยการเช่นสรวงให้อำนาจเหนือธรรมชาติเหล่านั้น ช่วยบันดาลให้การทำงานดำเนินไปด้วยดี มีน้ำฝนพอเพียง

2. ความสำคัญของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา

การประกอบอาชีพเกษตรกรรม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการทำนาสมัยโบราณ ไม่ว่าสังคมใดก็ตามต้องอาศัยธรรมชาติเป็นหลัก ที่สำคัญได้แก่เรื่องของดินฟ้าอากาศและธรรมชาติแวดล้อม ดังนั้นชาวนาจึงต้องควบคุมธรรมชาติเหล่านี้ให้ได้ จึงเกิดเป็นพิธีกรรมต่างๆขึ้น และเชื่อกันว่าพิธีกรรมเหล่านี้จะทำให้ได้ผลผลิตอุดมสมบูรณ์ เรื่องราวที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนาเป็นวิถีชีวิตของไทย เป็นเอกลักษณ์ที่บ่งบอกถึงภูมิปัญญา แบบแผนและองค์ประกอบต่างๆ ในการประกอบพิธีกรรม เชื่อว่าทำให้เกิดความเป็นสิริมงคลแก่ชาวนา สัตว์เลี้ยง พืชพันธุ์ และพื้นที่ในการเพาะปลูกทำให้ต้นข้าวปลอดภัยได้ผลผลิตเต็มเม็ดเต็มหน่วย ไม่ประมาทในขณะทำนา ทุกขั้นตอนแสดงถึงความเคารพ ความกตัญญูต่อข้าวและสิ่งที่เกี่ยวข้องกับข้าว เช่น แม่ธรณี แม่โพสพ แม่คงคา วัว ควาย เครื่องใช้ตลอดจนพื้นที่ที่ใช้ในการทำนา

3. ความเป็นมาของพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา

เมื่อนมนุษย์เรียนรู้ว่าเมล็ดข้าวใช้เป็นอาหารได้ สันนิษฐานว่า มนุษย์รู้จักการเก็บเกี่ยวรวบรวมข้าวไว้เป็นอาหารราว 15,000 ปีมาแล้ว ช่วงแรกข้าวยังไม่เป็นอาหารหลัก มนุษย์ใช้อาหารอื่นๆเช่น ขูดเผือกมัน ถ้าสัตว์มาเป็นอาหาร ข้าวในขณะนั้นยังเป็นข้าวป่าเมล็ดสุกจะร่วงง่าย มนุษย์จึงเก็บมารวบรวมไว้ (เอี่ยม ทองดี 2538:4) พฤติกรรมดังกล่าวนี้เป็นที่มาของพิธีแรกเกี่ยวข้าว ในปัจจุบัน โดยต้องรวบข้าวก่อน เมื่อเก็บเกี่ยวข้าวในที่อื่นๆเสร็จแล้วจึงมาเกี่ยวข้าวบริเวณที่รวบไว้ และนำมาเป็นเชื้อหรือข้าวขวัญเพื่อใช้ในการเพาะปลูกต่อไป เมื่อมีความต้องการข้าวมากขึ้น มนุษย์จึงต้องแสวงหาความรู้มากขึ้นเพื่อให้ได้ข้าวที่เพียงพอแก่ความต้องการ จึงก่อให้เกิดพิธีกรรมต่างๆ

ขึ้นซึ่งบางอย่างเป็นการรำลึกถึงบุญคุณของธรรมชาติ บางอย่างก็ปฏิบัติตามความรู้และความเชื่อสืบต่อกันมา จนกลายเป็นประเพณีและพิธีกรรม ปัจจุบันพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวลดความสำคัญลงไปมาก เพราะชาวนาหันมาใช้เครื่องจักร เครื่องยนต์ซึ่งเป็นความเจริญทางเทคโนโลยีจึงไม่จำเป็นต้องประกอบพิธีกรรมเช่นในอดีต

4. ความเชื่อนำไปสู่พิธีกรรม

ความเชื่อที่สืบกันมาเรียกว่า Myth นั้นมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดกับการประกอบพิธีกรรมซึ่งเรียกว่า Ritual พิธีกรรมอันเกี่ยวกับความอยู่รอด เกิดขึ้นในสังคมมนุษย์ตั้งแต่เด็กคำบรรพ์ ต่อมากลายเป็นความเชื่อ และความเชื่อเหล่านั้นก็ส่งเสริมให้การประกอบพิธีกรรมละเอียดซับซ้อนยิ่งขึ้น (ประมวล ดิฉินสัน 2539: 143)

‘ พิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนาที่ชาวนาไทยให้ความสำคัญมากที่สุด ไม่ว่าจะเป็นชาวนาในภาคใดก็ตามคือ “พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ” ซึ่งควรนำมากล่าวไว้ในที่นี้ดังนี้

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ

พระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ เป็นพระราชพิธีที่จัดขึ้นเพื่อสร้างขวัญและกำลังใจแก่ราษฎรในการประกอบอาชีพ มีการเสี่ยงทาย อ้อนวอนสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้บันดาลความอุดมสมบูรณ์ มีขึ้นเป็นครั้งแรกในสมัยสุโขทัยซึ่งเดิมเป็นพิธีพราหมณ์ ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้เพิ่มพิธีทางพุทธศาสนาเข้ามาด้วยเรียกว่า พระราชพิธีพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ แยกเป็นสองพระราชพิธีคือ พิธีพืชมงคลและพิธีแรกนาขวัญ

พระราชพิธีพืชมงคลซึ่งเป็นพิธีทางพุทธศาสนันั้นอ้างถึงสมัยพุทธกาลคราวเกิดฝนแล้ง พระพุทธองค์ทรงคลบนันดาลให้ฝนตก ไพร่ฟ้าสามารถทำนาทำไร่ได้ตามปกติ กล่าวถึงตำนานการสร้างพระคันธารราษฎร์ อันเกี่ยวกับพุทธานุภาพที่ทรงบันดาลให้ฝนตกในแคว้นคันธารราษฎร์ครั้งอดีต และขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคารพบูชา เทวดาทั้งปวง ประสิทธิ์ประสาทให้พืชพันธุ์ในราชอาณาจักรอุดมสมบูรณ์ ขอให้ฝนตกต้องตามฤดูกาล

พระราชพิธีเริ่มด้วยคณะพราหมณ์เชิญเทวรูปสำคัญจากเทวสถานเสาชิงช้าและพระโคสุภราชเข้ามาในมณฑลพิธี พร้อมด้วยกระบุงทองกระบุงเงินบรรจุข้าวเปลือก พืชพันธุ์ ธัญญาหาร และเครื่องพิธีตามลัทธิธรรมเนียมพราหมณ์ คณะพราหมณ์ประกอบพิธีกรรมสวดบูชาพระเวทตลอดทั้งคืน

วันรุ่งขึ้นเป็นพระราชพิธีจรดพระนังคัลแรกนาขวัญ พระยาแรกนาเจิมพระโคและคันไถ แล้วจึงไถโคะ(ริ) 3 รอบ ขวาง 3 รอบ หว่านเมล็ดข้าว ไหล่น้องชาย ไถกลับอีก 3 รอบ พราหมณ์เสี่ยงของกิน 7 สิ่ง ตั้งเลี้ยงพระโค ไพร่หลวงพญากรรม์การเสี่ยงผ้าของพระยาแรกนาและ

การเสี่ยงทายพระโคกินเลี้ยง ก็จะทราบว่าเป็นน้ำฝนฟ้าจะตกต้องตามฤดูกาล น้ำจะมากหรือน้อย ตลอดจนพืชพันธุ์ธัญญาหารจะอุดมสมบูรณ์หรือไม่ (ไทยรัฐ 2535: 1-2)

ความเชื่อและพิธีกรรมในการทำนาของชาวล้านนาหนองแสง แบ่งออกได้ดังต่อไปนี้

1. ความเชื่อและพิธีกรรมก่อนการทำนา

ก่อนเริ่มฤดูกาลทำนา หรือเมื่อเกิดวิกฤตต่างๆขึ้นชาวนาล้านนาหนองแสงจะประกอบพิธีกรรมเพื่อการบวงสรวง อ้อนวอน เสี่ยงทาย เพื่อบูชาเทพเจ้า สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายและบรรพบุรุษ ให้ช่วยคุ้มครองป้องกันอันตรายอันอาจเกิดแก่ชีวิต ทรัพย์สิน ให้มีความเป็นสิริมงคล มีความอุดมสมบูรณ์ ขอพร ขอโอกาส และขอความสวัสดีเกษมสุขในการทำนาในปีนั้นๆ พิธีกรรมที่จัดขึ้นก่อนการทำนา จะจัดขึ้นเมื่อข้าวในนาถูกศัตรูเบียดเบียนหรือเมื่อเกิดฝนแล้ง ได้แก่พิธีกรรมต่อไปนี้

1.1 พิธีแห่หางแมว

ในสังคมเกษตรกรรมนั้น มีความจำเป็นต้องพึ่งพาน้ำ ในการเพาะปลูกเป็นหลัก น้ำที่เกษตรกรพึ่งพานั้นส่วนใหญ่จะอาศัยน้ำจากธรรมชาติ ซึ่งคือน้ำนั้นเกิดจากป่าเขาลำเนาไพร เช่น แม่น้ำ ลำคลอง ห้วย หนอง บึง หรือน้ำจากใต้ดิน เช่นน้ำบาดาล ถ้าปีใดฟ้าฝนแล้ง น้ำจากฟ้าจะขาดห้วงเป็นเวลานาน จะทำให้เกษตรกรเดือดร้อนไปตามๆกัน เนื่องจากน้ำที่ได้จากธรรมชาติจะเหือดแห้ง สาเหตุของการขาดแคลนนํ้านั้น ส่วนใหญ่เกิดจากน้ำจากฟ้าคือ ฝนไม่ตกลงมา เกษตรกรในชนบท จึงหาวิธีแก้ไขตามภูมิปัญญาของตน เชื่อว่า เทวดาที่อยู่บนฟ้าไม่ทำให้ฝนตกลงมา ชาวไทยพวนเรียกเทวดาที่อยู่บนฟ้าว่า “พระยาแถน” เชื่อว่าท่านอาจจะลืมให้ฝนแก่ชาวประชา ต้องมีพิธีเตือนหรือร้องขอฝน พิธีขอฝนของชาวชนบทมีหลายวิธี สุดแล้วแต่จะใช้วิธีใด ต่างก็เคยปฏิบัติสืบทอดกันมาทั้งสิ้น พิธีขอฝนนี้เป็นประเพณีที่ไม่ได้ปฏิบัติกันเป็นประจำทุกปี ปีใดฝนฟ้าแล้งไม่ตกตามฤดูกาล จึงจะจัดให้มีครั้งใหม่ พิธีขอฝนของชาวไทยพวนชนบท(อำเภอปากพลี) มี 3 วิธีด้วยกัน คือ พิธีสวดคาถาปลาค้อ(ปลาร่อน) ,พิธีเซิ้งบั้งไฟ และพิธีแห่หางแมว แต่ในที่นี้จะกล่าวถึง 2 พิธี คือ พิธีแห่หางแมว และพิธีเซิ้งบั้งไฟ

พิธีแห่(เซิ้ง)หางแมว เป็นพิธีขอฝนอย่างหนึ่งของไทยพวน คือ การเซิ้งหางแมว อาจมีผู้สงสัยว่าทำไมต้องเป็นแมว และทำไมต้องเป็นแมวตัวเมียด้วย ยังไม่มีคำตอบในเรื่องนี้ แต่ถ้าจะให้สันนิษฐานหรือวิเคราะห์กันแล้ว ก็พอจะอนุมานได้ว่า แมวเป็นสัตว์ที่น่ารัก และไม่ชอบอาบน้ำ เมื่อนำมาใส่ซองหรือภาชนะสานขังไว้แล้วเอาน้ำรด แมวจะเดินเพราะหนาวและร้อง ทำให้ผู้คนสงสาร ร้อนไปถึงเทวดา เมื่อรู้ด้วยญาณแล้วมนุษย์ต้องการฝน ก็จะรีบบันดาลมาให้ เพื่อมิให้ทรมานแมวอีกต่อไป ส่วนว่าทำไมต้องเป็นแมวตัวเมีย น่าจะเป็นเรื่องของความสงสาร เมียตัวเมียน่ารักกว่าแมวตัวผู้ที่ก้าวร้าวกว่า ชาวบ้านเรียกกันกว่า “แมวหมาว” ส่วนตัวผู้มีรูปร่างใหญ่ ท่าทาง

คุณไม่น่ารัก น่าตีมากกว่า ชาวบ้านพากันเรียกว่า “แม่วโพง” จึงต้องใช้แม่วโพง ที่เรียกความน่าสงสารได้มากกว่าแม่วโพง นี่เป็นเพียงข้อสันนิษฐาน ยังไม่ใช่บรรทัดฐานจริงจัง (พันเอกโสภณ เครือเพชร 2549: 6)

1.1.1 ระยะเวลา

โดยปกติพิธีนี้จะทำกันตอนต้นฤดูฝน คือระหว่างเดือนหก เดือนเจ็ด หรือเดือนแปด ตามปกติฝนจะตกประมาณเดือนพฤษภาคม หรือเดือนหก ถ้าปีใดฝนมาช้าหรือหรือแห้งแล้งมากจะเกิดความเดือดร้อน ชาวบ้านทำไม่ได้ วัวควายไม่มีน้ำกิน จึงต้องหาวิธีแก้ปัญหา เพราะชาวบ้านเชื่อว่าฝนไม่ตกต้องตามฤดูกาลเพราะเหตุผล 2 ประการ คือ

1) ประชาชนไม่อยู่ในศีลธรรม ไม่ปฏิบัติตามด้วยทกกฎหมายและจารีตประเพณีอันดีงาม หรือ

2) ผู้ปกครองแผ่นดินไม่ทรงทศพิธราชธรรม

1.1.2 ขั้นตอนพิธีกรรม

เช็งนางแมวนั้น คณะผู้เช็งจะจับแม่วัวตัวเมียถ้าได้แม่วัวหลายตัวก็ดี นัยว่าคุณน่ารักยิ่งขึ้น ใส่ลงไปในตะกร้าที่สานด้วยไม้ไผ่เป็นตาห่างๆ คล้ายชะลอม หรือจะเป็นช่องที่มีตาห่าง หรือจะเป็นชะลอมก็ได้ที่ใส่แม่วัวแล้วแม่วัวกระโดดหนีไม่ได้ ภาชนะจะต้องโปร่งสามารถมองเห็นตัวแม่วัวได้ เอาเชือกผูกเป็นหูใช้ไม้ทาบสองข้าง คณะผู้เช็งจำเป็นต้องแต่งตัวให้รัดกุมทะมัดทะแมง ใส่เสื้อสิดสี ปะหน้าทาแป้ง การเริ่มแห่ก็ทำนองเดียวกันกับการแห่บั้งไฟ คือ จะมีการทำบุญที่วัดกันก่อนก็ได้แล้วแต่สะดวก บางบ้านไม่มีการทำบุญสักบาตร ในฤดูกาลเล่นสงกรานต์ มักจะมีการแห่นางแมว เพื่อไปขอเหล้าขอมเงินหรือเรียไรใดๆตามวัตถุประสงค์ แห่ไปตามบ้าน ชาวบ้านก็จะบริจาคเป็นเงิน เป็นของกิน เช่น ขนม อาหารกับแก้มเหล้า เครื่องดื่ม น้ำหวาน เหล้า แล้วแต่ศรัทธา แต่การแห่เพื่อขอฝนโดยเฉพาะจะจัดขึ้นเป็นพิเศษ ที่จัดกันเป็นประเพณีประจําพื้นที่นั้นเห็นจะเป็นจังหวัดทางภาคอีสาน ส่วนในหมู่ไทยพวนนั้นนานจะเห็นมีสักครั้ง การแห่เช็งส่วนใหญ่ก็นำเอาคำร้องมาจากภาคอีสาน

คำว่า เช็ง ตามพจนานุกรมให้ความหมายไว้ว่า “เป็นการร้องรำทำเพลงอย่างสนุกสนาน” อันที่จริงก็เป็นการร้องรำทำเพลงอย่างสนุกสนานจริงๆทั้งผู้ร้อง ผู้รำ ตลอดจนกระทั่งผู้ดูด้วย ต่างก็พากันสนุกสนานทุกครั้งที่มีการเช็งนางแมว

ขบวนเช็งนี้ เมื่อแห่กันไปตามบ้าน ได้สิ่งของจากน้ำใจชาวบ้านแล้ว ก็จะแห่กลับไปตั้งวง ร่วมกันดื่มกินอย่างสนุกสนาน ส่วนการจะรู้ไปถึงแถวไหนหรือไม่ ไม่มีใครรู้ และฝนจะตกหรือไม่ก็ไม่มีใครรู้เช่นกัน ได้แต่หวังว่า ฝนจะต้องตกลงมาสักวันหนึ่งเร็วๆนี้ เป็นความหวังที่ยังหาข้อพิสูจน์ไม่ได้ และได้ทำกันมาจนเป็นประเพณีเรื่อยมา จนกระทั่งทุกวันนี้ แต่ไม่ได้ทำกันทุก

ปี แต่จะพบเห็นกันบ่อยๆ ในฤดูกาลสงกรานต์ จะมีการเซิ้งนางแมวเพื่อไปขอเหล้าและอาหาร จะสังเกตเห็นว่า การแห่นางแมวนั้น เป็นการไปขอเอาตามชาวบ้าน นอกจากขอแล้วยังมีการกล่าว ข่มขู่หรือแข่งไว้ถ้าไม่ให้ตามที่ขอ เช่นว่า “บ่ได้เหล้า ขอให้ข้าวตายฟอย” หรือว่า “ถ้าไปขุดบั้งก็ ขอให้บั้งตอค(กุด)ตาย” เช่นนี้เป็นต้น ฉะนั้น การแห่นางแมวอาจพิจารณาได้สองนัย คือขอฝนกันจริงๆ โดยขอให้เทวดาสงสารแมว แล้วบันดาลให้ฝนตก อีกกรณีหนึ่งเป็นการจงใจไปขอเหล้าและอาหารเพื่อมาดื่มกิน เพื่อความสนุกสนาน แต่ก็เรียกชื่อเดียวกันว่าแห่หรือเซิ้งนางแมวเช่นเดียวกัน (พันเอกโสภณ เครือเพชร 2549: 7)

จากการสัมภาษณ์ นางเล็ก ชัยวิเศษ เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2552 ชาวหนองหัวลิงนอก ให้สัมภาษณ์เกี่ยวกับขั้นตอนการแห่นางแมวว่าจะจัดพิธีอย่างง่ายๆ โดยหาแมวคำตัวผู้หรือตัวเมียก็ได้ มาใส่ลงในไซดักปลา หรือข่งที่มีฝาปิด ซึ่งสามารถหาได้ง่าย บางครั้งเพื่อความสะดวกก็จะใช้กรงสำหรับขังสัตว์ก็ได้ ก่อนจะใส่แมวลงไปผู้อาวุโสที่สุดจะพูดว่า “นางแมวเอ๋ย ขอ ฟาง ขอฝน ให้ตกลงมาด้วยนะ” แล้วปิดปากไม่ให้แมวนี้ออกมาได้ เอาแหหรือตาข่ายคลุมไซ หรือภาชนะอื่นที่ใช้ โดยเปิดให้มีช่องสำหรับให้น้ำที่สาธกตัวแมว เวลาแห่จะใช้เวลาเช้า กลางวัน หรือเย็นก็ได้แล้วแต่สะดวก จะแห่ตั้งแต่หัวบ้านจดท้ายบ้าน ขบวนแห่จะเริ่มที่บ้านของผู้ที่ชาวบ้านให้ความนับถือและอยู่ใกล้ที่สุด จากนั้นจึงไปยังบ้านผู้ใหญ่บ้านและบ้านหลังต่อไป

สาเหตุที่เลือกแมวสีดำเพราะความเชื่อว่าแมวเป็นสัตว์เกลียดฝน เป็นตัวการทำให้เกิดความแห้งแล้งและสีดำเป็นสีของความโศกเศร้าแห้งแล้งและความโชคร้าย

จากการสัมภาษณ์ นางวิไล มั่งคั่ง เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2552 ชาวบ้านเหล่าเค็น ได้กล่าวว่า การเลือกแมว ถ้าหาแมวดำไม่ได้จริงๆ ก็เป็นแมวสีอะไรก็ได้ ตัวผู้หรือตัวเมียก็ได้ แต่ปัจจุบันเขาไม่ได้แห่กันแล้ว ถึงฝนจะไม่ตกต้องตามฤดูกาลแต่ก็มีน้ำจากคลองชลประทานเข้ามาบ้างถึงจะไม่มากก็ตาม ครั้งสุดท้ายที่เห็นการแห่นางแมวก็ประมาณสิบกว่าปีที่แล้ว

1.1.3 ผู้ร่วมขบวนแห่

จากการสัมภาษณ์ นางโกสุม บุญคล้อย เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2552 ชาวบ้านโคกกระชาย ได้กล่าวถึงผู้ร่วมขบวนพร้อมทั้งแสดงความคิดเห็นดังนี้ ขบวนแห่มีชาวบ้านประมาณ 15-20 คน สมัยก่อนมีแต่ผู้หญิงสูงอายุซึ่งเข้าใจประเพณีนี้ดี แต่ปัจจุบันผู้ร่วมขบวนแห่จะเป็นใครก็ได้ไม่จำกัดทั้งเพศและวัย ทุกคนผัดหน้าขาว สวมเสื้อสีน้ำตาลตัดดอกไม้ดอกใดๆที่ทำได้ง่ายคือดอกชบา เมื่อเริ่มแห่ใช้ไม้คานสอดไซที่ขึงแมวแล้วหามไป มีชาวบ้าน 1 คนถือพานนำหน้า เมื่อเคลื่อนขบวนก็ร้องชวนให้คนอื่นๆร่วมพิธีด้วย แล้วก็มีผู้ตีกลอง ฆ้อง กรับ ฉิ่ง หรือเครื่องตีอื่นๆตามที่จะหาได้ พอเริ่มขบวนจะร้องบทแห่นางแมว เมื่อเคลื่อนขบวนไปตามบ้านต่างๆเขาก็จะออกมาเอาน้ำสาธกแมวกันทุกบ้าน เมื่อแห่เสร็จหลังจากนั้น ไม่เกินวันสองวันฝนก็ตก แต่ถ้าไม่ตกก็

จะจัดขบวนแห่นางแมวอีกครั้งเป็นครั้งที่ 2 ถ้าไม่ตกอีกก็ไม่จัดแล้ว แต่ไม่เห็นการแห่นางแมวมาเป็นสิบปีแล้ว

จากการสัมภาษณ์ นายวิจารณ์ มงคลยง เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2553

ชาวบ้านคลองคล้าได้กล่าวว่า ขบวนแห่นางแมวที่แห่กันมาตามบ้าน บางบ้านก็ไม่ได้เอาน้ำสาคนแมว แต่จะให้เงินไปช่วยกันทำบุญ

1.1.4 บทร้อง

“นางแมวเคยขอเปิดขอไก่ ขอบได้ขอฟ้าขอฝน ขอน้ำมนต์รดหัวแมว หม้าว(แมวค้าง) ขอค่าจ้างซื้อผู้หาบแมวมา บได้ปูบได้ปลา ขอให้ฝนฮาเข้า(ข้าว) บได้เหล้าขอให้เข้า(ข้าว)ตายฝอย ไปขุดกลอยบได้กลอยมานั่ง ไปขุดบั้งขอให้บั้งตอดตาย นางเคยจิ้งฟ้าขายลูก เข้ายังถูก ลูกไม้ยังบ่แพง ตาเว็นแดงฝนเทลงมา ลูกสาวไผ คือใหญ่อาดหลาด บได้จักบาท โต้อยบ่หนี ตายเป็นผีซื้อชิตามไปหลอก ตายเป็นปอบ ซื้อชิตามไปกิน” (พันเอกโสภณ เครือเพชร 2549: 7)

จากการสัมภาษณ์ชาวบ้านในตำบลหนองแสงได้พูดเป็นเสียงเดียวกันว่า หากนรื่องที่ทำพิธีแห่นางแมวไม่ได้แล้วเขาย้ายไปอยู่ที่อื่นและไม่ได้จัดกันมาสิบกว่าปีแล้ว

นายขงยุทธ สุธะเกต ชาวบ้านหนองหัวลิงใน ได้กล่าวว่า จำได้แต่ว่าคนในขบวนจะร้องว่า “เฮ้ตกลงมา เฮ้ตกลงมา เฮ้ตกลงมา เฮ้ตกลงมา” ขณะที่ขบวนแห่ผ่านบ้านใด เจ้าของบ้านก็จะเอาน้ำมาสาคนแมวที่เชื่อว่าเป็นเหตุทำให้ฝนแล้ง และผู้ร่วมขบวนทุกคนจนตัวเปียกโชกเหมือนฝนตกจริง ๆ แล้วเจ้าของบ้านก็พูดว่า “เฮ้ฝนตกลงมาแล้ว ฝนตกลงมาแล้ว” มีความเชื่อกันว่าถ้าผ่านบ้านใดเจ้าของบ้านไม่ร่วมพิธีนางแมวจะโกรธมากและไม่เรียกให้ฝนตกลงมา อาจมีการให้เงินเล็กน้อยแก่ผู้ร่วมขบวน เพื่อนำมาใช้เป็นค่าเครื่องดื่มเลี้ยงกัน เมื่อแห่เสร็จรอบหมู่บ้านก็ปล่อยแมวไป ถ้าภายใน 3 วัน 7 วันฝนยังไม่ตกจะต้องจัดขบวนแห่ใหม่ โดยปกติเมื่อแห่นางแมวได้ไม่เกิน 2 ครั้งฝนก็ตกลงมาจริงๆอาจเป็นเพราะเข้าช่วงหน้าฝนแล้วฝนจึงตกตามธรรมชาติ

สรุป พิธีแห่นางแมวได้เลือนหายไปจากตำบลหนองแสงกว่าสิบปีแล้ว เพราะเนื่องจากมีระบบชลประทานเข้ามาให้หมู่บ้าน แม้จะยังไม่ทั่วถึงทั้งตำบล แต่ก็ทำให้มีน้ำพอใช้มากกว่าสมัยก่อนที่ต้องคอยพึ่งฟ้าพึ่งฝนแต่เพียงอย่างเดียว ปัจจุบันมีการทำฝนเทียมได้แล้วและผู้คนได้มีความรู้มากขึ้น มองว่าเป็นเรื่องไสยศาสตร์ไม่มีเหตุผล

1.2 ประเพณีบุญบั้งไฟ

พจนานุกรม ภาควิชาสัน-ภาคกลาง ฉบับปณิธานสมเด็จพระมหาวิรรวงศ์ (ดิศฺสมหาเถระ 2515, อ้างถึงใน บุญเลิศ สดฺสุชาติ 2526: 1) ให้ความหมายของบั้งไฟไว้ว่า หมายถึงจรวดชนิดหนึ่งมีหางยาวจุดให้ทะยานขึ้นบนท้องฟ้า มีขนาดต่างๆกัน เช่น บั้งไฟหมื่น บั้งไฟแสน เป็นต้น

การเรียกชื่อบั้งไฟ ยังสับสนกันอยู่บ้าง บางท่านเรียกว่า “บั้งไฟ” แม้พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2525: 462 ก็ใช้ทั้งสองคำ คือใช้ว่า “บั้งไฟ” หมายถึง “บั้งไฟ” แต่เห็นว่าควรใช้คำว่า “บั้งไฟ” จะตรงตามความหมายแท้จริงมากที่สุด เพราะเหตุผลที่ว่าบั้งไฟของชาวอีสานเป็นกระบอกไม่มีลักษณะเป็นบั้งจริงๆ คำว่า “บั้ง” และ “บ้อง” มีใช้ในภาษาอีสานทั้งสองคำ ทว่าใช้ในความหมายที่แตกต่างกันอย่างชัดเจน อาจารย์เจริญชัย ชนไฟโรจน์ แห่งคณะมนุษยศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ มหาสารคาม อธิบายความแตกต่างของคำทั้งสองไว้ว่า “บั้ง” หมายถึงสิ่งที่เป็นกระบอก เช่น บั้งทิง สำหรับใส่น้ำดื่ม บั้งข้าวหลาม เป็นต้น ส่วนคำว่า “บ้อง” หมายถึงสิ่งของใดก็ได้ที่มี 2 ขั้วมาประกอบหรือสวมเข้ากันได้ ส่วนนอกเรียกว่า “บ้อง” ส่วนในหรือสิ่งที่เอาไปสอดใส่จะเป็นสิ่งใดก็ได้ ตัวอย่างการใช้คำ “บ้อง” เช่น บ้องมิด บ้องขวาน เป็นต้น (บุญเลิศ สดสุขชาติ 2526: 1-2)

1.2.1 ระยะเวลา

ประเพณีบุญบั้งไฟจะจัดขึ้นเพื่อขอฝนจากเทวดา และเป็นประเพณีที่แทบทุกจังหวัดของภาคอีสาน ถ้าชุมชนใดไม่ทำบุญบั้งไฟชาวบ้านจะรู้สึกไม่สบายใจ และเชื่อกันว่าปีนั้นฝนต้องแล้ง ไม่มีฝนทำนา บุญบั้งไฟมักจัดขึ้นระหว่างเดือนหกกับเดือนเจ็ด

1.2.2 วรรณกรรมและนิทานชาดกเกี่ยวกับการทำบั้งไฟและการขอฝน

ประเพณีบุญบั้งไฟของภาคอีสานนั้นมาจากความเชื่อของชาวอีสานว่ามีโลกมนุษย์ โลกเทวดา และโลกบาดาล มนุษย์อยู่ภายใต้อิทธิพลของเทวดา การรำผีฟ้าเป็นตัวอย่างแห่งการแสดงความนับถือเทวดา เทวดา คือ “แกน” หรือ “พญาแกน” เมื่อถือว่ามีพญาแกนก็ถือว่ามีฝน ฟ้า ลมเป็นอิทธิพลของพญาแกน หากทำให้พญาแกนโปรดปรานหรือพอใจ พญาแกนก็จะบันดาลความสุข จึงมีพิธีบูชาพญาแกน การใช้บั้งไฟเชื่อว่าเป็นการบูชาพญาแกน ซึ่งเป็นการแสดงความเคารพและแสดงความจงรักภักดีต่อพญาแกน ดังนั้นชาวอีสานส่วนใหญ่เชื่อว่าการจุดบั้งไฟเป็นการขอฝนพญาแกน และมีนิทานปรัมปราลักษณะนี้อยู่ทั่วไป หลักฐานเอกสารปรากฏในวรรณกรรมท้องถิ่นเรื่องผาแดง-นางไอ่

มีตำนานเล่าถึงเมืองธิดานครของท้าวพญาขอมเกิดแล้งหนัก ท่านจึงไปวประกาศให้เมืองต่างๆ ทำบั้งไฟมาแข่งกัน ของใครขึ้นสูงสุดจะเป็นผู้ชนะได้อภิเษกสมรสกับ “นางไอ่” ผู้เป็นพระราชธิดา ผลการแข่งขันบั้งไฟปรากฏว่าท้าวผาแดงเป็นผู้ชนะเลิศ เมื่อพญาขอมสิ้นพระชนม์ ท้าวผาแดงได้ครองเมืองสืบต่อมาด้วยความสงบสุขร่มเย็น กล่าวถึงท้าวภาคินบุตรพญานาคเคยเป็นคู่ครองนางไอ่ในชาติปางก่อน ยังอาวรณ์ถึงนางจึงได้แปลงกายเป็นกระรอกเผือกมาให้นางไอ่เห็น เมื่อนางไอ่เห็นก็อยากได้กระรอกนั้นมาก นางสั่งบริวารให้จับ เผอิญบริวารยิงธนูถูกกระรอกเผือกถึงแก่ความตาย ก่อนตายท้าวภาคิได้อธิฐานให้ร่างกายของตนใหญ่โต แม้คนจะ

เชือดเพื่อไปกินมากมายอย่างไรก็อย่าได้หมกใครที่กินเนื้อตนจนถึงแก่ชีวิตพร้อมกันทั้งแผ่นดินถล่ม เมืองรัตนนครถึงแก่จมหายไปกลายเป็นหนองหาน ท้าวผาแดงและนางไอล่พยายามจี้ฆ่าหนี แต่ไม่รอดได้เสียชีวิตในคราวนี้ด้วย ผลแห่งกรรมที่สร้างไว้ ท้าวผาแดงได้ไปจุติเป็นเทพเจ้า ชื่อว่า “พญาแถน” ดังนั้นการทำบุญบั้งไฟเป็นการบูชาพญาแถน (สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการ 2541: 210)

อีกเรื่องหนึ่งที่สำคัญมากคือ นิทานชาดกเรื่อง “พญาคันคาก” (คางคก) ชาวอีสานถือว่าเป็นเรื่องสำคัญไม่แพ้ท้าวผาแดง นางไอล่ ชาดกเรื่องนี้เป็นจินตนาการของชาวอีสานแต่บรรพกาล

พญาคันคาก (พระโพธิสัตว์) เป็นตัวแทนของประชาชนผู้ยากไร้และต่ำต้อย เป็นผู้กล้าหาญทำการต่อสู้ดิ้นรนจนกระทั่งเกิดสงครามใหญ่กับพญาแถนผู้ซึ่งมีเผ่าพันธุ์ที่ถือว่าสูงกว่า ทั้งนี้เพื่อให้ได้มาซึ่ง “น้ำ” อันเป็นปัจจัยสำคัญแห่งการดำรงชีวิตของชาวโลก เรื่องย่อมีว่า พญาคันคาก เป็นเจ้าเมืองอินทปัตถนคร เป็นคนดีมาก ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม เอาใจใส่ดูแลอาณาประชาราษฎร์อย่างใกล้ชิด อย่างจริงจังและจริงใจ ทำให้มีผู้เลื่อมใสนิยมบูชาขอยกทั่วแผ่นดิน พญาคันคากมีอิทธิพลเพิ่มมากขึ้นๆ ในหมู่ชาวโลก จนพญาแถนไม่พอใจ พญาแถนจึงหาทางกลั่นแกล้ง โดยไม่ส่งน้ำฝนให้มาตกในโลกมนุษย์เป็นเวลาเจ็ดปีเจ็ดเดือน มนุษย์และสัตว์โลกได้รับความเดือดร้อนอย่างสาหัส

วันหนึ่งมนุษย์และสัตว์โลกจึงได้รวมพลกันตกลงเป็นเอกฉันท์ให้ประกาศสงครามกับพญาแถน เพราะได้พูดกันด้วยสันติวิธีแล้วไม่บังเกิดผล ขั้นตอนของสงครามดำเนินไปตามลำดับคือ ครั้งแรก “พญานาคี” อาสายกทัพไปต่อกรแต่พ่ายแพ้พญาแถนกลับมา ครั้งที่สอง “พญาต่อ-แตน” ยกทัพไปสู่ก็แพ้อีกกลับมาอีก ครั้งที่สาม พญาคันคากออกโรงเอง เสนาธิการวางแผนเผด็จศึกอย่างรอบคอบและใจเย็น โดยให้พญาปลวกก่อจอมปลวกขึ้นไปจนถึงเมืองแถน พวกมอดก็รับหน้าที่ไปเจาะไชค้ำอาวุธของพญาแถนไว้ล่วงหน้า เมื่อแผนบ่อนทำลาย คัดกำลังในช่วงแรกผ่านไปเรียบร้อย พญาคันคากก็ยกกองทัพใหญ่ประกอบด้วยพหลพลไกร เมลงปอง ตะขาบ รวมทั้งไพร่พลกบเจียดและคางคก ขึ้นไปถึงเมืองแถนเวลาพลบค่ำ จากนั้นได้ทำพญาแถนให้ออกมารบกันในเช้าวันรุ่งขึ้น แผนยุทธการในคืนนั้นคือ เหล่าเมลงปองและตะขาบ แยกย้ายกันเข้ายึดพื้นที่แผ่รังกายอยู่ในเสื้อผ้าและอาวุธของกองทหารพญาแถน คอยทียู่อย่างมั่นใจ

รุ่งเช้าทหารพญาแถนเตรียมตัวออกสู่สมรภูมิอย่างสบายอารมณ์ เพราะถือว่าประสพชัยชนะมาสองครั้งแล้ว ทหารพญาแถนทุกคนถูกเมลงปองและตะขาบกัดต่อย ได้รับความเจ็บปวดร้องโอดโอยน่าเวทนา ไม่สามารถออกรบได้ พญาแถนทรงช้างศึกเด่นเป็นสง่าน่าเกรงขาม แต่เมื่อหีบอาวุธขึ้นมามาจะต่อสู้กับพญาคันคาก อาวุธก็หักหมดใช้การไม่ได้ พญาคันคากซึ่งนั่งบนหลังเต่าจึงจับพญาแถนได้โดยไม่เสียเลือดเนื้อแต่อย่างใด พญาแถนจึงยอมแพ้โดยดี ทั้งสอง

ได้ตกลงทำสัญญาขึ้นฉบับหนึ่ง เนื้อความในสัญญานั้นว่า พญาเถนยนิคีสั่งให้ฝนตกลงตามฤดูกาลดัง
ตัวอย่างต่อไปนี้

“พอถึงขวบฟ้าปีใหม่เดือนหก ให้ฝนตกลงมาชุบปีจึงแท้
พอถึงเดือนห้ากาลฤดูปีใหม่ ฝนจึงสวดยชุ่มหญ้าเขียว
อ้วนป่งใบ
เดือนหกขึ้นฝนสวดยอำแผ่นดิน ฟ้าใหม่ตั้งฤดูถั่วถั่วถั่ว
แถม นั้นแล้ว”

ในการนี้ได้เน้นหมายเกี่ยวกับกำหนดการให้ฝนตกว่าเมื่อใดมนุษย์จุดบั้งไฟขึ้นไป เมื่อพญาเถนได้เห็นสัญญาณแสดงว่าถึงเวลาที่จะต้องสั่งให้ฝนตกฝนในมนุษย์โลก ฝ่ายชาวโลกเมื่อฝนตกลงมาตามสัญญาแล้ว ก็ต้องตอบรับโดยการให้กบเขียดและอึ่งอ่างส่งเสียงร้องให้ได้ยินไปถึงวิมานของพญาเถน ครั้นพญาเถนได้ยินก็เป็นอันสบายใจว่าฝนที่ส่งลงมานั้น มนุษย์โลกได้รับแล้ว ฝนจะตกต่อไปจนพอเพียงแก่การทำนา เมื่อข้าวออกรวงโลกมนุษย์จะส่งสัญญาด้วยเสียง “สะนู” (ธนู) ที่ตีขึ้นไปกับว่า เมื่อพญาเถนได้ยินเสียงสะนุก็จะบัญชาให้ฝนหยุดตก ทั้งสองฝ่ายต่างปฏิบัติตามสัญญาสืบทอดมาแต่ทุกวันนี้ (บุญเลิศ สดสุชาติ 2526: 9-12)

1.2.3 จุดประสงค์ของการทำบุญบั้งไฟ

จุดประสงค์ของการทำบุญบั้งไฟมีดังนี้

- 1) การบูชาคุณของพระพุทธเจ้าสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา ขอน้ำฝนเชื่อมความสามัคคี แสดงการละเล่น การบูชาของพระพุทธเจ้า ชาวอีสานส่วนใหญ่นับถือพระพุทธศาสนา เมื่อถึงเทศกาลเดือน 6 ซึ่งเป็นวันวิสาขบูชา ชาวบ้านจะจัดดอกไม้ธูปเทียนมาบูชาพระพุทธรูป การทำบุญบั้งไฟของชาวอีสานถือว่าการบูชาพระพุทธเจ้าด้วยเช่นกัน
- 2) การสืบต่ออายุพระพุทธศาสนา เนื่องจากการทำบุญบั้งไฟมีการบวชพระและบวชเณรในครั้งนี้ด้วย จึงถือเป็นการสืบต่อพระพุทธศาสนา
- 3) การขอฝนมีความเชื่อจากตำนานเรื่องเล่าของชาวอีสานว่ามีเทพบุตรชื่อโสกาลเทพบุตร มีหลายที่บนดาดน้ำฝนให้ตกลงมา จึงทำบุญบั้งไฟขอฝนจากเทพบุตรองค์นั้น
- 4) การเชื่อมความสามัคคี เป็นการเปิดโอกาสให้คนทั้งหลายได้มาร่วมแรงร่วมใจกันประกอบกิจกรรม สร้างความสามัคคีในหมู่คณะ
- 5) การแสดงการละเล่น เป็นการเปิดโอกาสให้ทุกคนมาแสดงการละเล่น

(สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการ 2541: 210-211)

1.2.4 ขั้นตอนการเตรียมบั้งไฟ

เริ่มจากชุมชนในหมู่บ้านจะแบ่งงานกันทำ เริ่มจากทำบั้งไฟ ผักหัดฟ้อน รำประกอบขบวนบั้งไฟ มีการปลูกปะรำที่พักอาศัยเพื่อแขกที่เชิญมาร่วมงานจากหมู่บ้านอื่น มีการเตรียมอาหาร บ้านใดที่มีลูกสาวก็จะเตรียมตัดชุดรำเซิ้ง อุปัชฌาย์จะเตรียมนาคเพื่อบวชในงาน เป็นช่วงที่ครึกครื้นมาก สถานที่จัดงานสมัยก่อนจะใช้วัดซึ่งเป็นศูนย์กลางรวบรวมราษฎรมาช่วยกันทำบั้งไฟ บั้งไฟแต่ละบั้งใช้เวลาในการทำประมาณ 2-3 เดือน คนที่เป็นช่างทำบั้งไฟเรียกว่า “ช่างบั้งไฟ” โดยทั่วไปจะถ่ายทอดต่อกันจากพ่อสู่ลูก ลูกสู่หลาน หรือครูกับลูกศิษย์ เป็นคนๆ เท่านั้น ไม่ใช่คนทั่วไปอยากเรียนก็จะได้เรียนหมด ก่อนจะลงมือทำบั้งไฟต้องจัดหาอุปกรณ์ไว้ให้ครบ เพื่อความสะดวกในการทำนา (สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการ 2541: 211)

1.2.5 ขั้นตอนพิธีกรรม

เมื่อตกลงวัน เวลาในการทำบุญบั้งไฟ ชาวบ้านจะทำใบบอก ในสมัยโบราณ เขียนลงในใบลานแจ้งข่าวไปยังชุมชนอื่นๆ นัดหมายวันทำบุญและเชิญมาร่วมงาน ใบบอกนี้เรียกว่า “สลากบุญ” ชุมชนใดได้รับสลากบุญ ส่วนใหญ่จะไปร่วมบุญบั้งไฟด้วย ชุมชนที่เป็นเจ้าภาพจะเตรียมข้าวปลาอาหารไว้ต้อนรับแขก และปลูกที่พักในวัด

เมื่อถึงวันโฮมหรือวันรวม ก็วันก่อนจุดบั้งไฟ 1 วัน ทั้งเจ้าภาพและแขกจะไปรวมกันทำบุญที่วัดเพื่อทำบุญ บ้านใดจะบวชลูกก็บวชในวันโฮม จะมีการแห่ นาคนำขบวนบั้งไฟไปวัด ขบวนแห่มีดนตรีและมีการเซิ้ง ตกค่ำวันโฮมหนุ่มสาวจะมาสนุกสนานรื่นเริงชมมหรสพ การละเล่น งานฉลองบั้งไฟจะฉลองกันไปจนรุ่งเช้า

วันแห่บั้งไฟตอนเช้าจะมีการถวายภัตตาหารแด่พระภิกษุสงฆ์ที่ศาลาการเปรียญและรับผ้าป่า จากนั้นจ่านาขบวนแห่ไปคารวะมเหศักดิ์หลักเมืองเจ้าพ่อปู่ตา สิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน แล้วขบวนแห่บั้งไฟทุกคณะไปตั้งแถวตามแนวถนน แล้วแห่ไปตามเส้นทางที่คณะกรรมการจัดการกำหนดไว้ในขบวนแห่บั้งไฟจะมีตัวบั้งไฟที่ตกแต่ง (เอ้) อย่างสวยงาม ขบวนฟ้อนรำ ที่เรียกว่า เซิ้งบั้งไฟนำขบวนไปด้วย บั้งไฟแต่ละขบวนจะประกอบด้วย ขบวนเซิ้งนำหน้า ขบวนแสดงความเป็นอยู่ (อาชีพ) ขบวนตลกขบขัน (ปรีชา พิณทอง 2525: 42)

สถานที่ที่กำหนดให้เป็นที่จุดบั้งไฟ มักอยู่กลางทุ่งไกลชุมชน พอประมาณเป็นสถานที่กว้างหรือทุ่งโล่ง การจุดบั้งไฟ เรียกว่า “เสิงบั้งไฟ”

เสร็จจากการจุดบั้งไฟแล้วทุกคนจะแยกย้ายกันกลับบ้านเพื่อไปรอฟ้าฝนและเวลาลงนา หว่านกล้า ปักดำ และรอวันบุญบั้งไฟปีหน้าต่อไป (สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการ 2541: 209-213)

บางบ้านจัดให้มีพิธีเลี้ยงพระก่อนแล้วจึงนัดหมายกันแห่เป็นขบวน ออกไปนอกทุ่ง เพื่อจุดบั้งไฟ บางบ้านก็ไม่มีเลี้ยงพระ นัดหมายกันแล้วแห่แข็ง ไปจุดกันเลยก็มี คำว่า จุดนี้ไทยพวนเรียกลากเสียงยาวกว่าธรรมดา ว่า “จุดบั้งไฟ” ส่วนฐานที่ตั้งจุดนั้น ถ้ามีเวลาและเป็น งานที่ค่อนข้างจะใหญ่โต ก็จะสร้างฐานด้วยไม้ไผ่ขัดห้างกันขึ้นไป ถ้าเวลาน้อย งานไม่ใหญ่โตนัก ก็ จุดกันที่ต้นไม้ ที่เห็นว่าเหมาะสมก็เป็นอันใช้ได้ จุดที่สนุกสนานหรือม่วนกันนั้นก็คือตอนที่แห่และ ร้องแข่งนั่นเอง (พันเอกโสภณ เครือเพชร 2549: 6)

การแห่บั้งไฟเป็นประเพณีของชนที่มีชื่อเสียงมากที่สุดของภาคอีสาน แต่ ในพื้นที่ตำบลหนองแสงก็มีการจัดงานพิธีแห่บั้งไฟทุกปี จากการสัมภาษณ์ นายมนตรี สิทธินันท์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 2 เมื่อวันที่ 22 กันยายน 2552 ได้กล่าวว่า งานแห่บั้งไฟที่มีจัดงานเป็นประจำทุกปี จะจัดกันที่หมู่ 2 บ้านโคกกระชาย ที่วัดกลางโสภา บางปีมีการประกวดบั้งไฟ ให้ทุกหมู่บ้านมา ประกวดกัน จะมีรถขบวนแห่บั้งไฟไปทุกหมู่บ้าน ให้ได้ทำบุญร่วมกัน และจะกลับมาทำทำบุญที่วัด ประจำหมู่บ้าน ที่วัดกลางโสภา ส่วนงานใหญ่ประจำจังหวัดก็มีที่วัดเขานางบวช จะมีผู้ว่าราชการ จังหวัดมาเปิดงานทุกปี

1.2.6 บทร้อง (คำแข่ง)

จะขอยกตัวอย่างคำแข่ง (เป็นของชาวพวน) ดังนี้

- โอโฮโอ ละ โอโฮโอ บุญบ้านโตกินแต่เหล้าส้ม กินเหล้าดื่ม บ้านเมืองเพิ่นจับอันของลับอยู่ในไหดอก... (ขณะที่ร้องอาจจะมีคนขัดขึ้น เรียกว่า สอย) เช่น ว่า
- “เป็นจ้งได้บั้งไฟมันบั้งขึ้น....” จะมีคนร้องรับออกมาว่า “บั้งมันต้น มันขึ้นบ่ไหว” การแข่งก็จะดำเนินไปเรื่อยๆ... “บั้งไฟข้อยมันน้อยบ่หลาย กกกับปลายบ่ถือกันดอก หัวมันปอกมีสีแดงๆ”
- “เถิงญามแลงบั้งไฟจ้งจ้งขึ้น บั้งมันต้นมันขึ้นบ่ไหว...” “ลูกสาวไฟคือ ใหญ่อดหลาด นุ่งผ้าขาดหัวกำบ่หวี ข้อยตายเป็นผี ข้อยติดตามไปหลอก ตายเป็นปอบข้อยติดตามไป กุม” ฯลฯ

บรรดานักแข่งก็จะผลัดกันร้องรับกันเป็นจังหวะๆ ครั้นแห่ไปถึงที่จุด ก็ จะหยุด พวกหนึ่งลงขอขมาโทษแก่เจ้าที่เจ้าทาง แล้วผู้ชำนาญการก็จะจัดแจงขึ้นไปผูกบั้งไฟที่หัน หัวไปในทิศที่ต้องการ นับว่าต้องดูทิศทางลมด้วยเพื่อให้ขึ้นได้สวยงาม เมื่อจุดบั้งไฟขึ้นไปบนฟ้า แล้ว เชื่อกันว่า จะไปถึงสวรรค์ที่เทวดา (พระยาแถน) เทวดาก็จะรู้ได้ด้วยญาณว่าชาวบ้านมาเตือน เพื่อขอฝน แล้วเทวดาก็จะบันดาลให้ฝนตกลงมา การจุดบั้งไฟนั้นการขึ้นหรือไม่ขึ้น ขึ้นดีหรือแตก ก่อน จะมีการทำนายอีกว่าจะเกิดอะไรขึ้นหลังจากนั้น ในที่นี้จะไม่กล่าวถึง ฉะนั้นการจุดบั้งไฟ จึงเป็นพิธีหนึ่งที่ชาวชนบทไทยพวนขอฝน (พันเอกโสภณ เครือเพชร 2549: 6)

1.2.7 การจุดบั้งไฟ

เมื่อถึงเวลาจุดแข่งขันกัน จะทำเป็นฐานตั้งบั้งไฟก่อนจุด บางแห่งใช้ต้นตาล เรียกว่า “ค้ำบั้งไฟ” มีบันไดให้คนปีนขึ้นไปจุดชนวนได้ บางแห่งจะมีกลวิธีจุดบั้งไฟที่ซับซ้อน เช่นที่อำเภอราศีไสลจะจุดโดยใช้บั้งไฟม้า (บั้งไฟขนาดเล็กไม่มีหาง) วิ่งตามเส้นลวดไปชนชนวนบั้งไฟ โดยทำ “ค้ำบั้งไฟ” ไว้ฝั่งแม่น้ำอีกด้านหนึ่ง คนจุดบั้งไฟ คนดูจะอยู่อีกฝั่งหนึ่ง แล้วจุดบั้งไฟม้าหรือกระเตาได้ลวดที่ทำเป็นกระบอกเหมือนจรวดแขวนอยู่ที่เส้นลวดนั้น ที่แขวนบั้งไฟม้า ทำเป็นห่วงให้เคลื่อนที่ได้ เมื่อจุดบั้งไฟม้าจะพุ่งไปตามเส้นลวดที่บังคับให้ตรงไปยังค้ำบั้งไฟกับฐานบั้งไฟ หรือค้ำบั้งไฟเกิดประกายไฟไฟติดลูกชนวนบั้งไฟ ลูกลวไปจนถึงบั้งไฟ ระเบิดพุ่งตัวไปบนท้องฟ้า (บั้งไฟม้าคล้ายกับฝึกแกลจุดเผาศพของภาคกลาง)

หากบั้งไฟขึ้นดี สะบับจะได้รับการยกย่อง ชาวบ้านคุ้มวัดเดียวกันจะพาแบกขึ้นบำแห่แห่นพ้อนรำกันไปในงาน หากบั้งไฟไม่ขึ้น หรือระเบิดแตกก่อนที่จะพุ่งขึ้นสู่ท้องฟ้า สะบับก็จะถูกจับแบกขึ้นบำ หรือหามกันไปโยนน้ำ หรือหมกโคลน ซึ่งเป็นจารีตที่ปฏิบัติกัน ไม่มีใครโกรธซึ่งถือสาหาความกันเลย (ธวัช ปุณโณทก 2542: 2252-2257)

สรุป ประเพณีบุญบั้งไฟที่จังหวัดนครนายกมี 2 แห่ง คือ ที่วัดเขานางบวช ตำบลสาริกา อำเภอเมือง จังหวัดนครนายก และที่วัดกลางโสภา หมู่ 2 ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก ประเพณีบุญบั้งไฟมิได้มีเฉพาะทางภาคอีสานเท่านั้น ทางภาคเหนือก็มีประเพณีบั้งไฟ เรียก “จิบอกไฟ” แต่ไม่โด่งดังเหมือนทางภาคอีสาน ที่จังหวัดนครนายกได้จัดงานประเพณีบุญบั้งไฟเป็นประจำทุกปีโดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการบูชาพระพุทธเจ้าสิบต่ออายุพระพุทธศาสนา เพื่อขอฝน และเชื่อมความสัมพันธ์ของคนในชุมชน ระยะเวลาจัดขึ้นระหว่างเดือนหกกับเดือนเจ็ด จะมีการกำหนดวันกันในชุมชน ก่อนวันงานสองวันจะมีขบวนแห่บั้งไฟไปตามทุกหมู่บ้านในตำบล เมื่อขบวนแห่บั้งไฟแห่เข้าไปในบ้านใด บ้านนั้นก็จะแข่งตามมาด้วยหรือไม่ก็จะช่วยกันทำบุญ ก่อนวันงานหนึ่งวันจะมีการไหว้ศาลปู่ตาซื้อศาลเจ้าพ่อกระเจดซึ่งเป็นศาลประจำหมู่บ้าน เพื่อให้คุ้มครองปกป้องรักษาหมู่บ้านให้อยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข ในช่วงเช้าของวันงานมีการทำบุญตักบาตรเลี้ยงพระ ในช่วงบ่ายมีกิจกรรมสรงน้ำพระ สรงน้ำผู้สูงอายุชาวไทยพวน ซึ่งช่วงนี้ตรงกับเดือนประเพณีสงกรานต์ หลังจากนั้นเป็นการเริ่มขบวนแห่บั้งไฟไปที่ศาลเจ้าพ่อกระเจดและแห่ไปรอบอุโบสถจำนวน 3 รอบ มีการใช้วงดนตรีแคนประยุกต์เล่นเพลงที่ทันสมัยในปัจจุบัน ไม่มีการร้องบทเพลง (คำแข็ง) เหมือนดังสมัยก่อนแล้ว จากนั้นจะเริ่มการแข่งขันจุดบั้งไฟ บั้งไฟที่นำมาแข่งขันเป็นบั้งไฟจี้มี 2 ขนาด คือ กว้าง 1 นิ้ว ยาว 40 เซนติเมตร และ กว้าง 1.5 นิ้ว ยาว 45 เซนติเมตร โดยมีกติกา คือ บั้งไฟของทีมใดใช้ระยะเวลาในการจุดขึ้นไปบนท้องฟ้าและตกลงมาสู่

พื้นดินได้นานที่สุดที่มันนั้นเป็นผู้ชนะ บรรยายากาภายในงานมีผู้คนมากมายต่างมาเชียร์ทีมต่างๆที่มาแข่งขันบั้งไฟ

ภาพที่ 4.45 ขบวนแห่บั้งไฟรอบตำบล

ภาพที่ 4.46 ไหว้ศาลปู่ตา (ศาลเจ้าพ่อกระเถิด)

ภาพที่ 4.47 สรงน้ำพระ

ภาพที่ 4.48 สรงน้ำผู้สูงอายุชาวไทยพวน

ภาพที่ 4.49 ขบวนแห่บั้งไฟ

ภาพที่ 4.50 ผู้ร่วมขบวนแห่

ภาพที่ 4.51 เชิงรอบอุโบสถ

ภาพที่ 4.52 วงดนตรีแคนประยุกต์

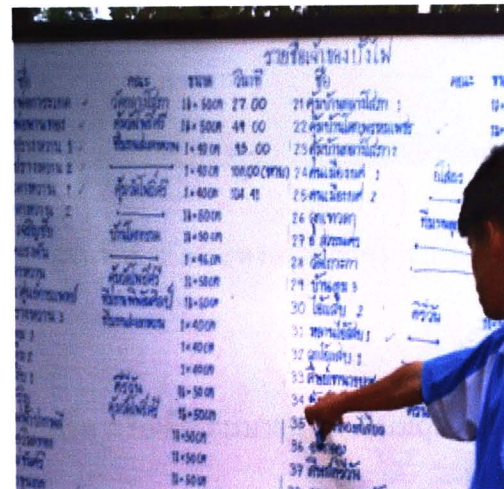
ภาพที่ 4.53 ทำบั้งไฟเพื่อแข่งขัน

ภาพที่ 4.54 เตรียมจุดบั้งไฟ

ภาพที่ 4.55 บั้งไฟทะยานขึ้นสู่ท้องฟ้า

ภาพที่ 4.56 กระดานบันทึกสถิติเวลาแข่งขัน

1.3 พิธีทำบุญกลางบ้าน

เป็นประเพณีชาวไทยพวนอีกอย่างหนึ่งที่ชาวไทยพวนหลายกลุ่ม หลายหมู่บ้าน เชื้อถือและปฏิบัติกันสืบมา แต่ในปัจจุบันได้เลือนหายไปบ้างแล้ว บางหมู่บ้าน บุญกลางบ้านหรือ บุญส่งกระทงนั้น เป็นการเสียดเคราะห์สะเดาะนามของชาวบ้านทั้งหมู่บ้านพร้อมๆกันและเคยกระทำติดต่อกันมานานแล้ว กล่าวคือ นับตั้งแต่ต้นเดือนเจ็ด (ประมาณต้นเดือนมิถุนายน) ซึ่งเป็นฤดูที่ชาวไร่ชาวนาพากันลงนาเพื่อปลูกข้าว มีความจำเป็นต้องทิ้งบ้านเรือนไปอยู่ห่างๆ บางคนก็เรียกว่าเถียงนา (แบบชาวอีสาน) พากันอพยพไปทั่วครอบครัว นำเอาเครื่องมือทำนา ตลอดจน วัว ควาย ไป

ไว้ที่นา ไม่น้อยกว่าสามเดือนจนกว่าการทำงานจะเสร็จเรียบร้อย จึงจะอพยพกลับบ้านก็ในราวๆ ปลายเดือนแปดหรือกลางเดือนเก้า การละทิ้งที่อยู่ไปเช่นนี้ อาจเกิดเพศภัยต่างๆ ขึ้นได้ จึงได้พากันทำบุญกันทั้งหมู่บ้าน เพื่อเป็นสิริมงคล ป้องกันภัยอันตรายนานาชนิด จึงมีการทำบุญสะเดาะเคราะห์ เรียกการทำบุญนี้ว่า “ทำบุญกลางบ้าน” บางทีก็เรียกว่า “บุญส่งกระทง” อันที่จริงก็คือ การส่งกระทง สะเดาะเคราะห์นั่นเอง (พันเอกโสภณ เครือเพชร 2548: 3)

ภาพที่ 4.57 ทำบุญกลางบ้าน

ภาพที่ 4.58 กระทงสะเดาะเคราะห์

1.3.1 ระยะเวลา

ตั้งแต่ปลายเดือนห้า ไปจนถึงเดือนเจ็ด หรือเดือนเมษายนถึงเดือนมิถุนายน

1.3.2 ขั้นตอนประกอบพิธีกรรม

ชาวบ้านจะไปทำบุญในวันพระ พร้อมทั้งทำกระทงกันแต่ละบ้านเพื่อไปสะเดาะเคราะห์ กระทงทำด้วยกาบกล้วย หักมุมเป็นรูปสามเหลี่ยมเสียบด้วยไม้จิกเล็กๆ แบ่งเป็นช่องๆ ปูพื้นด้วยใบตอง จัดอาหารหวานคาวอย่างละเล็กละน้อย ที่ขาดไม่ได้ก็คือ ข้าวดำ ข้าวแดง (ข้าวดำคือข้าวสุกคลุกกับถ่านหรือเขม่ากันหม้อ ส่วนข้าวแดง คือ ข้าวสุกคลุกด้วยปูนแดงที่ใช้ทาพลูกินหมาก) ดูเหมือนว่า ฝักร้ายที่ทำให้เกิดเคราะห์ชอบข้าวดำ ข้าวแดง อีกอย่างหนึ่งก็คือต้องปักธงที่กระทงด้วย เท้าที่สังเกตเห็น มีธงสีดำ สีขาว หรือสีแดง ภายในกระทงนั้น แต่ละบ้านจะต้องปั้นรูปคนตามจำนวนที่มีอยู่แต่ละบ้าน รูปวัว รูปควาย มียูก็ตัวก็ปั้นไป ตามจำนวนนั้นบางบ้าน ปั้นหมา ปั้นแมว ใส่ไปด้วย ปั้นด้วยดินเหนียว ถ้าเป็นสมัยนี้คงจะปั้นด้วยดินน้ำมัน หลังจากนั้นก็จะเอาฝ้ายมงคลสีขาว วนรอบบ้านแล้วโยนต่อกันไปที่โรงหรือปะรำพิธี อาจประกอบพิธีกันทั่วก็ได้ เมื่อถึงกำหนดวันงาน ก็จะ去做บุญตักบาตรที่วัด ทำพิธีสวดสะเดาะเคราะห์ เสร็จจากพิธีสงฆ์ จะมีผู้กล่าว

นำ เชิญชวนให้ญาติพี่น้องออกมาต้อนรับกระทง เพื่อให้ปลอดภัย ไม่มีเคราะห์แล้วจึงให้แต่ละบ้านนำกระทงไปส่งให้พ้นจากวัด จะเป็นทิศทางตะวันตก หรือทางสามแพร่ง ก็แล้วแต่สะดวก มักจะพากันกล่าวตอนส่งกระทงว่า “ความทุกข์ความไข้ให้ไปเสียทางตะวันตกนกเข้ารัง” ชาวบ้านมักเรียกกระทงนี้ว่า “กระทงผีเจ็บผีไข้”

การบายศรีเจ้าหัว คำว่าเจ้าหัวนั้น หมายถึงพระสงฆ์ ครั้นวันรุ่งขึ้น จะมีพิธีทำบายศรีสู่ขวัญให้แก่พระเณรในวัดนั้น ก่อนฉันเพล จะทำบายศรีโดยมีหมอมพรมาทำพิธี โดยทำบายศรี พระพุทธรูป บายศรีพระสงฆ์ ถ้ามีเณรด้วยก็จะทำบายศรี 3 พาน ที่พานบายศรีที่จะขาคมิได้ก็ต้องมี ข้าวสุก ไข่ต้ม และน้ำ (พันเอกโสภณ เครือเพชร 2548: 3)

ชาวตำบลหนองแสงจะมีพิธีทำบุญกลางบ้านในเดือนหกแล้วแต่จะกำหนดกันในแต่ละหมู่บ้าน กลางวันจะมีการนำสายสิญจน์เวียนรอบหมู่บ้าน ตอนเย็นจะมีการนำก้อนหินก้อนเล็กๆ 1 กะลา ทวาย 1 กะลา น้ำ 1 ขวด ต้นหญ้าทั้งราก 5 ต้น ขมวดใบเป็นกระจุกรูปเทียนใส่ลงในตะกร้อหิ้วไปไว้ในพิธีสวดมนต์เย็น ตอนเช้านำกระทงใส่เครื่องของลงไปเหมือนกับกระทงวันสงกรานต์นำไปพร้อมอาหารคาวหวานเพื่อถวายพระด้วย เมื่อพระสวดมนต์เสร็จก็จะนำกระทงไปวางไว้ข้างถนนเพื่อเช่นผีไม่มีญาติและเพื่อเป็นการสะเดาะเคราะห์ไม่ให้มีสิ่งไม่ดีเกิดขึ้นในหมู่บ้าน แล้วนำตะกร้าที่ใส่หิน ทวาย น้ำ ต้นหญ้าคา ดอกไม้ รูปเทียนเอาเสียบไว้ได้หลังคาบ้าน หิน ทวาย น้ำ นำไปโรยรอบบ้านป้องกันสิ่งที่ไม่ดีทั้งหลาย (สำนักปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง 2552: 5)

จากการสัมภาษณ์ นางนฤมล อุดมพงษ์ ชาวบ้านเนินหินแร่ เมื่อ 22

กันยายน 2552 ได้กล่าวว่า ก่อนลงมือปรับดินเพื่อทำนา ชาวนาทุกหมู่บ้านในตำบลหนองแสงจะจัดงานทำบุญกลางบ้าน โดยทุกคนในหมู่บ้านจะเป็นเจ้าภาพร่วมกันจัดอาหารคาวหวานถวายพระสงฆ์ได้แก่อาหารที่ใช้บริโภคในชีวิตประจำวัน เช่น แกงส้ม แกงบอน ไก่ย่าง ส้มตำ ขนมหัน ทองหยิบ ทองหยอด เป็นต้น บริเวณที่เป็นศูนย์กลางบ้าน ซึ่งขึ้นอยู่กับแต่ละหมู่บ้านว่าตกลงทำกันที่ไหน บางหมู่บ้านจะแบ่งเป็นคุ้ม นัดกันทำที่คุ้มนี้คุ้มนี้ หรือบางหมู่บ้านทำที่วัด จุดประสงค์คือ เป็นการทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้พระภูมิเจ้าที่ เพื่อจะได้ทำมาหากินสะดวกขึ้น และก็มีการทำกระทงไปให้ผีไม่มีญาติด้วย

สรุป เป็นประเพณีชาวไทยพวนหลายกลุ่มที่เชื่อถือและปฏิบัติสืบมา บุญกลางบ้านหรือบุญส่งกระทง เป็นการเสียเคราะห์สะเดาะนามของชาวบ้านทั้งหมู่บ้านพร้อมๆกัน ระยะเวลาในการจัดพิธีทำบุญกลางบ้านตั้งแต่ปลายเดือนห้าจนถึงเดือนเจ็ด (เมษายนถึงมิถุนายน) ชาวบ้านมีการประชุมหมู่บ้านกันที่วัดและนัดแนะวันในการทำบุญกลางบ้าน เมื่อกำหนดวันเรียบร้อยแล้ว ในตอนเย็นของวันที่กำหนดจะมีการสวดมนต์เย็น ชาวบ้านจะนำสายสิญจน์มาโยงต่อ

กันทั้งหมู่บ้าน เช้าวันรุ่งขึ้นมีการทำบุญเลี้ยงพระในช่วงเช้า ชาวบ้านจะนำอาหารคาวหวานและขันธ 5 มา (ขันธ 5 คือ รูป 5 ดอก เทียน 5 เล่ม ดอกไม้ 5 ดอก)

ภาพที่ 4.59 โยงสายสัญญาณไปรอบหมู่บ้าน

ภาพที่ 4.60 อาหารคาวหวานที่ชาวบ้านนำมา

ภาพที่ 4.61 ทำบุญตักบาตร

ภาพที่ 4.62 กรวดน้ำ

2. ความเชื่อและพิธีกรรมหลังการเก็บเกี่ยว

2.1 พิธีสู่ขวัญข้าว

กระทำการในหมู่บ้านที่ทำนา ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 โดยมีความเชื่อว่า หลังจากที่นวดข้าวและนำข้าวไปเก็บในยุ้งฉางแล้ว ต้องทำพิธีสู่ขวัญข้าว เรียกขวัญเลขุษาพระแม่

โพสพเพื่อป้องกันสัตว์มาทำลาย ให้ผลผลิตเพิ่มพูนขึ้น และคุ้มครองยุ่งฉาง (สภาวัฒนธรรมอำเภอปากพลีและศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน 2548: 66)

นอกจากในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 จะเป็นวันสู่ขวัญข้าวแล้ว ยังถือเป็นวันที่ทำพิธีกำฟ้าอีกด้วย พิธีกำฟ้า (กำ หมายถึง บิดหรือถือ) ในหมู่บ้านไทยพวนและไทยลาวถือเป็นประเพณีที่ถือเอาวันนี้เป็นวันระลึกถึงคุณงามความดีของดวงวิญญาณของบรรพบุรุษที่ยกไว้เหนือหัว คือบนสวรรค์ชั้นฟ้าโพ้น เมื่อได้ยินฟ้าร้องจะให้เริ่มกำฟ้า คือหยุดทำงานทุกชนิดตั้งแต่เช้าถึงเย็น ทำให้ได้เฉพาะความสะอาดบ้านเรือนและหุงหาอาหารเท่านั้น เชื่อว่าการหยุดทำงานทำให้เกิดเสียงดั่งแข่งกับเสียงฟ้าร้องเป็นการลดบาป และฝนจะตกต่อไปดังความเชื่อของชาวไทยพวนที่เชื่อว่า “ฟ้าบ่ละเดือนสาม ฝนบ่สามเดือนสี่” หมายถึง ถึงฟ้าจะร้องในเดือน 3 และฝนจะตกในเดือน 4

หนึ่งการฟังเสียงฟ้าร้องนี้คนสมัยก่อนท่านจะฟังเสียงฟ้าร้องว่ามาจากทิศไหน และมีความหมายว่าอย่างไร เช่น ถ้าเสียงฟ้าร้องมาจากทิศใต้จะอดเกลือ ทิศเหนือจะอดข้าว ทิศตะวันตกจะเอามาทำหอก ทิศตะวันออกจะเอามาทำจ่า ดังนี้

- (1) เสียงฟ้าร้องดังมาจากทิศใต้ ท่านสอนว่าในปีนั้นชาวบ้านจะอดเกลือ
- (2) เสียงฟ้าร้องดังมาจากทิศเหนือ ท่านสอนว่าในปีนั้นชาวบ้านจะอดข้าว
- (3) เสียงฟ้าร้องดังมาจากทิศตะวันตก ท่านสอนว่าในปีนั้นชาวบ้านจะเอามา

ทำหอก (จ่า คือ จอบ หมายความว่าปีนั้นบ้านเมืองจะเกิดศึกสงคราม จะมีศัตรูเบียดเบียน จะมีการรบราฆ่าฟัน เลือดจะตกยางจะออก เพราะบ้านเมืองขาดแคลนเหล็กจึงต้องเอามาทำจ่าไปทำอาวุธ)

(4) เสียงฟ้าร้องดังมาจากทิศตะวันออก ท่านสอนว่าปีนั้นชาวบ้านจะเอามาทำจ่า (หมายถึงปีนั้นชาวบ้านชาวเมืองจะอยู่กันอย่างร่มเย็นเป็นสุข ข้าวปลา น้ำอุดมสมบูรณ์ดี โรคภัยไข้เจ็บจะไม่มีมาเบียดเบียนผู้คนและสัตว์เลี้ยง) (สภาวัฒนธรรมอำเภอปากพลีและศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน 2548: 66)

ประเพณีกำฟ้าของชาวพวน โดยถือกำหนดเอาเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำของทุกปีเป็นวันกำฟ้า ชาวบ้านจะทำบายศรีดอกไม้ รูปเทียน เครื่องสังเวช บูชาเทวดาในตอนเช้า ในวันที่ชาวบ้านจะหยุดงานหนึ่งวัน ไม่ใช้แรงงานสัตว์และแรงงานคน ไม่ใช้ของมีคม เชื่อกันว่าเป็นการบูชาเทพยดา สิ่งศักดิ์สิทธิ์บนท้องฟ้าเพื่อบันดาลให้ฝนตกลงมา ในวันที่จะมีเสียงฟ้าร้อง ซึ่งผู้เฒ่า ผู้แก่จะคอยฟังว่าฟ้าร้องมาจากทิศใด เพื่อคาดคะเนว่าฝนจะตกมากหรือน้อย (สำนักปลัดองค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง 2552: 5)

เมื่อย่างเข้าเดือนสาม หากมีใครสักคนได้ยินเสียงฟ้าร้องเป็นครั้งแรก ผู้เฒ่าชาวพวนจะพูดทำนองนั้นกับลูกหลาน แล้ววันรุ่งขึ้นชาวพวนทั้งหมู่บ้านก็พร้อมใจกันจัดพิธี “กำฟ้า” หรือ “พิธีบูชาบ่ถือฟ้า (ผีฟ้า)” ขึ้นทันที

กำฟ้าเป็นประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการนับถือและสักการบูชาเทวดาที่สิงสถิตอยู่บนฟ้า หรือที่เรียกว่าผีฟ้า ซึ่งชาวพวนในจังหวัดต่างๆ ได้ยึดถือและปฏิบัติสืบต่อกันมาแต่ครั้งโบราณหากปีใดชาวพวนไม่ปฏิบัติตามก็จะเกิดความแห้งแล้งอดอยากหรือทำให้ฟ้าผ่าคนตาย ซึ่งถือว่าเป็นการลงโทษอย่างร้ายแรงของผีฟ้า ทำให้ชาวพวนทั้งหลายเกรงกลัวต้องปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด

ไม่ว่าชาวพวนจะอพยพไปอยู่ที่ใดก็ตาม การกินจันเป็นวิถีชีวิตอย่างหนึ่งของพวกเขาจะติดตามตัวไปตลอดนั่นคือ ในเดือนสามของทุกปีชาวพวนทั้งหลายต่างตั้งใจที่จะฟังเสียงฟ้าร้องครั้งแรกในเดือนสามเป็นสัญญาณเตือนให้ชาวพวนทั้งหลายได้รู้ว่าถึงเวลาแล้วที่จะต้องจัดประเพณีกำฟ้าในวันรุ่งขึ้น แต่บางครั้งชาวพวนก็มีข้อโต้แย้งในเรื่องการได้จัน เพราะบางคนบอกได้จันแต่บางคนบอกไม่ได้จัน เพื่อขจัดข้อขัดแย้งดังกล่าว ผู้ใหญ่บ้านจึงได้กำหนดเกณฑ์ไว้ว่า ถ้าคนหูตึงในหมู่บ้านได้จันก็ถือว่าใช้ได้

เสียงฟ้าร้องครั้งแรกในเดือนสามไม่เพียงแต่จะบอกให้ชาวพวนรู้ถึงกำหนดประเพณีกำฟ้าเท่านั้น แต่ยังสามารถทำนายเหตุการณ์และชีวิตความเป็นอยู่ของชาวพวนจากเสียงร้องที่ดังมาจากทิศใด ต่อจากนั้นจึงนำมาทำนายทายทักตามความเชื่อที่บรรพบุรุษได้กำหนดเอาไว้ โดยกำหนดเรื่องที่ทำนายเป็น 2 ประการ คือ

การทำนายเกี่ยวกับเหตุการณ์ธรรมชาติและงานอาชีพ และทำนายเกี่ยวกับความเป็นอยู่โดยทั่วไป

การทำนายเกี่ยวกับเหตุการณ์ธรรมชาติและงานอาชีพจากเสียงฟ้าร้องที่ดังมาจากทิศต่างๆ

เมื่อชาวพวนได้จันเสียงฟ้าร้องครั้งแรกในเดือนสามก็ถือเคล็ดอย่างหนึ่งคือ ก่อนจะเข้านอนในคืนนั้นเจ้าของบ้านจะต้องร้องบอกวัวควายให้รู้ตัวเสียก่อนจะได้ไม่ตระหนกตกใจโดยพูดว่า “จ้าวควายเฮย กำฟ้าเน้อ อย่างไรอีกทีก็กรีกโครม แต่บัดนี้ไปจนสูง (รุ่ง) ขึ้นตะเภา (ดวงอาทิตย์) ตกดินมัน (พื้น) เน้อ”

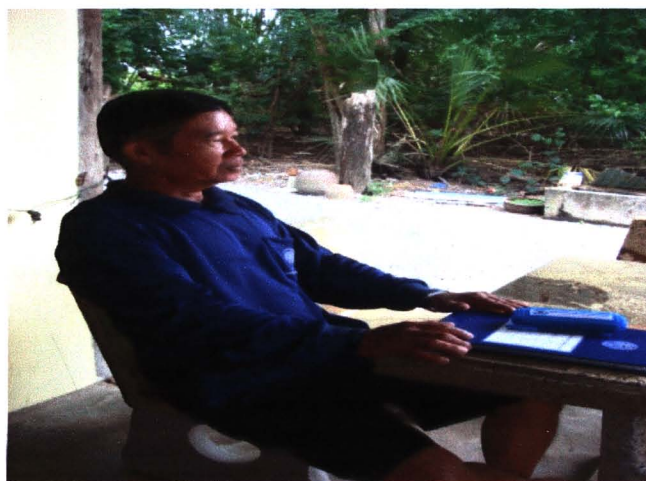
ในระยะแรกประเพณียังคงเริ่มจากการได้จันเสียงฟ้าร้องครั้งแรกในเดือนสามของคนหูตึงในหมู่บ้านเป็นเกณฑ์ แต่ก็ยังมีการถกเถียงกันในเรื่องการได้จันและการไม่ได้จันกันอยู่ในที่สุดชาวพวนก็ต้องตกลงกันกำหนดวันทำฟ้าตามความเหมาะสมของตน แต่เนื่องจากชาวพวนอยู่กระจัดกระจายกันไปหลายจังหวัดจึงทำให้ประเพณีกำฟ้าของแต่ละท้องถิ่นคลาดเคลื่อนกันไป

ประเพณีกำฟ้าของชาวพวนก็มีได้แตกต่างจากประเพณีอื่นๆ หากจุดมุ่งหมายสำคัญของประเพณีกำฟ้าเน้นอยู่ที่การให้โอกาสแก่ชาวพวนซึ่งทำไร่ไถนาเหน็ดเหนื่อยมาโดยตลอด ได้มีโอกาสพักผ่อนเป็นระยะๆ ถึงสามระยะในหนึ่งปี ถ้าไม่มีประเพณีนี้ชาวพวนก็อาจจะพักผ่อน

กันเองได้ หรือบางคนอาจจะไม่พักผ่อนก็ได้ การกำหนดให้มีพิธีกำฟ้าจึงเป็นการบังคับให้ทุกคนได้หยุดพร้อมๆกัน ได้มีโอกาสพบปะสังสรรค์รื่นเริงกันอย่างสนุกสนาน ทำให้เกิดความเข้าใจและเกิดความสมัครสมานสามัคคีกันที่สุดในที่สุด นอกจากนี้ระหว่างพิธีก็จะมีการเล่นอย่างสนุกสนาน ทำให้ได้พักผ่อนหย่อนใจอีกทางหนึ่งด้วย ซึ่งเปรียบได้กับประเพณีตรุษของไทยและตรุษของจีนซึ่งก็มีจุดมุ่งหมายใกล้เคียงกับพิธีกำฟ้าของชาวพวน แต่แตกต่างกันในวิธีการปฏิบัติเท่านั้น (สำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ 2535:9-15)

พิธีสู่ขวัญข้าว เป็นพิธีเพื่อแสดงความกตัญญูต่อพระแม่โพสพ เพื่อความสบายใจในการซื้อขายข้าว และเพื่อให้การแบ่งปันข้าวแก่ญาติมิตรผู้มาร่วมพิธี นางเล็ก ชัยวิเศษ ชาวบ้านหนองหัวลิงนอก กล่าว

ส่วนนายจรัญ รุ่นประพันธ์ ผู้ใหญ่บ้านคลองคล้า ได้กล่าวว่า เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ นอกจากมีการสู่ขวัญข้าวแล้ว ยังมีประเพณีกำฟ้าด้วย ถือมาตั้งแต่สมัยก่อน คือว่าในวันนั้นห้ามทำงานหนัก เช่น เลื่อยไม้ ไถนา ตอกตะปู เป็นต้น อะไรที่เป็นงานหนักห้ามทำเด็ดขาด อาจจะเป็นกุศโลบายของคนสมัยก่อนก็ได้สมัยก่อนใช้ควายไถนา ทุกวันพระจะมีการกำฟ้า ก็ห้ามเอาควายไปไถนา ก็ถือว่าให้ควายได้พักผ่อนจากการทำงานหนัก

ภาพที่ 4.63 สัมภาษณ์ นายจรัญ รุ่นประพันธ์ ผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ 1 บ้านคลองคล้า

2.1.1 ระยะเวลา

ช่วงเวลา เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำของทุกๆปี (อยู่ระหว่างปลายเดือนมกราคม-ต้นเดือนกุมภาพันธ์)

2.1.2 ขั้นตอนการประกอบพิธีกรรม

ชาวบ้านมักจะนัดหมายทำพิธีสู่ขวัญที่วัด โดยตอนเช้าจะนำอาหารคาวหวานไปทำบุญที่วัด จากนั้นนำข้าวเปลือกใส่ตะกร้าหรือกระบุง พร้อมด้วยไถ่ต้ม 1 ตัว เหล้าขาว 1 ขวด ดอกไม้รูปเทียนและเครื่องบูชาไปรวมไว้กลางศาลาวัด จากนั้นหมอขวัญจะทำพิธีสู่ขวัญข้าว แล้วจึงนำข้าวกลับมาใส่ยุ้งฉางไว้ตามเดิม (สภากาชาดไทยกรมอำนวยการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน 2548: 66)

จากการสัมภาษณ์ นายวิจารณ์ มงคลยง เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2553 ได้กล่าวว่า พิธีสู่ขวัญข้าวเป็นพิธีที่ชาวตำบลหนองแสงทำกันเป็นประจำทุกปีในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ พิธีสู่ขวัญข้าวทำเมื่อเก็บเกี่ยวข้าวเรียบร้อยแล้ว เอาข้าวขึ้นยุ้งแล้วก็จะไปทำกันที่วัด แต่ละบ้านก็จะเอาข้าวเปลือกไปคนละกำสองกำ บางบ้านก็ครึ่งถังก็สุดแล้วแต่และนำไปกองรวมไว้ พระก็สวดเจริญพระพุทธมนต์ พระสวดจบแล้วก็ถวายภัตตาหารแก่พระ ขณะพระกำลังฉันข้าวอยู่ ลูกก็ทำพิธีสู่ขวัญข้าว พอสู่ขวัญเสร็จคนที่เอาข้าวไปใส่กองก็จะเอาข้าวที่เข้าพิธีแล้วกลับไปบ้านคนละกำสองกำหรือตามจำนวนที่นำมาและรับพรจากพระ เมื่อกลับไปบ้านก็จะนำข้าวที่เข้าพิธีสู่ขวัญข้าวไปเก็บไว้ในยุ้งเพื่อเป็นสิริมงคล

2.1.3 เครื่องบูชา

1. ไบกุน 9 ไบ
 2. ไบยอ 9 ไบ
 3. ขันหมากเบ็ง (พานบายศรี)ห้าชั้น 2 ขัน
 4. กระทงใหญ่เก้าห้อง ใส่เครื่องบัตพลีต่าง ๆ มีหมากพลู บุหรี่
- ข้าวตอก ดอกกรัก ถัวงา อาหารคาวหวาน หมากไม้ เหล้าไห ไก่ตัว ไข่ไก่ ข้าวต้มมัด เผือก มัน มันแข็ง มันอ่อน มันนุก ข้าวต้มใส่น้ำอ้อย
5. ดันกล้วย
 6. นอ้อย
 7. ขัน 5 ขัน 8 (พานใส่ดอกไม้และเทียนจำนวนอย่างละ 5 คู่และ 8 คู่

ตามลำดับ)

8. เทียนกิ่ง
9. รูป
10. ประทีป
11. เป้งหอม
12. น้ำหอม
13. พานใส่แหวน หวี กระจก

14. เครื่องนอน มีสาครอ่อน (เสื่อ) หมอนลาย หมอนพิง แป้งน้ำ
15. ฟักแฟง ฟักทอง ถั่วดำ ถั่วเขียว (ถั่วเขียวต้มน้ำ)
16. จินคาย 1 บาทกับ 1 เฟื้อง

ข้อมูลจาก <http://www.kusolsuksa.com/webboard/index.php?topic=524.0> 11/3/53

ภาพที่ 4.64 เครื่องเซ่นพิธีสู่ขวัญข้าว

ที่มา: <http://www.kusolsuksa.com/webboard/index.php?topic=524.0> 11/3/53

2.1.4 ผู้ประกอบพิธีกรรม

จากการสัมภาษณ์ นายวิจารณ์ มงคลย เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2553 ได้กล่าวว่า ตนได้เป็นผู้ประกอบพิธีสู่ขวัญข้าวเอง แต่ละหมู่บ้านจะมีวัดประจำหมู่บ้าน ของหมู่ 1 คือ วัดศรีมงคล ขณะที่พระฉันเพล ลุงจะทำพิธีนี้ โดยมีโองการสู่ขวัญข้าวดังนี้

สู่ขวัญข้าวขึ้นแล้ว

เดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำเป็นฤกษ์ดี

เมื่อข้าวขึ้นแล้วเสร็จแล้วทำอีกหนหนึ่ง ประเพณีโบราณ ถือเอาเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ เป็นวันปลอดภัยและเป็นสิริมงคล สุระฤกษ์อันดี ถ้าไม่ทันทำวันอื่นก็ได้ แล้วแต่ความสะดวก คำสูตรขวัญว่า
ตั้งนะ โม 3 จบ (ศรีๆมือนี่แม่นมือนี่ดี ศรีๆปีนี้แม่นปีเข้าปู่พระเจ้าให้ช้อยคุณขวัญ ก้าวดีมือนี่วันดี หมอสร้างไฮ้ได้ของหนา ก้าวดีมือนี่วันดี หมอสร้างนาได้ข้าวรวง ก้อนก้าวดมือนี่วันดี เขาบ่าวข้างเชียงสาว ก้าวดีมือนี่ วันนัฟนดาวให้แผ่ ก้าวดีมือนี่วันดี เขาเฮือนข้าวเข้ามาโสงก้าวดมือนี่วันดี ทำบุญเสียงขึ้นปราสาท ก้าวดีมือนี่วันดี ผู้ฉลาดจะเข้ามาฟังธรรม ก้าวมือนี่วันดีพระอริยเจ้า

สะพ้อพร้อมบัดหนีสวิงฮี ข้าวอ้วนน้อยข้าวควาย เม็ดสายนั่นข้าววงงซ้าย เม็ดขวงนั้นข้าวลวดเกียน
 ลายเวียนนั้นข้าวหมากแห้ง เสาจึงแบ่งไว้ให้หนูไทยไกล ก็ให้มาสามมือนี่สนี่ เอาแต่ข้าวกระเชิน
 สวงห่มุ่ย อยู่อยู่นั้นแม่นข้าวคอกแดง เม็ดแดงนั้นข้าวเลือดแฮด เม็ดเจบนั่นแม่นข้าวเหนียง เป็นเม็ดถั่ว
 นั้นข้าวเม็ดหมากกอก เม็ดนอกนั้นข้าวมันหอม กินนัวแม่นข้าวประหลาด สพาสพพร้อมแม่นข้าว
 หมาก โพหอมพาโลข้าวลงช้างเต็มไซ้ ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้ ว่ามาขอขวัญข้าวเอ๋ย ให้เจ้ามาจากปาก
 มั่งตัวสายให้เจ้า มาจากปากควายตัวเข้าง้อง ให้เจ้ามาจากปายช้างตัวงาโง ให้เจ้ามาจากปากงวง
 และกระต่าย ให้เจ้ามาจากปากช้างพลายหลายวัน ให้เจ้ามาจากหมูชั้นและปูคาบ ให้เจ้ามาจากปาก
 นกจิบและนกจาบ คาบเจ้าควินหนีไป ให้เจ้ามาจากนกเขาเขียวคาบไปจับแควม เปรี้ยวแหวะปลายพุ่ม
 ก็ให้มาสามมือนี่วันนี้ ให้เจ้ามาเต็มเหยียดและเต็มเถาให้เป็นเจ้าอยู่สวัสดิ์ กินสิบปีอย่าให้บกจก 10 ปีอย่า
 ให้หลง ว่ามาขอขวัญข้าวเอ๋ย ให้เจ้ามาจากปากมั่งตัวคอกแดง ให้เจ้ามาจากปากแมงแดงตัวปีกอำ กระ
 ชำชาดกระปุงแคงคันหลาวแทงหักคำบ้า ขวัญเจ้าอย่าตกใจนอนางเนอิตองดูงเขาเล็กแกว่ง ดันอ้อย
 ลำท่าอากก็ได้มานี้แล้ว อ้อยปล้ำท่าอากก็ได้มานี้แล้ว ดัมข้าวแข็งใส่พาขวัญก็ได้มานี้แล้ว มีทั้งพดู
 และหมากอ่อน มีทั้งกระจอนคู่หอมงาม ตามภาษาของโลก มีทั้งไก่ผู้โอดตัวท่อนกูง มีทั้งไก่ผู้โอดตัวทอ
 ห่านบินย่านฟ้าก่าญกัเหลวมัน สัตว์ทั้งเผือกหัวชั้นมันมันตัวซ้อง ฟัน้องเวนหลานดาขายเวนมาก ว่ามาขอ
 ขวัญเอ๋ยให้มาอยู่เล่าพื้นแผ่นชะนอนเฟื่อง เฟินดักเจ้าไปด่าอย่าได้หักเทศัก กระลันเจ้าอย่าได้ฟังเทใส่
 กระดัง เจ้าอย่าได้บินผิงบินหนี ให้เจ้าดิ่งกันมาเหมือนดั่งพันสาด ให้เจ้ากวาดกันมาเหมือนดั่งเก้าสาว
 หนู่ม ให้เจ้าด่อนกันมาเหมือนดั่งด้อมเงินเรียง เม็ดหนึ่งดักไปทานทุกคำเข้าเหลือหลาย เม็ดหนึ่งดักไปซื้อ
 ควายตัวเขาซ้อง เม็ดหนึ่งดักไปซื้อหม้องแก้ก่า เม็ดหนึ่งดักไปซื้อคำให้ได้คำแก้หมื่น เม็ดหนึ่งดักไปซื้อ
 กล้าให้ได้ข้าวหมื่นมาเย็บ เม็ดหนึ่งดักไปสู่เมียให้ได้เมียมาอยู่เสียนชายข้าว เม็ดหนึ่งดักไปเอาผู้เฒ่าให้มา
 เล่าขายของ มาขอขวัญข้าวเอ๋ย เฟินดักใส่ดั่งขอกเจ้าอย่าได้บินหนี ให้เจ้ามาเลี้ยงชีวิตอินทรีย์ทั้งโลก
 บริโภคเลี้ยงพระพุทธรศาสนาทุกคำเข้า ครอบครองห้าพันวัสสาข้าเทอญ อะหัง โภชะนัง พิชชะคัง มะมะ
 ชัยยะตุกะวัง ชัยยะมังคะละ ชัยยะมะหามุงกุล อุอะมูมะมุลมา สวาหะฯ)

ภาพที่ 4.65 นายวิจารณ์ มงคลยง ผู้ประกอบพิธีสู่ขวัญข้าว

สรุป พิธีสู่ขวัญข้าว จัดขึ้นในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำพร้อมเพียงกันทุกหมู่บ้านในตำบลหนองแสง เพื่อเป็นการเรียกขวัญและบูชาแม่โพสพ ป้องกันสัตว์มาทำลาย ให้ผลผลิตเพิ่มพูนขึ้น และคุ้มครองยังข้าว แม้ในปัจจุบันไม่จำเป็นต้องใช้ยังข้าวแล้วก็ตาม ในวันนี้ถือเป็นวันที่ทำพิธีกำฟ้าด้วย (กำ หมายถึง ยึดหรือถือ) เป็นประเพณีที่ชาวไทยพวนถือเอาวันนี้ระลึกถึงคุณงามความดีของดวงวิญญาณของบรรพบุรุษ ในวันนี้ชาวไทยพวนถือว่า ต้องหยุดงานหนักทุกชนิด เช่น ไถนา เลื่อยไม้ สร้างบ้านเรือน เป็นต้น ทำให้เฉพาะทำความสะอาดบ้านเรือนและหุงหาอาหารเท่านั้น ในทางภาคอีสานที่จังหวัดมหาสารคามมีประเพณีบุญเบิกฟ้าในเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำเช่นกัน มีพิธีสู่ขวัญข้าว พิธีหาบฝู่นใส่นา (เอาฝู่นใส่นา) ทำบุญเหือน ซึ่งมีพื้นฐานความเป็นมาคล้ายกัน ในปัจจุบันหมอสู่ขวัญข้าวคือ คุณวิจารณ์ มงคลยง ยังไม่มีผู้สืบทอดการเป็นหมอสู่ขวัญข้าวและเกรงว่าพิธีนี้จะเลือนหายไป

2.1.4 การเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนา ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบัน

ตำบลหนองแสงเป็นตำบลที่ชาวไทยพวนเข้ามาตั้งถิ่นฐานเมื่อประมาณ 160 ปี ซึ่งตรงกับรัชสมัยสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 3 เดิมเป็นป่าดงดิบ มีแหล่งน้ำอุดมสมบูรณ์ ในฤดูฝนฝนตกมากน้ำหลาก จึงมีชาวไทยพวนกลุ่มหนึ่งอพยพไปตั้งอยู่บนที่สูง บริเวณที่มีไม้เนื้อแข็งขึ้นอยู่หนาแน่นซึ่งเรียกว่า “ด้นแสง” หรือด้นชุมแสง และตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ว่า “บ้านหนองแสง” ซึ่งใช้เรียกมาจนถึงปัจจุบัน โดยมีพื้นที่ 18,750 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับ อุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ อ.ปากช่อง จ.นครราชสีมา
ทิศใต้	ติดต่อกับ ต.เกาหวาย และต.โคกกรวด อ.ปากพลี จ.นครนายก
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับ ต.นาหินลาด และต.โคกกรวด อ.ปากพลี จ.นครนายก
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับ ต.ศรีนาวา อ.เมือง จ.นครนายก

(สภาวัฒนธรรมอำเภอปากพลีและศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน 2548: 46)

เนื่องจากสภาพทางภูมิศาสตร์ของอำเภอปากพลีทางตอนเหนือเป็นภูเขา และอุทยานแห่งชาติเขาใหญ่ ทางตอนกลาง (ซึ่งเป็นที่ตั้งของตำบลหนองแสง) เป็นบริเวณที่อุดมสมบูรณ์ที่สุดมีทั้งที่ราบเชิงเขาและที่ราบเหมาะแก่การเพาะปลูก อาชีพส่วนใหญ่ทำนา รองลงไปก็ทำสวนส้มโอ สวนมะปราง สวนมะม่วง สวนไม้ไผ่ตง สวนกล้วยน้ำว้า ทำไร่ข้าวโพด ทำฟาร์มเลี้ยงวัวบริเวณที่ราบเชิงเขา ทำฟาร์มเลี้ยงไก่ เลี้ยงสุกร ในฤดูหลังการเก็บเกี่ยวก็ปลูกผักสวนครัว และเพาะเห็ดฟาง นอกจากนั้นก็มีอาชีพค้าขายและรับจ้างการทำโรงสีข้าวขนาดเล็กที่บ้านหนองหัวลิง บ้านเนินหินแร่ และที่บ้านปากพลี เป็นต้น นอกจากนี้ยังมีการทำไม้กวาดดอกหญ้า ซึ่งจัดเป็นของดีอย่างหนึ่งที่นครนายก ไม้กวาดนี้ทำจากดอกเข็มหรือพวงซึ่งขึ้นอยู่ทั่วไปบนภูเขา ทางตอนใต้เป็นที่ราบลุ่ม ดิน

ส่วนใหญ่เป็นดินเปรี้ยว ผู้คนบริเวณนี้ส่วนใหญ่มีอาชีพทำนาหว่าน จับปลาน้ำจืด และทอดเลื้อจาก ตันกก ซึ่งเป็นพืชที่ขึ้นอยู่ตามท้องนา

สินค้าเกษตรที่สำคัญที่ทำรายได้ให้แก่เกษตรกรส่วนใหญ่จะขนส่งไปขายยังตลาดท่า แดง ตลาดนครนายก ตลาดปราจีนบุรี หรือบางคนจะไปขายถึงกรุงเทพมหานครก็มี แต่ผลผลิต บางอย่าง เช่น ข้าว ส่วนใหญ่จะมีพ่อค้าคนกลางออกไปรับซื้อถึงที่บ้าน ภาวะการณ์ตลาดที่เกษตรกร ประสบปัญหาทำให้ขายผลผลิตได้ในราคาต่ำ คือ เกษตรกรขาดความรู้ความเข้าใจเรื่องระบบตลาด ขาดการวางแผนการผลิตให้เหมาะสมกับความต้องการของตลาด ส่วนใหญ่เกษตรกรจะขายผลผลิต ให้กับพ่อค้าคนกลางในท้องถิ่นหรือท้องถิ่นใกล้เคียง ซึ่งพ่อค้าเหล่านี้จะเป็นผู้กำหนดราคาซื้อเอง ประกอบกับเกษตรกรส่วนใหญ่เป็นผู้ผลิตขนาดเล็กปริมาณผลผลิตไม่นานอน ขาดการรวมตัวกัน ในการต่อรองราคา จึงทำให้อยู่ในสถานะที่เสียเปรียบพ่อค้าคนกลาง

(สภาวัฒนธรรมอำเภอปากพลีและศูนย์บูรณาการวัฒนธรรมไทยสายใยชุมชน 2548: 38) จากการ เปลี่ยนแปลงในด้านต่างๆ ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงกระบวนการในด้านการผลิตข้าวซึ่งเป็นรายได้ หลักของชาวนาในตำบลหนองแสง ผู้วิจัยจะนำเสนอ วัฒนธรรมข้าวของชาวนาในตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก ในยุคการผลิตข้าวแบบดั้งเดิม ในด้านความเชื่อและพิธีกรรมใน การทำนา โดยลักษณะเด่นของวัฒนธรรมข้าวแบบดั้งเดิมในตำบลหนองแสงนั้น สอดคล้องกับ งานวิจัยของ อาจารย์งามพิศ สัตย์สงวน ที่วิจัยเรื่อง “วัฒนธรรมข้าว : การคงอยู่และการ เปลี่ยนแปลง” ซึ่งได้ศึกษาวัฒนธรรมข้าวในตำบลบ้านนา อำเภอภาษี จังหวัดพระนครศรีอยุธยาแล้ว ผู้วิจัยพบว่า ลักษณะเด่นของวัฒนธรรมข้าวในตำบลหนองแสงมีลักษณะคล้ายคลึงกับวัฒนธรรม ข้าวในหมู่บ้านบ้านนา ดังนี้

ตารางที่ 4.3 แสดงการเปรียบเทียบลักษณะเด่นของวัฒนธรรมข้าวดั้งเดิมของหมู่บ้านบ้านนา
กับวัฒนธรรมข้าวดั้งเดิมของตำบลหนองแสง

วัฒนธรรมข้าวในหมู่บ้านบ้านนา	วัฒนธรรมข้าวในตำบลหนองแสง
- เป็นการผลิตข้าวเพื่อยังชีพ	- เป็นการผลิตข้าวเพื่อยังชีพ
- ทำแต่นาปี	- ทำแต่นาปี
- ปลูกข้าวแบบนาดำเป็นหลัก	- ปลูกข้าวแบบนาหว่าน (เพราะสะดวกกว่าและเป็นช่วงที่นาหว่านน้ำตมเข้ามาด้วย)
- ใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์	- ใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์
- มีพิธีกรรมเกือบทุกขั้นตอนของการปลูกข้าว	- มีพิธีกรรมเกือบทุกขั้นตอนของการปลูกข้าว
- ใช้พันธุ์ข้าวแบบพื้นเมืองที่เรียกว่าพันธุ์ข้าวหนัก	- ใช้พันธุ์ข้าวแบบพื้นเมืองที่เรียกว่าพันธุ์ข้าวหนัก
- ไม่มีการใส่ปุ๋ยเคมี อาศัยปุ๋ยจากธรรมชาติ	- ไม่มีการใส่ปุ๋ยเคมี อาศัยปุ๋ยจากธรรมชาติ
- ปลูกทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว	- ปลูกทั้งข้าวเจ้าและข้าวเหนียว
- มียุ้งฉาง	- มียุ้งฉาง
- ชาวนาส่วนมากมีวิถีชีวิตคล้ายๆกัน	- ชาวนาส่วนมากมีวิถีชีวิตคล้ายๆกัน

ตารางที่ 4.4 การแสดงวิวัฒนาการวิธีการทำนาในตำบลหนองแสง

ยุควัฒนธรรมข้าวแบบดั้งเดิม		วัฒนธรรมข้าวปัจจุบันหลัง	
ก่อนการมีแผนพัฒนาฯ		การมีแผนพัฒนาฯ	
20 ปี	10 ปี	หลังการใช้โครงการเงินต้น	
นาปี	นาปี	นาปี	นาปรัง
นาหว่านข้าวแห้ง	นาหว่านข้าวแห้งผสมกับนาดำ	นาหว่านข้าวแห้งนาดำ และนาหว่านน้ำตม	นาหว่านนํ้าตมทั้งหมด
วิธีการทำ คือไถพลิกหน้าดินที่เรียกว่าไถตะจางนั้นก็ไถแปรเพื่อกำจัดวัชพืช หว่านข้าวแห้ง หว่านกันก่อนเข้าพรรษา	ซึ่งมีทำกันเพียงเล็กน้อยทำอยู่ประมาณ 7-8ปีก็เลิกกันไป วิธีการทำนาดำ ไถตะจางทำเทือก หว่านกล้าจากนั้นก็เตรียมดินปักดำเช่นเดียวกับหว่านกล้าแล้วอายุได้ 1 เดือนจึงถอนมาปักดำ	ซึ่งเริ่มเข้ามาใหม่และชาวบ้านเริ่มนิยมทำกัน เพราะไม่เปลืองแรงงาน	และทำนาได้ 2 ครั้งต่อปี วิธีการทำนาหว่านนํ้าตม มีวิธีการเตรียมดินเช่นเดียวกับนาดำ

ตารางที่ 4.5 แสดงปฏิทินชาวนาดำบลหนองแสงในอดีต

เดือน	กิจกรรมทำนา
พฤษภาคม	ฝนเริ่มตกเป็นช่วงที่ชาวนาจะต้องเตรียมดินโดยการไถนาเพื่อพลิกหน้าดิน ในช่วงนี้ดินในท้องนาจะนุ่มและเพราะน้ำฝน จึงทำให้ผาลไถสามารถที่จะเจาะดินลงไปได้ง่าย และควายไม่เหนื่อยเร็ว ในช่วงนี้ก็จะมีการพิธีที่เรียกว่า จรดพระนังคัลแรกนาขวัญเพื่อเป็นกำลังใจแก่ชาวนา
มิถุนายน	เนื่องจากชาวบ้านดำบลหนองแสงทำนาหว่านจึงเป็นช่วงที่เริ่มหว่านเมล็ดพันธุ์ข้าวลงในนา ชาวนาบางบ้านก็จะทำพิธีแรกหว่าน
กรกฎาคม-สิงหาคม	เป็นช่วงของการดูแลรักษาต้นข้าว เช่น การกำจัดวัชพืชที่ขึ้นมาคลุมอาหารของต้นข้าว ใส่ปุ๋ย
กันยายน-ตุลาคม	ข้าวเริ่มตั้งท้อง
พฤศจิกายน	ข้าวเริ่มสุก เป็นเวลาที่ชาวนาจะต้องเตรียมตัวเก็บเกี่ยว มีการทำความสะอาดยุ้งข้าวเพื่อหลังเก็บเกี่ยวแล้วจะได้เอาข้าวไปเก็บไว้ได้
ธันวาคม-มกราคม	ข้าวสุกเต็มที่แล้ว ถึงฤดูกาลเก็บเกี่ยว ชาวนาก็จะช่วยกันเก็บเกี่ยว บางบ้านก็มีการลงแขกเกี่ยวข้าว
กุมภาพันธ์	ยังมีการเกี่ยวข้าวกันอยู่ แต่เป็นพวกข้าวหนัก แต่ในส่วนของข้าวที่เกี่ยวเสร็จแล้ว ชาวนาก็จะนำข้าวขึ้นลานเพื่อเตรียมนวด ในช่วงนี้ชาวนาก็จะทำบุญลานและสู่ขวัญข้าว
มีนาคม	ชาวนาทอยย่นนวดข้าว บ้านไหนข้าวมากก็จะมีกลลงแขกนวดข้าว นวดข้าวให้เสร็จก่อนวันตรุษจีน ต้องไม่ให้ค้างตรุษ เพราะต่อไปจะต้องทำบุญตรุษ
เมษายน	ช่วงนี้ฝนยังไม่ตก เด็กๆก็จะเลี้ยงควาย ชาวบ้านก็ทอดแหหาปลา

ตามปฏิทินชาวนาข้างต้นจะเห็นได้ว่า น้ำฝนมีความสำคัญต่อการทำนามาก นับตั้งแต่การเตรียมดินในการหว่านข้าวไปจนถึงการใช้น้ำฝนเพื่อหล่อเลี้ยงต้นข้าวให้เจริญเติบโต

วัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนา แบบดั้งเดิม ของตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

1. ความเชื่อ

1.1 ความเชื่อเรื่องแม่โพสพ

ความเชื่อของชาวนาในตำบลหนองแสงในอดีตก็จะเป็นเรื่อง แม่โพสพ โดยชาวนาในตำบลหนองแสงทุกคนในอดีตจะเห็นว่า แม่โพสพเป็นเทวดาผู้หญิงที่สิงสถิตอยู่ที่ต้นข้าว คอยดูแลเลี้ยงดูมนุษย์ไม่ให้หิวอดอยาก ดังนั้นมนุษย์จะต้องขอขมาลาโทษแม่โพสพทุกช่วงอายุของข้าว

1.2 ความเชื่อเรื่องเจ้าที่เจ้าทางในนา

โดยชาวนาในอดีตเชื่อว่า ในนาที่ทำนาอยู่นั้นจะมีเจ้าที่เจ้าทางสิงสถิตอยู่ ดังนั้นก่อนที่จะทำนาจึงจะต้องขอขมาเสียก่อน ในอดีตก่อนการทำนา ชาวนามักจะทำศาลเจ้าที่นา เพื่อให้เจ้าที่นาสิงสถิตอยู่ และไม่ให้โทษแก่คนและควายในขณะที่ทำนา

1.3 ความเชื่อเรื่องฤกษ์ยาม

ชาวนาในอดีตมักเชื่อเรื่องฤกษ์งามยามดี โดยเฉพาะเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ถือเป็นฤกษ์ดีที่จะปลูกข้าว และถือว่าวันพระไม่ให้ทำงานหนัก เช่น เอาควายไถนา เลี้ยงไม้ ทำงานบนที่สูง เป็นต้น ชาวบ้านในตำบลหนองแสง เรียกว่า “กำฟ้า” ถือว่าห้ามทำงานหนักในวันพระ

2. พิธีกรรม

2.1 พิธีแห่นางแมว

จะทำกันเมื่อถึงฤดูทำนาเดือนหกแล้วฝนยังไม่ตกลงมา ก็จะนำแมวตัวเมีย 1 ตัว ใส่กรงแล้วใช้คานหามแห่ไปรอบๆหมู่บ้านที่ใกล้เคียงกัน มีการร้องแห่นางแมวไปด้วยอย่างสนุกสนาน คนในบ้านจะเอาน้ำมาสาธยายบ้าง บางครั้งก็จะร่วมขบวนแห่ไปด้วย

2.2 พิธีแห่บั้งไฟ

ประเพณีบุญบั้งไฟจะจัดขึ้นเพื่อขอฝนจากเทวดา และเป็นประเพณีที่แทบทุกจังหวัดของภาคอีสาน ถ้าชุมชนใดไม่ทำบุญบั้งไฟชาวบ้านจะรู้สึกไม่สบายใจ และเชื่อกันว่าปีนั้นฝนต้องแล้ง ไม่มีฝนทำนา บุญบั้งไฟมักจัดขึ้นระหว่างเดือนหกกับเดือนเจ็ด

2.3 พิธีทำบุญกลางบ้าน

ชาวบ้านตำบลหนองแสงจะมีพิธีทำบุญกลางบ้านในเดือนหกแล้วแต่จะกำหนดกันในแต่ละหมู่บ้าน กลางวันจะมีการนำสายสิญจน์เวียนรอบหมู่บ้าน ตอนเย็นจะมีการนำหิ้งก้อนเล็กๆ 1 กะลา ทราช 1 กะลา น้ำ 1 ขวด ต้นหญ้าคาทั้งราก 5 ต้น ขมวดใบเป็นกระจุกรูปเทียนใส่ลงในตะกร้าหิ้วไปไว้ในพิธีสวดมนต์เย็น ตอนเช้านำกระทงใส่เครื่องของลงไปเหมือนกับกระทงวันสงกรานต์ (ภายในกระทงมี ข้าวดำ ข้าวแดง ข้าวขาว ปลาข้าว หอมใหญ่ กระเทียม พริก

แห้ง ผลไม้ชนิดต่างๆหั่นเป็นแว่นใส่ลงไปพร้อมกับข้าวเกรียบชิ้นเล็กๆ ปักธง 4 มุม มีหุ่นผู้ชายผู้หญิงทำด้วยกาบกล้วย ใส่ในกระทง มีรูป 5 ดอก เทียน 1 เล่ม)

2.4 พิธีสู่ขวัญข้าว

กระทำกันในหมู่บ้านที่ทำนา ในวันขึ้น 3 ค่ำ เดือน 3 โดยมีความเชื่อว่า หลังจากที่นวดข้าวและนำข้าวไปเก็บในยุ้งฉางแล้ว ต้องทำพิธีสู่ขวัญข้าว เรียกขวัญแลบูชาพระแม่โพสพเพื่อป้องกันศัตรูมาทำลาย ให้ผลผลิตเพิ่มพูนขึ้น และคุ้มครองยุ้งฉาง

วัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนา แบบสมัยใหม่ของตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

ในปัจจุบันพิธีกรรมของชาวนาตำบลหนองแสงได้สูญหายไปเกือบหมดแล้ว เท่าที่สำรวจและสอบถามชาวนาทุกหมู่บ้าน ก็คงเหลือพิธีสู่ขวัญข้าว พิธีทำบุญกลางบ้าน และพิธีแห่บั้งไฟเท่านั้นที่คงทำกันทุกปี ส่วนพิธีอื่นๆ จะเป็นประเพณีของชาวไทยพวน เพราะพื้นที่ที่ได้เข้าไปศึกษาเป็นชาวไทยพวนกันทั้งตำบล แต่การศึกษารั้งนี้ไม่ได้เน้นการศึกษาด้านชาติพันธุ์วรรณา จึงไม่ได้กล่าวถึงรายละเอียดด้านนี้มากนัก ในด้านผู้ที่ทำพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาก็หายากมาก เหลือเพียงหมอสู่ขวัญข้าวคือนาย วิจารณ์ มงคลยง ซึ่งกล่าวว่า สมัยก่อนการแห่บั้งเราเคยเห็นแต่ตอนหลังนี้พอทางราชการมาขุดคลองให้ส่งน้ำให้ส่งน้ำมาจากเขื่อนขุนด่านปราการชล แต่ก็ได้แค่ระยะทางสั้นๆ ที่นาใครใกล้น้ำก็โชคดีไปสูบน้ำมาใช้ได้แต่แค่ไม่กี่ไร่เรือนที่ได้ใช้ แต่ที่นี้ก็ไม่ถึงกับแล้งมาก พอทำนาได้ทุกปีไม่ค่อยมีปัญหาเรื่องภัยแล้ง การแห่บั้งเห็นครั้งสุดท้ายประมาณ 10-20 ปีมาแล้ว แต่ประเพณีแห่บั้งไฟขอฝนที่นี้มีประจำทุกปี

ในด้านความเชื่อ ก็ยังมีชาวนาไม่มากนักที่ยังแสดงออกทางความเชื่อเรื่องแม่โพสพอยู่บ้าง จนถึงขั้นไปสอนลูกสอนหลานให้เคารพแม่โพสพ เช่น สอนว่า ให้กินข้าวหมดจาน ห้ามเดินเหยียบหรือข้ามข้าวสุก เพราะข้าวเป็นแม่โพสพมีบุญคุณกับเรา เป็นต้น ในระหว่างการทำนา เช่น ช่วงการหว่าน ชาวนาบางคนก็มีการบนบานสาธยายกับเจ้าที่นาว่า ขอให้ได้ข้าวมากอย่าให้มีอะไรมาทำลายข้าว ถ้าได้ข้าวตามที่ตั้งใจจะเอาไป เอาเหล้ามาให้ เป็นต้น

ข้อจำกัดของการสอบถามเรื่องพิธีกรรมกับผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญที่ตำบลหนองแสงก็คือ คนที่มีอายุ 60-70 ปี ซึ่งผู้วิจัยคาดว่าจะให้ข้อมูลด้านนี้ได้ เพราะเชื่อว่าจะต้องผ่านพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนามาบ้าง กลับพบว่า ท่านเหล่านั้นพูดไปในการทำนองเดียวกันว่า แต่ละท่านก็เคยเห็นพิธีกรรมเหล่านั้นเหมือนกัน แต่ตอนนั้นยังเด็กอยู่เลยไม่ค่อยสนใจว่าเขาทำอะไรกันบ้าง แต่พอถึงตอนที่ตนเองลงไปทำนาเองอย่างจริงจัง พิธีกรรมเหล่านั้นก็เริ่มเลือนหายไปแทบจะหมดแล้ว ไม่ค่อยมีคนทำกัน จะเห็นมีอยู่ที่ทำประจำทุกปีก็คือ พิธีสู่ขวัญข้าว พิธีทำบุญกลางบ้าน และพิธีแห่บั้งไฟ การทำ

พิธีกรรมต่างๆที่เกี่ยวกับการทำนาก็คล้ายคลึงกันทุกที่ เพราะหัวใจของเรื่องพิธีกรรมเหล่านี้อยู่ที่แม่โพสพ แต่พิธีกรรมที่พื้นที่นี้ไม่มีการทำหลักๆ คือ พิธีสู่ขวัญควาย พิธีรับท้องข้าว เป็นต้น

ตารางที่ 4.6 เปรียบเทียบความแตกต่างด้านคติความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับข้าวและการทำนา

วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
เชื่อเรื่องต่างๆเหล่านี้คือ	ยังมีการเชื่อเรื่องแม่โพสพอยู่บ้าง การ
1. เชื่อเรื่องแม่โพสพ	ปฏิบัติทางความเชื่อผ่านพิธีกรรมที่ยังคง
2. เชื่อเรื่องเจ้าที่เจ้าทาง	ปฏิบัติกันทุกปี ได้แก่ พิธีสู่ขวัญข้าว พิธี
3. เชื่อเรื่องพระธรณี	ทำบุญกลางบ้าน และพิธีแห่บั้งไฟ
4. เชื่อเรื่องพระพิรุณ	
และมีการปฏิบัติเพื่อแสดงออกซึ่งความเคารพผ่าน	
พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวและการทำนา เช่น พิธีแห่	
นางแมว ประเพณีการลงแขก พิธีแห่บั้งไฟพิธีสู่	
ขวัญข้าว พิธีทำบุญกลางบ้าน	

2.2 ปัจจัยที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรม

สาเหตุของการเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรม ได้แก่

2.2.1 การปฏิวัติเขียว

นอร์แมน อี บอร์ลอค เป็นที่รู้จักในฐานะ "เจ้าพ่อแห่งการปฏิวัติเขียว" ซึ่งเปลี่ยนโฉมการเกษตรสู่การเพาะปลูกให้ได้ผลผลิตสูง รวมทั้งสร้างนวัตกรรมที่ช่วยผลิตอาหารให้แก่โลกได้เพิ่มขึ้นเป็น 2 เท่าระหว่างปี พ.ศ. 2503-2533 ขณะที่ผู้เชี่ยวชาญจำนวนมากได้ให้เครดิตแก่การปฏิวัติเขียวของเขาครั้งนั้นว่า ช่วยเบนเข็มความอดอยากของโลกในช่วงครึ่งหลังของศตวรรษที่ 20 และช่วยชีวิตผู้คนซึ่งอาจจะมากถึงพันล้านคนไว้

(<http://blog.eduzones.com/applezavip/32992>) 06/04/53

การปฏิวัติเกษตรกรรมหรือการปฏิวัติเขียว เมื่อปี 2503 โดยมีการใช้เครื่องจักรกลการเกษตร ระบบชลประทาน สารเคมีปราบศัตรูพืชและปุ๋ยเคมี ได้ก่อเกิดประโยชน์อเนกอนันต์ต่อโลกโดยรวม เพราะการปฏิวัติเขียวก่อเกิดผลผลิตเพิ่มขึ้น ทำให้ประชากรโลกรอดพ้นความอดอยากมากมาย ก่อนปฏิวัติเขียว ประชากร 1,000 ล้านคนในประเทศกำลังพัฒนาไม่ได้รับอาหารเพียงพอหรือครึ่งหนึ่งของประชากรในประเทศเหล่านั้น หากไม่มีการปฏิวัติเขียวจำนวน

ประชากรที่อดอยากจะเพิ่มขึ้นมากกว่า 2,000 ล้านคน แทนที่จะเหลือ 800 ล้านคน ในตอนนี้ ถ้าสุด
 องค์การสหประชาชาติระบุว่า หากไม่แก้ไขปัญหามาตรอาหารให้ดีขึ้น จะมีประชากรอดอยากเพิ่มขึ้นเป็น
 1,000 ล้านคน นี่เป็นด้านของการปฏิวัติเขียว อีกด้านการปฏิวัติเขียวก็มีจุดอ่อน เช่น การทำลาย
 สภาพแวดล้อมจากฤทธิ์เคมีเกษตรทั้งหลายที่ใช้กันอย่างมากมาย และยังส่งผลร้ายต่อเพื่อนมนุษย์ไม่ว่า
 เกษตรกรหรือผู้บริโภค รวมถึงเหล่าสิ่งสารพัดทั่วโลก แม้กระนั้นการปฏิวัติเขียวก็ไม่ใช่คำตอบ
 สำเร็จรูปของการแก้ไขปัญหาความอดอยาก ในหลายพื้นที่ในทวีปแอฟริกาที่สภาพพื้นดินไม่
 เอื้ออำนวย รวมถึงสงคราม ทูริคคอร์รัปชัน ทำให้ประชากรในภูมิภาคนี้ โดยเฉพาะเด็กเล็กและ
 สตรีขาดสารอาหารจำเป็นต่อชีวิต องค์การสหประชาชาติทำนายตั้งแต่ปี 2543 ว่า ในอีก 20 ปี
 ข้างหน้าคือพ.ศ.2563 จำนวนประชากรจะเพิ่มจาก 6,000 ล้านคน เป็น 7,500 ล้านคน โลกต้องการ
 เพิ่มผลผลิตจากพืช 40 % และเนื้อสัตว์เพิ่มขึ้น 60 % อย่างไรก็ดี ปรากฏการณ์ที่เป็นจริงคือผลผลิต
 พืชหรือเนื้อสัตว์ไม่ได้เพิ่มตาม ตรงข้ามพืชบางชนิดกลับลดผลผลิตลง เป็นต้นว่า ข้าว ข้าวสาลีและ
 ข้าวโพด พื้นที่ที่เคยเป็นแหล่งผลิตอาหาร เช่น รัฐบาลและรัฐฮาร์ยานาของอินเดีย ซึ่งเป็นรัฐที่
 ได้รับประโยชน์จากการปฏิวัติเขียวมากในช่วงปี 2503-2513 ปริมาณผลผลิตจากสองรัฐคิดเป็น 80 %
 ของอาหารที่เพิ่มขึ้นในอินเดีย แต่ปัจจุบันผลผลิตการเกษตรและแหล่งน้ำลดลง อย่างน่าวิตก
 บางส่วนไม่อาจเพาะปลูกได้ ซึ่งเป็นผลจากการใช้ปุ๋ยและใช้น้ำมากเกินไปในการปลูกข้าว
 (http://www.cps.chula.ac.th/html_th/pop_base/pop_dev/pop_dev_060.htm 06/04/53)

ส่วนประเทศไทยเริ่มเปลี่ยนแปลงเมล็ดพันธุ์ข้าวปลูกอย่างที่เรียกว่าพลิก
 แผ่นดิน หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา ซึ่งเรียกกันว่ายุคปฏิวัติเขียว(The Green Revolution)
 โดยมีสหรัฐอเมริกาเป็นแกนนำ อ้างว่าต้องเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร เพื่อหล่อเลี้ยงประชากร โลกที่
 เพิ่มจำนวนมากขึ้นทุกวัน ปฏิวัติเขียวคือการนำเทคโนโลยีมาใช้ในการพัฒนาเมล็ดพันธุ์ เพื่อเร่งรัด
 การเติบโตและเพิ่มผลผลิต ซึ่งสหรัฐอเมริกาได้ก่อตั้งสถาบันวิจัยข้าวนานาชาติ International Rice
 Research Institute หรือเรียกสั้นๆว่า อีรี ขึ้นที่ประเทศฟิลิปปินส์ โดยให้ประเทศสมาชิกส่งเมล็ด
 พันธุ์ข้าวพื้นเมืองมาเก็บรักษาไว้ที่สถาบันเพื่อทำการวิจัย ไทยเป็นหนึ่งในประเทศสมาชิกที่ส่งเมล็ด
 พันธุ์ข้าวพื้นบ้านจำนวนมากไปเก็บไว้ที่อีรี ประมาณปี 2509 ทางกรมไทยก็เริ่มนำเมล็ดพันธุ์ข้าวที่
 ผ่านการพัฒนาสายพันธุ์จากอีรีออกไปส่งเสริมให้ชาวนาไทยปลูก นับแต่นั้นก็เกิดการเปลี่ยนแปลง
 เชื้อพันธุ์ข้าวขนานใหญ่ ไปทั่วท้องทุ่งนาไทย ผลจากการปรับเปลี่ยนเชื้อพันธุ์ข้าวปลูก แม้ด้านหนึ่ง
 จะเพิ่มผลผลิตและสร้างผลประโยชน์ด้านการค้าให้แก่ประเทศ ทว่าอีกด้านหนึ่งก็ทำให้ชาวนาต้อง
 เพลี่ยงวิฤตจากการทำนาที่ใช้ต้นทุนสูงขึ้น เนื่องจากเมล็ดพันธุ์ข้าวใหม่ๆ ต้องอาศัยปุ๋ยเคมีจึงจะได้
 ผลผลิตสูง และไม่สามารถทนทานต่อโรคแมลงต่างๆ ทำให้ต้องพึ่งปุ๋ยเคมีและสารกำจัดแมลงอย่าง
 เลี่ยงไม่พ้น ต่างกับพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ส่วนใหญ่ไม่ตอบสนองการใช้ปุ๋ยและไม่จำเป็นต้องใช้สาร

กำจัดศัตรูพืช เพราะข้าวพื้นบ้านมักจะทนทานและเข้ากับสภาพแวดล้อมได้ดี ทุกวันนี้ท้องทุ่งนาไทยยังเหลือข้าวพื้นบ้านแท้อยู่เพียงไม่กี่ชนิด ซึ่งชาวนาปลูกไว้อย่างละเล็กละน้อยเพื่อรักษาสายพันธุ์ ด้วยว่ายังมีชาวนาผู้เฒ่าผู้แก่ที่คุ้นชินกับรสชาติของข้าวพันธุ์ดั้งเดิม บางคนกินข้าวพันธุ์ใหม่ๆ ไม่อยู่ท้อง บางคนเชื่อว่าข้าวพันธุ์พื้นบ้านดั้งเดิมกินแล้วช่วยให้แข็งแรงหายเจ็บหายไข้ และหากสืบสายราวเรื่องลงลึกทางด้านความเชื่อจะพบว่า การปลูกข้าวของชาวนาไทยแต่ดั้งเดิม มิใช่แค่เรื่องของ การเพาะปลูก แต่ยังเชื่อมร้อยอยู่กับความเชื่อและจิตวิญญาณ เมล็ดพันธุ์พื้นบ้านหลายสายพันธุ์ จึงมิใช่เป็นเพียงเมล็ดพืช แต่คือสิ่งที่ผูกพันกับภาวะภายใน และเป็นสิ่งที่มีไว้บูชา

(<http://www.oknation.net/blog/SNAIL/2008/06/16/entry-206/04/53>)

การปฏิวัติเขียวเกิดขึ้นทั่วโลก ก่อให้เกิดระบบเกษตรกรรมแผนใหม่และได้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวอย่างเห็นได้ชัดมากที่สุด เกิดการเปลี่ยนแปลงในแบบแผนและวิธีการผลิตอย่างชัดเจน เกษตรกรรพพื้นบ้านได้ถูกแทนที่ด้วยเกษตรกรรมแผนใหม่ที่มีเป้าหมายเพื่อการค้าและการส่งออก และที่ด้าบลหนองแสงสภาพของวัฒนธรรมข้าวดั้งเดิมที่มีการเปลี่ยนแปลง เมื่อมีการกำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1-2 ออกมา ซึ่งแผนพัฒนาฯ ทั้ง 2 ฉบับนั้นมุ่งที่จะพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจ โดยเนื้อหาที่เกี่ยวกับข้าวคือ เน้นการส่งเสริมวิจัยด้านการผลิต การให้ชาวนามีที่นาของตนเอง การปรับปรุงระบบการตลาด รวมทั้งนโยบายด้านเศรษฐกิจของรัฐบาล ที่ส่งเสริมการผลิตข้าวเพื่อการส่งออก แต่การเปลี่ยนแปลงในช่วงนั้นยังเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม กับวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่ ชาวนาส่วนใหญ่ยังคงแบบแผนการทำนาแบบดั้งเดิมอยู่ แต่ที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเด่นชัด เมื่อรัฐบาลโดยการนำของนายกรัฐมนตรี ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช เข้ารับหน้าที่ในการบริหารประเทศในปี พ.ศ. 2518 ในช่วงแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 3 ก็ได้แถลงนโยบายต่อสภาผู้แทนราษฎรในประเด็นการบรรเทาความทุกข์ยากเฉพาะหน้าที่เกี่ยวกับแผนปฏิบัติการสำหรับเขตชนบทว่า

“เป็นที่ทราบกันอยู่ว่า ชาวไร่ชาวนาของเราส่วนใหญ่กำลังทุกข์ยากด้วยเหตุที่การเพาะปลูกได้ผลน้อย เพราะขาดน้ำบ้าง เพราะน้ำท่วมบ้าง ศัตรูร้งควาญมาก ยิ่งหนี้สินด้วยแล้ว ส่วนมากก็ท่วมท้นล้นตัวทีเดียว แผนปฏิบัติการริบด่วนของรัฐบาลชุดนี้จึงอยู่ที่ช่วยให้มีรายได้เพิ่มขึ้นทันที เพื่อจะไปบรรเทาความทุกข์ยากของชาวไร่ชาวนาลงอย่างฉับพลัน กล่าวคือ จะจัดสรรเงินงบประมาณมอบหมายให้สภาด้าบลใช้จ้างแรงงานท้องถิ่นขุดคลอง ทำฝายเก็บน้ำ เป็นต้น ทั้งนี้โดยกำหนดจุดหมายไว้ว่า บริเวณซึ่งกำลังเดือนร้อน เพราะถูกภัยธรรมชาติ เช่น เขตอีสาน ภาคใต้ และที่ราบภาคกลาง จะเป็นเขตที่ได้รับการช่วยเหลือบรรเทาทุกข์พิเศษ ปริมาณเงินที่รัฐบาลจะจัดสรรให้เพื่อการนี้ จะไม่น้อยกว่า 2.5 พันล้านบาท และจะจัดสรรให้ทันทีเพื่อให้ทันใช้ในช่วงเวลา

ก่อนที่จะถึงฤดูกาลทำไร่ทำนา ซึ่งเป็นระยะที่ชาวไร่ชาวนากำลังว่างงาน”(ธารงศักดิ์ เพชรเลิศอนันต์, 2544 : ภาคผนวก)

หลังจากนั้นได้ประกาศใช้ โครงการพัฒนาท้องถิ่น และช่วยประชาชนในชนบทให้มีงานทำในฤดูแล้ง (ปชช.) พ.ศ. 2518 หรือที่รู้จักกันในนาม โครงการผันเงิน ทำให้เม็ดเงินลงไปสู่สภาพัฒนบาล เริ่มมีการปรับปรุงพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก ชาวนาเริ่มปรับเปลี่ยนจากการทำนาปีที่ทำได้ปีละ 1 ครั้งมาเป็นการทำนาปรัง ซึ่งขยับมาทำได้ปีละ 2-3 ครั้ง พบเห็นตำบลใกล้เคียงใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เพื่อการทำนา และได้ผลผลิตมากขึ้น ย่นระยะเวลาการทำนาให้สั้นลง จึงถูกนำมาปรับใช้ในกระบวนการทำนาในตำบลหนองแสง

2.2.2 การศึกษา

เมื่อผู้คนในท้องถิ่นได้รับการศึกษากันมากขึ้น มีความรู้กันมากขึ้นก็สนใจที่จะทำงานในด้านที่ตนศึกษามา ละทิ้งอาชีพจากบรรพบุรุษ ละทิ้งถิ่นฐานเดิมไปทำงานในเมืองหลวงตามจังหวัดต่างๆ

จากการสัมภาษณ์ นายโนรี บุญคล้าย ชาวบ้านเนินหินแร่ เมื่อ 22 กันยายน 2552 ได้กล่าวว่า การสนับสนุนทางการศึกษากับบุตรหลานจะสนับสนุนเต็มที่ แต่ก็ขึ้นอยู่กับตัวเด็กเองด้วยว่าจะไปศึกษาแค่ไหน จะไม่บังคับให้ประกอบอาชีพตามพ่อแม่ แล้วแต่เขานัดและเลือกเอง ส่วนใหญ่จบมาก็ไปทำงานที่อื่น ทำในกรุงเทพฯ บ้าง จังหวัดใกล้เคียงบ้าง ส่วนน้อยที่จะกลับมาทำงานที่บ้านเกิด ที่กลับมาจะมาทำงานที่อบต.บ้าง อามย์บ้าง แต่ตำแหน่งก็มีไม่มากพอ จึงต้องหันไปทำงานที่อื่น

2.2.3 การย้ายถิ่นฐาน

เมื่อมีการย้ายถิ่นฐาน ไม่ว่าจะมาจากสาเหตุใด จะส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรมได้ เช่น ต้องไปทำงานในเมือง การแยกครัวเรือนไปอยู่ที่อื่น เมื่อไปในสถานที่ใหม่ๆ ความเชื่อและพิธีกรรมก็อาจจะแตกต่างจากของเดิม ทำให้มีการผสมผสานวัฒนธรรม หรืออาจเปลี่ยนแปลงเป็นแบบใหม่ หรืออาจสูญหายไปได้

จากการสัมภาษณ์ นางนฤมล อุดมพงษ์ ชาวบ้านเนินหินแร่ เมื่อ 22 กันยายน 2552 ได้กล่าวว่า เดิมเป็นชาวพระนครศรีอยุธยาได้แต่งงานย้ายมาอยู่ที่บ้านเนินหินแร่ มีพิธีกรรมในการทำนาบางอย่างที่บ้านเนินหินแร่ไม่ทำกัน เช่น พิธีรับขวัญข้าวตอนข้าวตั้งท้อง และความเชื่อเรื่องตาเหลวหรือเฉลว แต่ที่พระนครศรีอยุธยาเขาทำกัน เราย้ายมาอยู่ที่นี่ เขาไม่ทำกันจึงไม่ทำด้วยเหมือนกัน มันก็จะทำให้ค่อยๆ เริ่มสูญหายไป

สถาบันวิจัยข้าว กรมวิชาการเกษตร (2541:138) ได้กล่าวว่า ตาเหลว หรือเฉลว ทำด้วยดอกเป็นรูปลักษณะคล้ายว่าวขนาดใหญ่มัดห้อยไว้ และมีดอกถักห้อยเป็นลูกโซ่ลงมา

สองเส้น เรียกว่า สร้อยสังวาล ปลายสร้อยติดด้วยตอกนี้จะมีไม้แกะสลักเป็นรูปปลาสองตัว เรียกว่า ปลาในคำและปลากั้งห้อยกวัดแกว่งอยู่และมีกระตังอีกกระตังหนึ่งบรรจุด้วยอาหารคาวหวานมัดติดกับเสาธงเพื่อบูชาพระแม่โพสพผู้ให้กำเนิดข้าว

สำหรับตาเหลว (เหลว) นั้นยังใช้ปักตามมุมเขตแดนนาของตนทั้งสี่มุมด้วย พร้อมกับต้น “เอื้องหมายนา” การที่เอาเหลวไปปักไว้ทั้งสี่มุมนี้มีคติว่าเพื่อป้องกันสัตว์และภัยต่างๆ ที่เป็นศัตรูข้าวนั่นเอง

ตาเหลว (เหลว) เป็นเครื่องหมายทางพิธีกรรมอย่างหนึ่งของชาวนา สานด้วยเส้นตอกเป็นตาหกเหลี่ยม ปล่อยชวยไม้ตอกออกไปเป็นรัศมีคล้ายกับเป็นสัญลักษณ์ของแสงอาทิตย์ ตาเหลวเป็นเครื่องหมายแสดงอาณาเขตหวงห้าม แสดงอาณาเขตที่มีเจ้าของ เป็นเครื่องรางที่ช่วยให้พื้นที่นั้น ‘กลาดเกลี้ยงจากภัยพิบัติซึ่งอาจจะเกิดขึ้นในรูปแบบต่างๆ ชาวบ้านจึงสานตาเหลวและเสียบไม้ปักไว้ในแปลงข้าวกล้าเพื่อเป็นเครื่องเสริมกำลังใจ มิให้ข้าวกล้าได้รับความเสียหาย เช่น มิให้ถูกรบกวนจากแมลงศัตรูข้าว เป็นต้น

2.2.4 สาธารณูปโภคพื้นฐาน

การเข้ามาของสาธารณูปโภคพื้นฐาน เช่น ไฟฟ้า ประปา โทรศัพท์ ถนน หนทางทำให้เกิดความสะดวกสบายกับสิ่งอำนวยความสะดวกที่มีเพิ่มมากขึ้น ย่นระยะทางในการคมนาคมและเวลาในการติดต่อ เช่น เมื่อมีไฟฟ้าเข้ามาในหมู่บ้าน มีโทรทัศน์ เครื่องเสียง คอมพิวเตอร์ สิ่งอำนวยความสะดวกต่างๆตามมา มีการรับรู้ข่าวสารจากสื่อต่างๆ จากการดูโทรทัศน์ การฟังวิทยุเอเอ็ม/เอฟเอ็ม การรับข้อมูลจากอินเทอร์เน็ต ทำให้ผู้คนมีความรู้ทางด้านวิทยาศาสตร์มากขึ้น มองเรื่องไสยศาสตร์เป็นเรื่องเหลวไหล ไม่มีเหตุผล ทำให้พิธีกรรมต่างๆ ได้ลดความสำคัญลง เช่น พิธีแห่นางแมว เพราะในปัจจุบันมีการใช้น้ำจากระบบชลประทานสมัยใหม่ไม่ต้องพึ่งพาน้ำฝนอีกต่อไป เป็นต้น

2.2.5 การยอมรับเทคโนโลยีใหม่ๆ

ปัจจุบันมีสิ่งอำนวยความสะดวกเพิ่มมากขึ้นและมีเทคโนโลยีใหม่ๆตามมา ไม่ว่าจะเป็น คอมพิวเตอร์ อินเทอร์เน็ต เครื่องปรับอากาศ โทรศัพท์มือถือ ฯลฯ ส่วนเทคโนโลยีที่เกี่ยวกับอุปกรณ์การทํานา เช่น รถไถนาเดินตาม รถเกี่ยวข้าว รถนวดข้าว เป็นต้น เมื่อมีการขอย่นำเอาสิ่งใหม่ๆเข้ามาใช้ ทำให้เกิดความทันสมัย ถ้าใครไม่มีก็ล้าสมัยไป เช่น บ้านนาย ก. ไถนาด้วยควายเหล็ก ใช้เวลาไถแค่เพียงครึ่งวัน แต่นาย ข. ไถนาด้วยควาย ใช้เวลา 1 วัน มันก็เกิดความต่าง ทำให้ทํานาไม่ทันเพื่อน เกิดความอยากได้ตามมา เป็นต้น

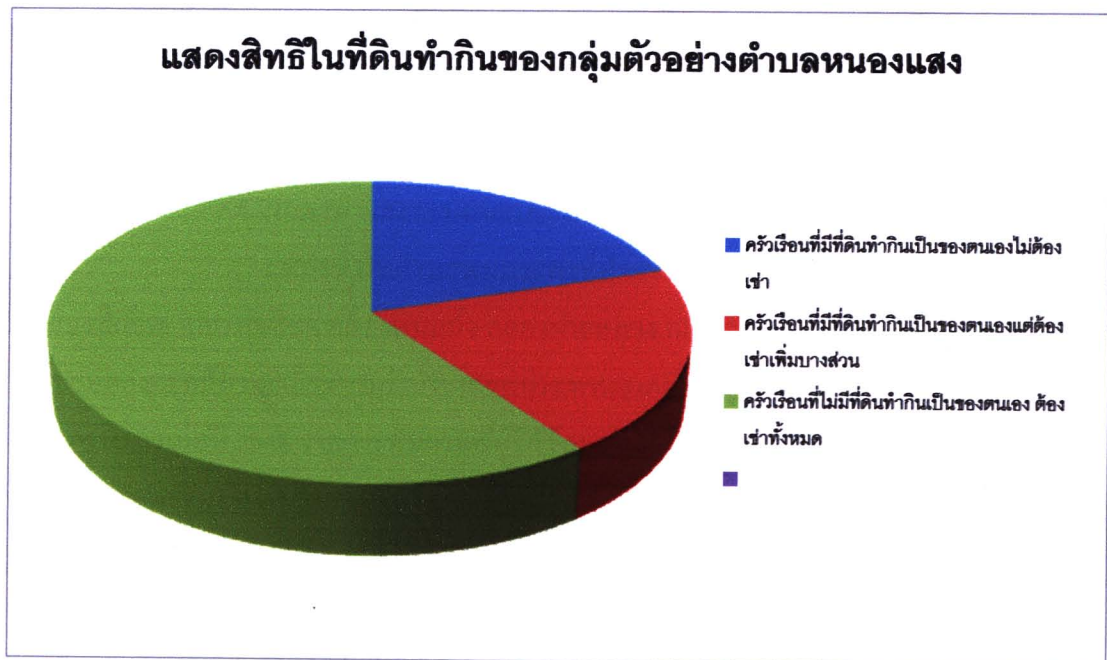
2.2.6 คนรุ่นใหม่ไม่รับการถ่ายทอดการทำงาน

ปัจจุบันคนรุ่นใหม่ไม่ค่อยสนใจเรื่องทำงานซึ่งเป็นอาชีพของบรรพบุรุษ เพราะมีการศึกษาสูงขึ้น เห็นความลำบากของอาชีพการทำงาน ทำให้ไม่อยากประกอบอาชีพนี้ หันไปประกอบอาชีพตามที่ตนได้ร่ำเรียนมากันเป็นส่วนใหญ่

2.2.7 ที่ดิน

1) ภาวการณ์ถือครองที่ดิน ชาวบ้านตำบลหนองแสงยังถือว่าที่ดินมีความสำคัญต่อระบบการดำรงชีพ ชาวบ้านในตำบลหนองแสงส่วนใหญ่มีอาชีพทำนา ที่ดินจึงเป็นปัจจัยที่สำคัญที่สุด การถือครองที่ดินของชาวบ้านตำบลหนองแสงหากพิจารณาจากตัวเลขการถือครองนับว่าอยู่ในเกณฑ์ต่ำ ผู้ที่มีที่ดินเป็นของตนเองส่วนใหญ่ตกทอดมาจากบรรพบุรุษ ส่วนผู้ที่ต้องเช่าที่นาเพื่อการทำงานจะเป็นกลุ่มที่ย้ายเข้ามาอยู่ใหม่ ไม่ใช่กลุ่มบรรพบุรุษเคยมาจับจองที่ทางอยู่ก่อน

กราฟที่ 4.1 แสดงสิทธิในที่ดินทำกินของกลุ่มตัวอย่างตำบลหนองแสง

จากแผนภูมิข้างต้นจะเห็นได้ว่า ร้อยละ 20 ของครัวเรือนในตำบลหนองแสงเป็นกลุ่มที่มีที่ดินเป็นของตนเอง ร้อยละ 20 เป็นครัวเรือนที่มีที่ดินเป็นของตนเอง และต้องเช่าเพิ่มเติม และร้อยละ 60 ไม่มีที่ดินอยู่เลย โดยกลุ่มสุดท้ายนี้จะต้องเช่าที่ดินทำนาหรือไม่ก็รับจ้าง

จากการให้ข้อมูลของผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญพบว่า ชาวนาจะเข้านาจากผู้มีฐานะดีในชุมชนของตนเอง โดยเจ้าของที่นาจะคิดค่าเช่าที่เป็นข้าวเปลือก ไร่ละ 5-45 ถัง แล้วแต่จะตกลงกัน

2) การเปลี่ยนแปลงพื้นที่การทำนา แต่เดิมเมื่อมีการทำนาปี ชาวนาดำบลหนองแสงจะทำได้ปีละครั้ง หลังจากว่างจากฤดูทำนา ชาวนาจะหางานอื่นทำเพื่อทดแทนช่วงเวลาที่ว่าง เช่น การหาปลา การทำเครื่องจักรสาน เป็นต้น เมื่อทำนาปรังทำให้ช่วงเวลาที่ว่างนั้นหายไป เวลาส่วนใหญ่ในรอบ 1 ปีของชาวนาจึงอยู่กับทุ่งนา แต่เมื่อเวลาผ่านไปการทำงานยังไม่อาจจะทำให้ชาวนามีอยู่มีกินอย่างมีความสุขได้ ชาวนายังประสบกับความยากจน บางคนจึงหันไปประกอบอาชีพอื่นเพื่อเสริมการทำนา และบางคนก็เลิกอาชีพการทำนาเพื่อประกอบอาชีพอย่างอื่นไปเลย

3) การใช้ประโยชน์จากที่ดิน สภาพการใช้ประโยชน์จากที่ดินในตำบลหนองแสงปัจจุบัน พื้นที่ส่วนใหญ่จะถูกจัดสรรทำการเกษตร ในจำนวนของพื้นที่ทำการเกษตรส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ทำนา มีการทำการเกษตรบางอย่างเสริมเข้ามามากขึ้นในระยะเวลา 10 ปีที่ผ่านมา เช่น ปลูกพริก ปลูกแพ้ง น้ำเต้า และบางส่วนก็ทำสวนกระท้อนบ้าง

4) ความอุดมสมบูรณ์ของที่ดิน ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญกล่าวว่า ดินที่ตำบลหนองแสงปัจจุบัน ไม่สมบูรณ์เท่าเมื่อก่อน เนื่องจากเราฉีดทั้งยาไล่ทั้งปุ๋ย ดินเลยเปรี้ยว ปัญหาที่ชาวนาเจอมากที่สุดในปัจจุบันคือ ปัญหาดินเปรี้ยว เมื่อดินเปรี้ยวปุ๋ยในดินก็ไม่มี เราต้องใช้ปุ๋ยหนักเข้าการลงทุนก็แพงขึ้น แต่ผลผลิตก็ยังได้เท่าเดิม คนที่มีเงินทุนมากก็เลิกไปทำอย่างอื่น คนที่มีความรู้เรื่องปลูกผักก็ปลูกผัก คนที่มีความรู้เรื่องทำสวนก็ทำสวน

2.2.8 แหล่งน้ำและระบบชลประทานสมัยใหม่

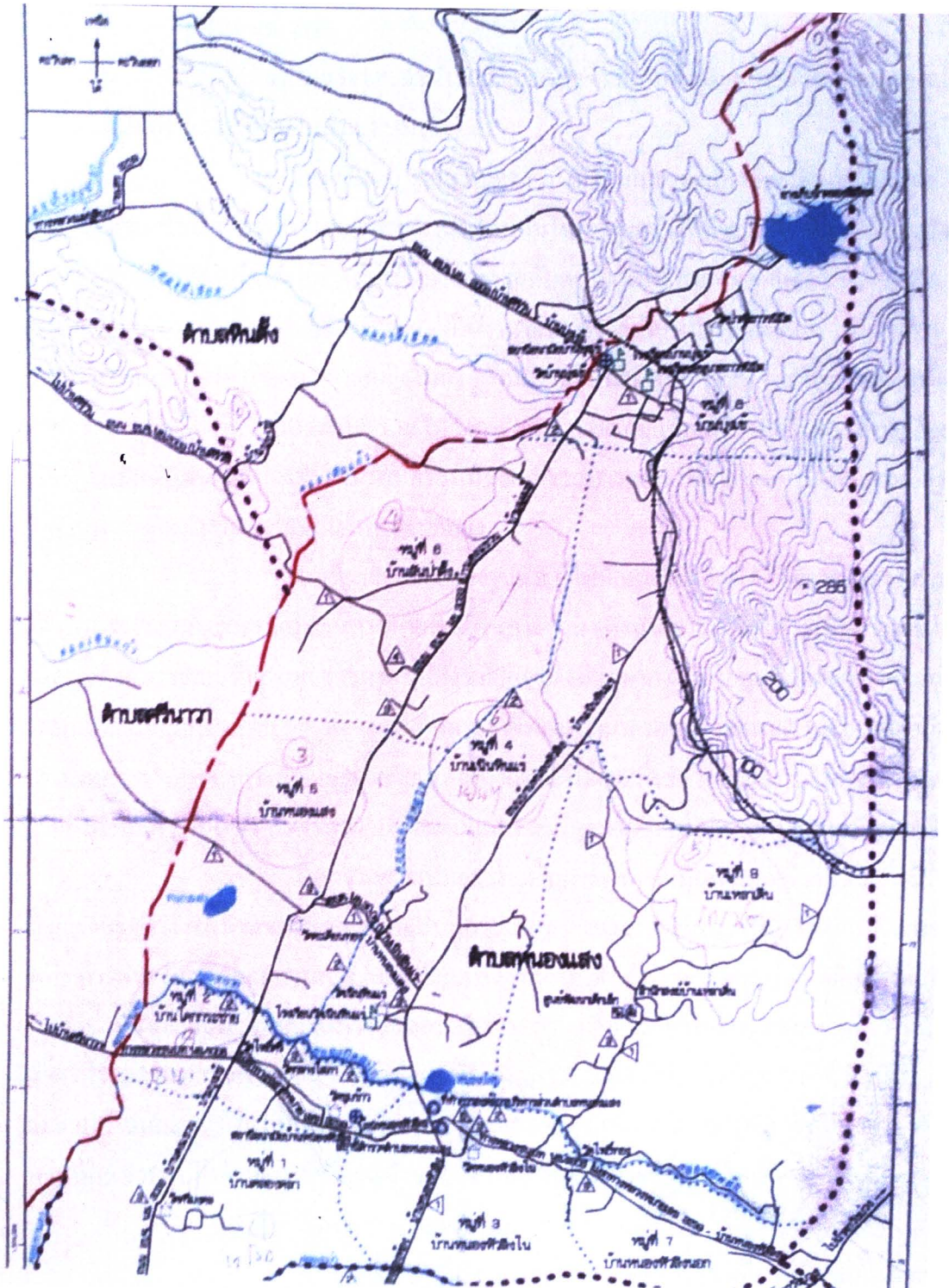
แหล่งน้ำในตำบลหนองแสงที่นำมาใช้ประโยชน์ในการทำนาได้แก่ อ่างเก็บน้ำคลองสีเสียด คลองสีเสียด คลองหินแก้ว คลองฝายหลวง คลองท่าแดง คลองกรวด คลองปิดตาไก่ และคลองตะคล้อ และมีระบบส่งน้ำจากชลประทานจากเขื่อนขุนด่านปราการชล ซึ่งได้เปิดอย่างไม่เป็นทางการเมื่อปี 2548 จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลสำคัญทุกคนพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า คลองส่งน้ำจากเขื่อนยังมาไม่ถึง หรือมาได้แค่ระยะสั้นๆ ใครอยู่ใกล้คลองส่งน้ำก็โชคดีไป แต่ชาวบ้านส่วนใหญ่บอกว่ายังไม่ได้ใช้น้ำจากเขื่อนเลย แต่ตำบลศรีนาวาซึ่งเป็นตำบลใกล้เคียงได้ใช้น้ำจากเขื่อนกันอย่างทั่วถึงแล้ว

นับได้ว่า ตำบลหนองแสงมีความอุดมสมบูรณ์ในเรื่องน้ำพอประมาณ จากคำบอกเล่าของผู้อาวุโสของหมู่บ้าน พบว่า ในสมัยก่อนชาวหนองแสงจะทำนาปีละครั้งเดียว เรียกว่าการทำนาปี เพราะการทำนาในตำบลหนองแสงต้องพึ่งพาน้ำฝน บางปีฝนก็ตกดี บางปีก็แห้งแล้ง บางครั้งไถและหว่านข้าวไปแล้ว ฝนไม่ตกลงมาจึงทำให้ข้าวที่หว่านไปเสียหายหมด บางปีแล้งเก็บเกี่ยวผลผลิตไม่ได้เต็มที่ แต่ปัจจุบันชาวนาไม่ต้องอาศัยน้ำฝนก็สามารถทำนาปีละ 2 ครั้ง บางคนก็

ทำปีละ 3 ครั้ง ผู้อาวุโสเล่าว่า สมัยก่อนเคยมีการแห่นางแมวเพราะฝนไม่ตก แต่เดี๋ยวนี้น้ำจากแหล่งน้ำที่มีก็มีตลอดปี ประเพณีแห่นางแมวก็หายไป และอีกหน่วยระบบชลประทานก็เข้ามาถึงหมู่บ้านก็น่าจะดีกว่านี้อีก ถึงฝนไม่ตกชวานาก็ไม่เดือนร้อน

ตารางที่ 4.7 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องที่ดิน

วัฒนธรรมชาวดั้งเดิม	วัฒนธรรมชาวจุบัน
<u>ภาวะการถือครอง</u>	
อาศัยการจับจองพื้นที่เท่าที่ตนเองพอจะทำนา เลี้ยงชีพได้ไม่มีการเช่าที่ดินเพื่อการทำนา	พื้นที่ทำนาต้องมีกรรมสิทธิ์ มีการเช่าพื้นที่เพื่อการทำนา
<u>การใช้ประโยชน์จากพื้นที่</u>	
จัดสรรพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกและการอยู่อาศัย โดยพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่สำหรับการเพาะปลูกข้าวยังคงเป็นพื้นที่เพื่อการเพาะปลูก แต่มีการทำการเกษตรโดยการปลูกพืชเศรษฐกิจอย่างอื่นมาเสริมเช่นพริก พัก แฟง น้ำเต้า เสริมเข้ามา แต่มีเพียงเล็กน้อยในบริเวณบ้านเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน	จัดสรรพื้นที่เพื่อการเพาะปลูกและการอยู่อาศัย โดยพื้นที่ส่วนใหญ่ไม่มีการจัดสรรพื้นที่เพื่อทำการเกษตรที่มีเป้าหมายเพื่อการค้า อย่างอื่น เช่น พริก พัก แฟง น้ำเต้า
<u>คุณภาพของดิน</u>	
อุดมสมบูรณ์ด้วยปุ๋ยธรรมชาติ	ดินขาดความอุดมสมบูรณ์กลายเป็นดินเปรี้ยว ซึ่งเป็นปัญหาสำคัญของชาวหนองแสงในปัจจุบัน

แผนที่ 4.2 แสดงลำคลองในตำบลหนองแสง (เส้นสีฟ้า)

ที่มา: องค์การบริหารส่วนตำบลหนองแสง 2552

2.2.9 แรงงาน

ในด้านแรงงานทำนาในวัฒนธรรมข้าวแบบดั้งเดิมของชาวดำบลหนองแสง มี 2 ประเภท คือ แรงงานคน และแรงงานสัตว์

1) **แรงงานคน** ส่วนใหญ่ชาวบ้านตำบลหนองแสงก็จะนิยมใช้แรงงานภายในครอบครัวในการทำนาโดยจัดสรรงานให้กับคนในครอบครัวได้ทำร่วมกัน ตั้งแต่เด็กจนถึงผู้ใหญ่ การจัดสรรงานนั้นจะดูความหนักเบาของงานกับความเหมาะสมกับเพศและวัยของคนในครอบครัว ยกตัวอย่างเช่น การเลี้ยงวัวควาย เป็นงานที่เบา ซึ่งจะเป็นหน้าที่ของเด็กๆ ในครัวเรือน การหุงหาอาหารเป็นหน้าที่ของฝ่ายหญิงในครัวเรือน งานในนาที่หนักๆ เช่น การไถนา การยก แบก หาม เครื่องไม้เครื่องมือในการทำนา รวมไปถึงการสร้าง การซ่อมแซมเครื่องมือในการทำนา ก็จะ เป็นหน้าที่ของผู้ชายวัยแรงงานในครอบครัว ในขณะที่งานบางอย่าง เช่น การหว่านข้าว การเกี่ยวข้าว เป็นงานที่สามารถทำร่วมกันได้ทั้งชายหญิง

ในเรื่องจำนวนแรงงานนั้น ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญได้ให้ข้อสังเกตว่า การต้องการแรงงานเกิดขึ้นพร้อมกับการขยายพื้นที่ในการทำนา ดังนั้น ชาวนาจึงใช้วิธีเพิ่มแรงงานในครอบครัวด้วยวิธีการมีลูกมาก ชาวนองแสงสมัยก่อนจึงมีลูกมาก ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญบางท่านกล่าวว่าเพื่อนบ้านมีลูกถึง 12 คน ลูกแต่ละคนก็เดินตามอาชีพการทำนาครอบครัวทั้งหมด ในขณะเดียวกันการมีลูกมาก หมายถึงการมีลูกเขยและลูกสะใภ้มากตามไปด้วย ก็จะทำให้แรงงานในการทำนาเพิ่มมากขึ้นไปอีกระดับหนึ่ง สำหรับชาวนาดั้งเดิมแล้ว การมีลูกมากจึงไม่ใช่เรื่องแปลกแต่ประการใด

นอกจากการเพิ่มแรงงานในการทำนาที่เน้นครอบครัวแล้ว ยังมีภูมิปัญญาที่เรียกว่า การลงแขกหรือการขอแรง ที่สามารถสร้างแรงงานในการทำนาได้ดีอีกประการหนึ่ง การลงแขก เป็นกระบวนการแลกเปลี่ยนแรงงานแบบพี่น้องๆอาศัยความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่เป็นพื้นฐาน การขอแรงจะเกิดขึ้นในบางขั้นตอนของการทำนา คือ ตอนเก็บเกี่ยว ตอนนวดข้าว ซึ่งจะช่วยให้งานต่างๆเสร็จเร็วยิ่งขึ้น ส่วนแรงงานที่มาช่วยในการเกี่ยวและการนวด ก็จะเป็นคนในละแวกบ้านและหมู่บ้านใกล้เคียงกัน ส่วนจะใช้แขกมากหรือน้อยนั้นขึ้นอยู่กับปริมาณของนาว่ามากหรือน้อย รวมไปถึงอำนาจบารมีของเจ้าของนามว่าอำนาจมีบารมีมากแค่ไหน

สำหรับการลงแขกนั้นมี 2 ประเภทคือ

ก. **ขอแรง** ลักษณะของการขอแรง คือ เราไปเกี่ยวให้เขาอย่างเดียว โดยที่เขาไม่ต้องมาช่วยแรงให้เรา ส่วนใหญ่ผู้ที่ขอแรงจะเป็นผู้ใหญ่ในหมู่บ้าน ที่เป็นพี่เฒ่าพี่น้าของชาวบ้าน

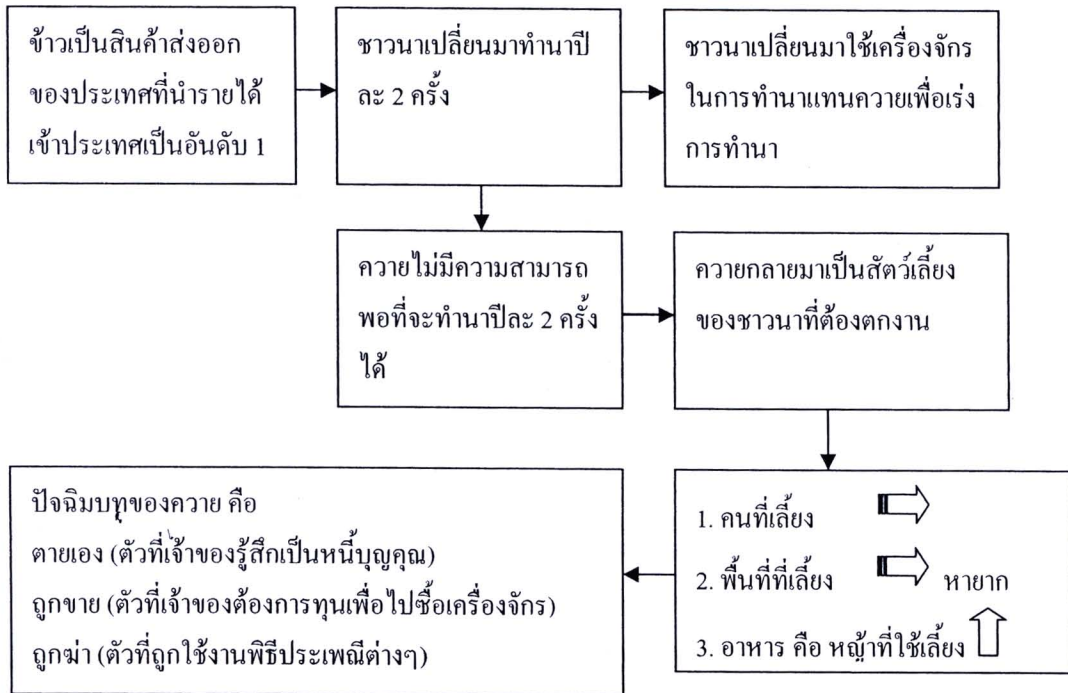
ข. เอาแรง ลักษณะของการเอาแรง คือ เราไปเกี่ยวให้เขาแล้ว เขาก็ต้องกลับมาเกี่ยวให้เราเท่ากับที่เราไปเกี่ยวให้เขา ซึ่งวิธีใช้แรงแบบนี้ ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญบอกว่ามี 2 ประเภท คือ

- เกี่ยวเป็นรายวัน ถ้าเราไปเกี่ยวให้เขา 1 วัน เขาก็ต้องกลับมาเกี่ยวให้เรา 1 วันเท่านั้น
- เกี่ยวเป็นงาน ถ้าเราไปเกี่ยวให้เขา 1 งาน เขาก็ต้องใช้แรงโดยการกลับมาเกี่ยวให้เรา 1 งานเท่านั้น

สำหรับการเอาแรงนี้เป็นการแลกเปลี่ยนแรงงานกันในหมู่บ้านที่รู้จักคุ้นเคยกัน แต่เมื่อนาปรังเข้ามาเมื่อ 40 กว่าปีที่แล้ว ทำให้การลงแขกเกี่ยวข้าวเริ่มหมดไป มีการจ้างแรงงานเข้ามาทำแทน

2) **แรงงานสัตว์** เครื่องทุ่นแรงที่ใช้ในการทำนาของชาวนาดำบลหนองแสงก็ไม่แตกต่างจากชาวนาภาคอื่นๆของประเทศไทยนั่นคือแรงงานสัตว์ แรงงานสัตว์ส่วนใหญ่ที่ใช้ในการทำนา ก็คือควายและวัว ดังนั้นควายจึงเป็นสัตว์ที่เคียงคู่อยู่กับการดำรงชีวิตของชาวนาดำบลหนองแสงและที่อื่นๆมาช้านาน ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญกล่าวว่า ภาระหน้าที่ของวัวและควายจะแตกต่างกัน เนื่องจากชาวนาดำบลหนองแสงทำนาหว่านน้ำตม ชาวนาจะใช้ควายในการไถนา เพราะควายเป็นสัตว์ไม่กลัวน้ำ ส่วนวัว จะใช้ในการเทียมเกวียนเพื่อเป็นพาหนะในการขนข้าว ไม่ค่อยนิยมเอามาไถนา เพราะวัวไม่ค่อยชอบน้ำ ชาวนาจะเริ่มใช้แรงงานควายในการไถนา เมื่อควายอายุประมาณ 2 ปีครึ่งถึง 3 ปี และถ้าควายตัวไหนสุขภาพแข็งแรงดีก็จะถูกใช้ไปจนถึงอายุประมาณ 20 ปีจึงจะถูกปลดระวาง วันหนึ่งควายจะไถนาได้ประมาณวันละ 3 งาน แต่ทั้งนี้ก็ขึ้นอยู่กับสภาพดินในนาด้วย ชาวนาบางท้องถิ่นมักจะทำขวัญควายเพื่อแสดงออกถึงการขอมมาลาโทษที่ใช้งานควาย และในขณะที่ใช้งานอาจต้องเมียนต้องตีควาย

ในสมัยก่อนมีการใช้แรงงานจากแรงงานคนและแรงงานสัตว์ แรงงานคนได้จากสมาชิกในครอบครัวและการขอแรงจากเพื่อนบ้านหรือที่เรียกว่า “การลงแขก” แต่ในปัจจุบันได้มีการนำเทคโนโลยีการเกษตรเข้ามาใช้งาน เช่น รถไถนาเดินตาม รถเกี่ยวข้าว เป็นต้น ทำให้ชาวนาทำนาได้สะดวกรวดเร็ว ไม่ต้องใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์มากมายเหมือนสมัยก่อน ควายก็เริ่มหายไปตามหมู่บ้านเพราะไม่มีความจำเป็นในการใช้งานเหมือนสมัยก่อน การลงแขก การขอแรงก็เลือนหายไปเพราะปัจจุบันใช้แรงงานจากเครื่องจักรเป็นสำคัญ

แผนภูมิที่ 4.5 แสดงการเปลี่ยนแปลงเพื่อไปสู่การสูญหายของแรงงานควาย

ที่มา : พระมหาบุญเลิศ ช่วยธานี 2546: 174)

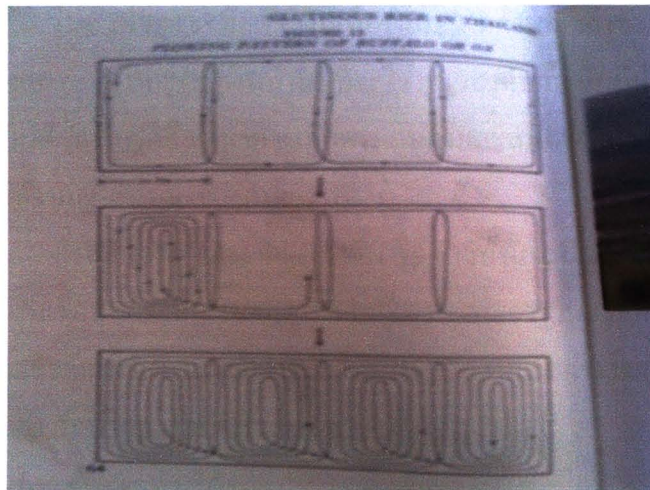
ตารางที่ 4.8 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องแรงงาน

วัฒนธรรมชาวดั้งเดิม	วัฒนธรรมชาวจีนปัจจุบัน
1. ใช้ทั้งแรงงานคนและแรงงานสัตว์	1. ใช้แรงงานคนกับแรงงานเครื่องจักร
2. แรงงานคนไม่ต้องจ้าง แต่จะอาศัยแรงงานคนภายในครอบครัว และลงแขก	2. ไม่มีแรงงานคนภายในครอบครัวให้ใช้ แต่จ้างแรงงานคน และแรงงานเครื่องจักรแทน
3. ระบบความสัมพันธ์ของแรงงาน เป็นไปในลักษณะที่พึ่งพาอาศัย เอื้อเฟื้อเจื้อจางนแลกเปลี่ยนแรงงานซึ่งกันและกัน	3. ระบบความสัมพันธ์เป็นไปในลักษณะที่เป็นนายกับลูกจ้าง ยังมีการแลกเปลี่ยนแรงงานกันอยู่บ้างแต่ก็ประปราย ไม่เป็นทางการเหมือนสมัยก่อน

ภาพที่ 4.66 การใช้แรงงานควายที่กลายเป็นอดีต

ที่มา: Lucien M. Hanks (1992) *Rice And Man Agricultural Ecology In Southeast Asia*
Hawaii University of Hawaii Pages 119

ภาพที่ 4.67 ทิศทางการไถนาของควาย

ที่มา: Tadayo Watabe (1967) *Glutinous Rice In Northern Thailand* Tokyo Hanshichi
Shashin Insatsu Pages 64

2.2.10 ทุน

การทำนาในแบบวัฒนธรรมข้าวแบบดั้งเดิม ชาวนาจะไม่มีต้นทุนที่เกี่ยวกับการทำนาโดยตรง แต่อาจจะมีบ้างในยามที่มีการลงแขกเกี่ยวข้าวที่ต้องซื้อเหล้ายาปลาไปมาเลี้ยงแขก ดังนั้นการทำนาในอดีต ถ้าพูดถึงต้นทุนที่เป็นเงิน อาจจะเรียกได้ว่า ต้นทุนเป็นศูนย์ ดังนั้นการผลิตทั้งหมดที่เกิดจากการทำนาของชาวนาดำบลหนองแสงในสมัยก่อนจึงเป็นกำไรที่เกิดจากการลงแรงทำนา

ต่อมาเมื่อมีการเปลี่ยนวิธีการทำนาตามแนววัฒนธรรมข้าวแบบสมัยใหม่ ปัจจัยในการผลิตและกระบวนการผลิตส่วนใหญ่ ต้องแลกเปลี่ยนมาด้วยเงิน เริ่มตั้งแต่ที่ดินการทำนา ชาวนาในตำบลหนองแสงส่วนใหญ่ต้องเช่าที่ดินทำนา ค่าจ้างไถนา โดยการไถด้วยรถไถ ค่าจ้างเกี่ยว ค่าจ้างนวด ค่าเมล็ดพันธุ์ ค่าปุ๋ย ค่ายาฆ่าแมลงและกำจัดศัตรูพืช ค่าน้ำมัน ค่าจ้างฉีดยา

ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญได้ขยายความเกี่ยวกับต้นทุนการทำนาให้ผู้วิจัยฟังว่า ที่มาของต้นทุนในการทำนาแต่ละครั้งได้จาก

1. กู้เงินจากแหล่งเงินทุนต่างๆ โดยกู้จาก ธกส.และคนที่มีเงินในท้องถิ่น
2. ทุนส่วนตัวเพื่อเก็บเอาไว้ทำนา

ในส่วนของชาวนาที่กู้เงินเพื่อทำนา จากคำบอกเล่าของผู้ที่ให้ข้อมูลพบว่า ชาวนาในตำบลหนองแสงส่วนใหญ่จะกู้เงินทำนา ที่จะใช้ทุนของตัวเองนั้นมีน้อย โดยแหล่งเงินกู้ชาวนานิยมไปกู้กันเป็นส่วนใหญ่ก็คือ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ หรือ ธกส. และกู้จากคนที่มีความเงินในท้องถิ่น หรือจากญาติพี่น้องของตนเอง

สำหรับการกู้เงินจากแหล่งอื่น คือ ชาวบ้านจะนิยมกู้จากคนมีเงินในท้องถิ่น หรือเรียกว่า สิ้นเชื่อนอกระบบนั้น เหตุที่เลือกกู้เพราะตนเองฐานะไม่ดี ถ้าจะไปกู้ในระบบก็ต้องถูกสัมภาษณ์และต้องใช้เวลาอันกว่าจะได้เงินมา นอกจากนั้นการไปกู้จากผู้มีเงินในท้องถิ่นพูดกันเข้าใจกว่า เนื่องจากรู้จักมักคุ้นกันอยู่

ตารางที่ 4.9 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องต้นทุน

วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
ไม่มีต้นทุนในรูปของเงิน เพราะชาวนาใช้ปัจจัยการผลิตแบบพื้นฐาน ที่ทำเองใช้เอง เมื่อไม่มีการใช้ต้นทุนที่เป็นเงินชาวนาจึงไม่มีการกักเงินทำนาในขณะเดียวกันชาวนาผลิตเพื่อยังชีพ ดังนั้นจึงไม่ต้องซื้อข้าวมาบริโภค ต้นทุนในการซื้อข้าวสารมาบริโภคจึงไม่มี	ชาวนาต้องใช้ต้นทุนมาก เพราะปัจจัยการผลิตและกระบวนการผลิตเกือบทุกอย่างและทุกขั้นตอนต้องเสียค่าใช้จ่าย เพราะต้องใช้ต้นทุนมากชาวนาจึงต้องกักเงิน และในขณะเดียวกันชาวนาจึงต้องเพิ่มต้นทุนด้านการบริโภคเนื่องจากชาวนาต้องซื้อข้าวกิน

2.2.11 ปุ๋ย

วิธีการผลิตแบบดั้งเดิมของชาวนาดำบลหนองแสง จะทำการเอาฝุ่นใสนา (ใส่ปุ๋ยคอก) และหลังจากเก็บเกี่ยว ชาวนาก็จะเผาฟางในนาที่จะทำให้เกิดปุ๋ย ในขณะที่ไถนาโดยใช้ควาย ควายก็มีการถ่ายมูลออกมา ก็กลายเป็นปุ๋ยในนาไปเองตามธรรมชาติ ที่นิยมจริงๆ ก็คือการเอาฝุ่นใสนา (ใส่ปุ๋ยคอก) เนื่องจากหาได้ง่าย และไม่มีต้นทุนที่จะต้องใช้จ่าย และที่สำคัญพันธุ์ข้าวแบบพื้นเมืองในสมัยก่อนจะเติบโตเองโดยธรรมชาติ โดยไม่ต้องการปุ๋ยมากนัก ถ้าชาวนาเอาปุ๋ยไปใส่จะทำให้ใบงาม แต่จะไม่ได้เมล็ดข้าว ดังนั้นชาวนาจึงไม่นิยมใส่

การใช้ปุ๋ยเคมีในตำบลหนองแสงเกิดขึ้นในราว พ.ศ.2526-2527 เป็นช่วงที่ชาวนาเริ่มเปลี่ยนมาทำนาปีละ 2 ครั้ง และต้องใช้พันธุ์ข้าวแบบใหม่ เช่น ข้าวพันธุ์ กข. ซึ่งมีลักษณะเด่นตรงที่ทำให้ผลผลิตต่อไร่สูง แต่มีข้อเสียคือทำให้เกิดโรคหรือแมลงระบาดมาก วัตถุประสงค์ในการใช้ปุ๋ยในเบื้องต้น ชาวนาบอกว่า ก็เพื่อให้ได้ผลผลิตเยอะๆ โดยมีเจ้าหน้าที่ของรัฐในสมัยนั้นแนะนำให้ใช้ และเมื่อมีการเปลี่ยนแปลงพันธุ์ข้าวที่ใช้ปลูกมาเรื่อยๆ ชาวนาก็เริ่มรู้สึก ว่าหากไม่มีปุ๋ยแล้วก็จะไม่ได้ข้าวตามที่ต้องการ ก็เลยต้องใส่ปุ๋ยมาตลอด และต้องซื้อปุ๋ยที่แพงขึ้นเรื่อยๆ มาตลอดทุกปีจนถึงปัจจุบัน ปุ๋ยที่ชาวนาดำบลหนองแสงนิยมใช้ในปัจจุบันคือ ปุ๋ยสูตร 15-15-15 ตรากระต่ายดำ ชาวนาหาซื้อจากร้านค้าปลีกทั่วไปในตำบลหรือไม่ก็เข้าไปซื้อในตัวเมือง ชาวนาจะหว่านลงไปในนาเมื่อข้าวครั้งแรกเมื่ออายุได้ 15-20 วัน และไปหว่านอีกทีก็ตอนข้าวเริ่มตั้งท้อง อายุประมาณ 50-60 วัน

ในส่วนของปริมาณการใส่ปุ๋ยนั้น ชาวนาบอกว่า ในกรณีที่ข้าวงามอยู่แล้วก็ไม่ต้องใส่มาก ประมาณ 1-1.5 กระสอบ ต่อไร่ แต่ถ้าข้าวไม่ค่อยงามก็ใส่ประมาณ 2 กระสอบ ต่อไร่

เนื่องจากชาวนาหันมาใช้ปุ๋ยเคมีกันเยอะ และไม่ได้เลี้ยงวัว ควาย เหมือนสมัยก่อน จึงทำให้พืชเอาฝุ่นไถ่นาได้สูญหายไป

ข้อมูลจาก <http://culture/spu/ac/th/content/45/12994.php> 17/03/2553 ได้กล่าวว่า พืชหาฝุ่น(ปุ๋ยคอก)ไถ่ผืนนา เพื่อบำรุงดิน มีพิธีการคือ ในตอนเช้ามีคของวันขึ้น ๓ ค่ำ เดือน ๓ ชาวนาจะต้องหาฝุ่นคอกจากกองมูลวัว มูลควาย ซึ่งมักอยู่ใต้ถนนเรือนของตน ทอยออกไปไถ่ผืนนา จนกระทั่งถึงเที่ยงวัน จึงหยุด เป็นการเริ่มต้นเอาฝุ่น (ปุ๋ยคอก) ไถ่นาในปีนั้น

จากการสัมภาษณ์ นายวิจารณ์ มงคลยง ชาวบ้านคลองคล้า เมื่อวันที่ 8 มีนาคม 2553 ได้กล่าวว่า ปัจจุบันทางรัฐก็ได้ส่งผู้มีความรู้ด้านการเกษตรมาอบรมเรื่องการทำปุ๋ยชีวภาพให้ แต่ก็มีคนทำบ้างไม่ทำบ้าง เพราะชาวบ้านยังติดการใช้ปุ๋ยเคมี เพราะให้ผลเร็ว ส่วนปุ๋ยชีวภาพจะให้ผลช้าแต่สามารถลดต้นทุนการผลิตได้

ตารางที่ 4.10 เปรียบเทียบเรื่องการใช้ปุ๋ย

วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
ไม่มีการใช้ปุ๋ยเคมี มีการใส่ปุ๋ยบ้าง แต่จะเป็นปุ๋ยคอก	ต้องใช้ปุ๋ยเคมีที่มีราคาขึ้นทุกปี ในการปลูกข้าวแต่ละครั้งต้องใช้ปุ๋ยอย่างต่ำ 2 ครั้งและต้องซื้อปุ๋ยจากร้านค้า มีตั้งราคาโดยเจ้าของร้านค้า
ขณะเดียวกันก็อาศัยปุ๋ยที่เกิดขึ้นจากธรรมชาติซึ่งไม่มีการซื้อขาย	ทัศนคติของชาวนา การทำนาจะขาดปุ๋ยไม่ได้
ทัศนคติของชาวนา จะมีปุ๋ยก็ได้ ไม่มีปุ๋ยก็ไม่เป็นไร	

2.2.12 สารเคมี

การใช้สารเคมีของชาวดำบลหนองแสงมี 2 ประเภท คือ ใช้เพื่อการกำจัดวัชพืช และใช้เพื่อกำจัดศัตรูพืช

การกำจัดวัชพืช เเท่าที่ได้สังเกตทุ่งนาของชาวดำบลหนองแสง และการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญพบว่า วัชพืชในนาไม่ค้อยมีมากนัก เนื่องจากการทำนาที่ต่อเนื่องทำให้หญ้าพันธุ์ต่างๆในนาได้ถูกถอนรากถอนโคนไปหมด ไม่มีโอกาสเจริญเติบโต หญ้าที่จัดว่าเป็นวัชพืชในนาในปัจจุบันที่ยังทนทานต่อการทำนาแบบนี้ก็มี เช่น หญ้าลิเก ที่ชื่อหญ้าลิเก เพราะดอกหญ้าชนิดนี้ เหมือนเครื่องประดับสีระยสีเก หญ้าชนิดนี้ทนทานต่อการกำจัดมาก ชาวนาบอกว่ากำจัดยากมาก การปราบวัชพืชทำได้โดยวิธีการใช้มือถอนหรือใช้ยาฆ่าวัชพืชก็ได้ ยาที่ใช้ก็มีทั้งรูปที่เป็นน้ำเหลวหรือเป็นเม็ดหว่านลงไปในนาโดยตรง แต่ปัจจุบันชาวนานิยมใช้ชนิดพ่น โดยชาวนามักจะพ่นยาในแปลงนาเมื่อหว่านข้าวได้ประมาณ 3 วัน ยาที่ใช้ส่วนใหญ่คือ พู

ราดาน หมาแดง กรั่มม็อคโซน ซึ่งราคาประมาณ 300-400 บาท ต่อ 1 ไร่ และอีกชนิดหนึ่งยี่ห้อเคนซัน เป็นยาเย็นสำหรับฆ่าเห็บธรรมชาติ

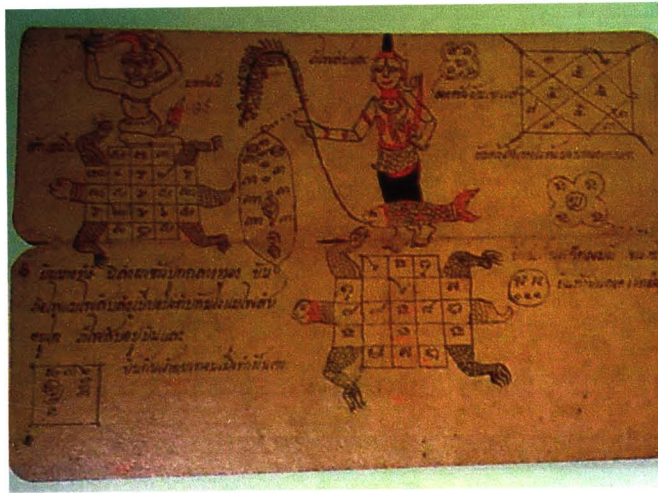
การกำจัดศัตรูพืช ศัตรูพืชในนาข้าวชาวนาดำบลหนองแสงที่ประสบเจอมาตลอด ก็คือ เพลี้ยใบขาวแต่เป็นส่วนน้อยและแมลงสิ่งซึ่งชอบดูดกินน้ำนมข้าวเวลาข้าวออกรวง ชาวนาจึงจำต้องใช้สารเคมีเพื่อกำจัดศัตรูพืชเหล่านี้

ผลข้างเคียงจากการใช้ยาปราบวัชพืชและยากำจัดศัตรูพืช ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญพูดเป็นเสียงเดียวกันว่า ยาทุกชนิดที่ใช้มีผลข้างเคียงต่อผู้ใช้ทั้งสิ้น โดยอาการที่แสดงออก เช่น ปวดหัว มึนหัว คลื่นไส้ อาเจียน ปวดแสบปวดร้อนตามเนื้อตัว ซึ่งอาการเหล่านี้ชาวนาจะไม่ไปหาหมอ เพราะจะค่อยๆหายไปเอง นอกจากชาวนาบางคนมีอาการหนักจึงต้องไปหาหมอ ส่วนวิธีการป้องกันเบื้องต้นคือ การเอาผ้าปิดปากปิดจมูกในขณะที่พ่นยา เพื่อกันไม่ให้ยาเข้าจมูกและปาก

ตารางที่ 4.11 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการใช้สารเคมี

วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
การกำจัดวัชพืชในอดีตการกำจัดวัชพืชของชาวนาอาศัยแรงงานคนการถอน ไม่มีการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช จับมากิน (นก หนู) ใช้วิธีทางไสยศาสตร์ เช่น เอน้ำมันต์ประพรมข้าวเป็นต้น ไม่มีผลกระทบต่อร่างกาย	การกำจัดวัชพืชและศัตรูพืชแล้วแต่ใช้สารเคมีที่มีราคาแพง ในและมีโทษต่อร่างกาย และสิ่งแวดล้อมเช่น แหล่งน้ำ และศัตรูชนิดที่มีประโยชน์ต่อมนุษย์

เอี่ยม ทองดี จากหนังสือวัฒนธรรมข้าว : พิธีกรรมเกี่ยวกับและการทำนา (2537 : 56) ได้กล่าวว่า พิธีไล่เพลี้ย หนอน แมลง การป้องกันและปราบปรามศัตรูข้าวแบบพื้นบ้าน ไม่นิยมใช้วิธีการรุนแรง เช่น ฆ่าหรือทำลาย แต่นิยมใช้วิธีการทางจิตวิทยา คาถาอาคม ยาสมุนไพร ไสยศาสตร์ ดังภาพ ยันต์ป้องกันศัตรูข้าวแบบต่างๆ

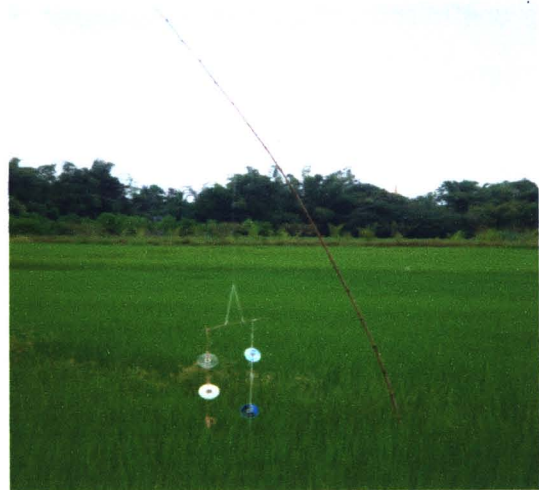

ภาพที่ 4.68 ภาพยันต์ใช้เพื่อเก็บรักษาและใช้ประโยชน์ข้าว

ที่มา: สมุดข่อยคู่มือทำมหาทักษาภาควัฒนศาสตร์ 2535, อ้างใน (เอี่ยม ทองดี 2537: 107)

ภาพที่ 4.69 หุ่นไล่กาสมัยก่อน

ภาพที่ 4.70 อุปกรณ์ไล่กาสมัยปัจจุบัน

ที่มา: สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ (2544) วิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี
กับข้าวไทย กรุงเทพฯ สำนักงานพัฒนาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งชาติ หน้า 15

จากการสัมภาษณ์ นางเล็ก ชัยวิเศษ ชาวบ้านหนองหัวลิงนอก เมื่อ 21 กันยายน 2552
ได้กล่าวว่า การกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช สมัยก่อนวิธีจับและถอนเอา ไม่ได้ใช้สารเคมีเหมือนสมัยนี้

ถ้าหญ้าขึ้นก็ถอนหญ้า มีหนูกี่เอากระบอกล้างไฟเจาะรูและทำห่วงเหมือนกรงคักหนูในปัจจุบันแล้ว เอาอาหารล่อ ใช้วิธีง่าย ๆ แต่ยังไม่เคยเห็นวิธีการสมัยก่อนที่เอาน้ำมันคัมาประพรม สมัยก่อนอาจจะ มีแต่ไม่เคยเห็นหรือได้ยินมาก่อน

2.2.13 เมล็ดพันธุ์ข้าว

เมล็ดพันธุ์ข้าวที่ชาวนาดำบลหนองแสงนิยมปลูกปัจจุบันคือ ข้าวพันธุ์ ชัยนาท เมล็ดยาว น้ำหนักดี ด้านทานโรคได้ดี ใช้ระยะเวลาในการปลูก 75 วัน

ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญได้บอกถึงการได้มาซึ่งเมล็ดพันธุ์ข้าวในปัจจุบัน มี 2 วิธี คือ

1) เก็บมาจากการทำนาปีที่ผ่านมา โดยชาวนาจะเก็บส่วนหนึ่งมาวนเอง โดยใช้แรงงานคน ทำความสะอาด และคัดเอาเมล็ดที่ลีบทิ้ง ระยะห่างจากการเก็บเมล็ดข้าวครั้งแรก เพื่อการทำนาครั้งที่สองนั้นไม่ห่างกันมาก เพราะเมื่อชาวนาเกี่ยวด้วยรถเกี่ยวข้าวเสร็จ ก็จะรีบเผา ฟางปล่อยน้ำเข้านา ลงมือเตรียมดินและเอาเมล็ดพันธุ์แช่น้ำประมาณ 12 ชั่วโมงก็หว่านได้อีก การทำนาในสภาพนาปรังที่ทำนาปีละ 2 ครั้ง การเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวจึงไม่ต้องสร้างยุ้งฉางเพื่อเก็บข้าว เพราะใช้เวลาเก็บแค่ประมาณ 2 อาทิตย์ก็ต้องนำไปใช้อีกแล้ว

2) ได้มาจากการซื้อ ซึ่งชาวนาดำบลหนองแสงบางคนซื้อจากชาวนาด้วยกันเอง โดยค่านึงว่า บ้านใครมีพันธุ์ข้าวขายบ้างก็จะไปซื้อ แต่ต้องค่านึงถึงว่า การทำนาครั้งที่ผ่าน มาของใคร ได้ผลผลิตดี ก็จะเน้นไปซื้อกับคนนั้น แหล่งที่สองที่ชาวนาดำบลหนองแสงไปซื้อหาเมล็ดพันธุ์ก็คือ จากสำนักงานเกษตรและสหกรณ์อำเภอปากพลี

ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญได้บอกถึงสาเหตุที่ชาวนาต้องซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าวในการทำนาแต่ละครั้งก็เนื่องจาก

หลังจากเกี่ยวเกี่ยวแล้วชาวนาจะขายข้าวจนหมดเพื่อให้ได้เงินมาชำระหนี้ ให้มากที่สุด แล้วค่อยไปกู้หนี้ใหม่เพื่อซื้อเมล็ดพันธุ์และการทำงานครั้งถัดไป

1) ขั้นตอนในการจัดการกับเมล็ดพันธุ์ข้าวก่อนที่จะนำไปหว่านในครั้งต่อไปเป็นเรื่องยุ่งยาก ถ้าซื้อแล้วจะสะดวกกว่า

2) ผลผลิตในนาของตนไม่ค่อยได้ผลดี ทำให้ไม่เชื่อมั่นในข้าวของตนที่จะนำไปทำพันธุ์ในครั้งต่อไป ถ้าซื้อจากสำนักงานเกษตรและสหกรณ์น่าจะได้ผลดีกว่า

จากการสัมภาษณ์ นายพินิจ จิตน้อม ชาวบึงเข้ เมื่อวันที่ 21 กันยายน 2552 ได้กล่าวว่า ถ้าต้องการได้เมล็ดพันธุ์ที่ดีก็่น่าจะไปทำงานพืชมงคลจรดพระนังคัลแรกนาขวัญที่ สนามหลวง จะได้เมล็ดพันธุ์ที่ดี และเป็นสิริมงคลด้วย แต่ก็ไม่สามารถไปได้

จากการที่ทำนาปรังปีละ 2-3 ครั้ง ทำให้ชาวนาไม่จำเป็นต้องมียุ้งข้าว เวลาเก็บเกี่ยวก็มีพ่อค้ามารับซื้อถึงท้องนา และขายข้าวจนหมด ไม่ได้เก็บข้าวมาทำเมล็ดพันธุ์ต่อ จึงทำ

ให้พิธีเอาข้าวขึ้นยุ้งได้เลือนหายไป ปัจจุบันบ้านที่มียุ้งข้าวก็ได้เปลี่ยนสภาพยุ้งข้าวมาเป็นห้องเก็บของ เก็บอุปกรณ์ เครื่องมือต่างๆ ในการทำงาน

ตารางที่ 4.12 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องพันธุ์ข้าว

วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
<u>ลักษณะพิเศษ</u>	
เป็นพันธุ์ข้าวหนัก	เป็นพันธุ์ข้าวเบา
ทนทานต่อโรคไม่ต้องใช้ยาฆ่าแมลง	อ่อนไหวต่อโรค จึงต้องลงทุนในเรื่องยาฆ่าแมลง ใช้เวลาประมาณ 3 เดือนกว่า
ใช้ระยะเวลาประมาณ 5 เดือนจึงเก็บเกี่ยวได้	จึงเก็บเกี่ยวได้ จึงมีผลดีต่อการทำนาปรัง
ต้นสูง ถ้าฝนตกก็สามารถเก็บเกี่ยวได้โดยใช้เรือ ทำให้	
ชาวนาไม่สูญเสียผลผลิต	
<u>ปริมาณการใช้</u>	
ไร่ละ 1-2 ถัง	ไร่ละ 1-2 ถัง แต่บางครั้งต้องหว่านเพิ่มเนื่องจากต้องหว่านกันเสีย เพราะดินขาดความอุดมสมบูรณ์ ไม่เหมือนสมัยก่อนดินอุดมสมบูรณ์
<u>แหล่งที่มาของเมล็ดพันธุ์</u>	
เก็บจากการทำนาในปีก่อน	เก็บจากการทำนาในปีก่อนและซื้อจากแหล่งขายเมล็ดพันธุ์
<u>ประโยชน์ที่ได้รับจากข้าว</u>	
ผลผลิตเก็บไว้บริโภคเอง จัดแบ่งส่วนหนึ่งที่เหลือจากการบริโภคไปแลกเปลี่ยนกับสิ่งของที่จำเป็นอย่างอื่น เช่น มะพร้าว น้ำตาลปึก เป็นต้น	ผลผลิตไม่สามารถบริโภคได้ ชาวนาจึงต้องขายทั้งหมด แล้วไปซื้อข้าวสารแพงๆ มากิน

2.2.14 เครื่องมือในการทำนา

เครื่องมือเครื่องใช้ในการทำนาแบบสมัยใหม่ เริ่มมีใช้ในตำบลหนองแสงเมื่อประมาณสามสิบกว่าปีที่แล้ว ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญเล่าว่า ได้ไปเห็นรถไถนาเดินตามหรือควายเหล็กของหมู่บ้านอื่นมา ทำนาได้รวดเร็วมาก คนที่มีฐานะดีในตำบลก็เริ่มไปซื้อกัน เมื่อชาวนาจำนวนมากเห็นดีด้วย ก็เริ่มมีใช้กันมากขึ้น ส่วนชาวนาที่ฐานะไม่ดีก็ไปกู้เงินไปซื้อบ้าง ขายควายเพื่อไปซื้อรถไถนาเดินตามบ้าง มีทั้งซื้อเงินสดและซื้อเงินผ่อน

เครื่องมือที่ใช้ในการทำนาแบบสมัยใหม่ในปัจจุบัน จะไม่เน้นความหลากหลายของเครื่องมือ แต่จะเน้นประโยชน์การใช้งานให้มาก เช่น รถไถนาเดินตาม สามารถใช้ไถนาได้ และสามารถประกอบเป็นยานพาหนะได้ รถเกี่ยวข้าวก็สามารถเกี่ยวข้าวไปจนถึงทำให้ข้าวเป็นเมล็ดและบรรจุกระสอบได้เลย

เครื่องมือในการทำนาแบบสมัยใหม่ที่ชาวนาในตำบลหนองแสงใช้กัน คือ

1) เครื่องสูบน้ำ

2) รถไถนาเดินตาม ชาวบ้านเรียกว่า ควายเหล็ก เป็นเครื่องมือที่พบเห็นกันทั่วไปในตำบลหนองแสง เป็นเครื่องมือในการเตรียมดินทำนา และยังคงแปลงเป็นยานพาหนะในการบรรทุกสิ่งของได้ด้วย

สำหรับประโยชน์ในการใช้งานนั้นเหมาะสมกับผู้ที่มีที่นาจำนวนมากๆ เนื่องจากต้องการเทคโนโลยีที่สามารถเตรียมดินทำนาได้รวดเร็วและคุ้มค่า แต่ถ้าใช้กับผู้ที่มีที่นาลittle ประมาณ 5-10 ไร่จะไม่คุ้ม เนื่องจากต้องต้นทุนสูง ค่าน้ำมันแพง ไม่คุ้มกับผลที่จะได้รับ พลังในการผลิตของรถไถนาเดินตาม ไถได้อย่างน้อยที่สุดวันละ 4 ไร่ และอย่างมาก 6 ไร่ ทั้งนี้การไถได้มากหรือน้อยไม่ได้ขึ้นกับรถไถมากนัก แต่ขึ้นอยู่กับกำลังของผู้ไถและสภาพดินที่นา ในระยะเวลาของการใช้งานก็ต้องมีการซ่อมแซมเป็นระยะๆ ชาวนาดำบลหนองแสงนิยมใช้ยี่ห้อ ภูเขาดำ ส่วนชาวนาที่ไม่มีเป็นของตนเอง ต้องจ้างคนที่มามีมาไถให้

ผู้วิจัยพยายามเปรียบเทียบให้เห็นถึงความแตกต่างในปัจจัยการผลิตบางอย่างที่ ถ้าหากชาวนายังใช้ปัจจัยการผลิตแบบดั้งเดิม จะสามารถลดต้นทุนในการผลิตได้มากที่สุด โดยจะเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างควาย ซึ่งเป็นเครื่องจักรในการผลิตในยุควัฒนธรรมข้าวแบบดั้งเดิม กับควายเหล็ก หรือรถไถเดินตาม ซึ่งเป็นสัญลักษณ์แห่งการทำนาแบบสมัยใหม่

ประเด็นที่ได้รับรู้จากการสัมภาษณ์ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญเกี่ยวกับข้อจำกัดที่ไม่สามารถใช้ควายในการไถนาได้อีก คือ

1. ควายได้สูญหายจากการทำนาไปหมดแล้ว เพราะชาวนาหันไปใช้รถไถนาเดินตามกัน ซึ่งสะดวกและรวดเร็วกว่า แต่ในหมู่บ้านต่างๆ ที่เห็นยังมีการเลี้ยงควายอยู่หมู่บ้านละ 2-3 ครัวเรือน แต่ควายที่เลี้ยงไม่ใช่เพื่อการใช้แรงงาน แต่เลี้ยงเพื่อขายเนื้อเพื่อนำไปบริโภค

2. การเป็นหนี้อย่างต่อเนื่อง จึงไม่อาจกลับไปผลิตอย่างเดิมได้ ถ้าหากกลับไปผลิตแบบเดิม จะไม่มีเงินใช้หนี้ จากที่ได้สอบถามชาวนาทุกหมู่บ้านในตำบลหนองแสงตอบเป็นเสียงเดียวกันว่า ถ้าเลือกได้ จะขอเลือกการทำนาแบบดั้งเดิมมากกว่า เพราะไม่ต้องลงทุนมาก ผลผลิตก็พอๆกับการทำนาแบบสมัยใหม่ การทำนาสมัยใหม่ต้องลงทุนสูง ค่าเครื่องมือเครื่องใช้ต่างๆ ค่ายาฆ่าหญ้า ค่าปุ๋ย ค่าน้ำมัน ค่าบำรุงรักษาเครื่องมือเครื่องใช้ ฯลฯ

3. ทำนาไม่ทัน เหตุที่ทำนาไม่ทันเพราะต้องทำนา 2 ครั้ง ซึ่งกำลังของควายไม่สามารถทำได้

ตารางที่ 4.13 เปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างควายกับรถไถนาเดินตาม

ประเด็นเปรียบเทียบ	รถไถนาเดินตาม	ควาย
ราคา	ประมาณ 30,000 บาท	ประมาณ 10,000 บาท
อายุการใช้งาน	ตัวรถ 5-7 ปี เครื่องยนต์ 8-10 ปี	25-30 ปี
ค่าใช้จ่ายระหว่างการใช้งาน	ค่าน้ำมัน	ไม่มี
ชั่วโมงการทำงาน	8-10 ชม./วัน	4-6 ชม./วัน
ประสิทธิภาพในการไถนา	3-5 ไร่/วัน	0.5-1 ไร่/วัน
รายได้จากการรับจ้างไถนา	230 บาท/ไร่	ไม่มีข้อมูล
เมื่อหมดอายุการใช้งาน	เสีย ขายเป็นเศษเหล็ก	ขายขายเป็นเนื้อเอาไปรับประทาน
ขนาดที่ดินที่ควรใช้	เหมาะสมกับเกษตรกรที่มีนาตั้งแต่ 20 ไร่ขึ้นไป	เหมาะสมกับเกษตรกรรายย่อย 3-10 ไร่
ผล – เมื่อไม่ใช้ไถนาผลลัพธ์	ไถรถเพื่อเป็นพาหนะเสื่อมลงเรื่อยๆ ต้องจ่ายมากในการซ่อม	เทียมล้อให้ลูกได้
- ผลระหว่างการทำงาน	ไม่ให้ปุ๋ยน้ำมันเครื่องทำปุ๋ยปลา ตายไถดินละเอียดเกินไปเวลา แห้งดินจะแข็งมากไถไถเดือนและ สัตว์ขนาดเล็กถูกทำลายมาก	ให้ปุ๋ยคอก ลดต้นทุนการผลิต รักษาระบบนิเวศรักษาดิน เวลาไถ ดินจะเล็กลงเช่นแมลงหรือไส้เดือน ที่เป็นประโยชน์ไม่ตาย

ที่มา : ตารางจาก พระมหาบุญเลิศ ชัยธานี การเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมข้าวของชาวนาจังหวัดสุพรรณบุรี :
ศึกษาเฉพาะกรณีตำบลบางตาเถร อำเภอสองพี่น้อง จังหวัดสุพรรณบุรี (2546:192)

3) เครื่องนวดข้าว สมัยก่อนนิยมกันอย่าแพร่หลายในตำบลหนองแสง แต่ปัจจุบันเริ่มหายากเพราะมีรถเกี่ยวข้าวเข้ามาแทน ลักษณะเป็นเครื่องยนต์ดีเซลติดกลไกปั่นเอาเมล็ดข้าวออกจากรวง เมล็ดข้าวจะถูกแยกออกไปบรรจุในกระสอบป่าน ส่วนฟางก็จะถูกพ่นออกไป ราคาเครื่องประมาณ 5,000-30,000 บาท มีกำลังนวด 3-10 เกวียนต่อวัน อายุการใช้งานประมาณ 8-10 ปี การนวดข้าวโดยใช้เครื่องนวดจะสะดวกกว่าการนวดข้าวสมัยก่อนเพราะไม่ต้องเตรียมลานนวด ทำให้วิธีการเตรียมลานนวดข้าวแบบดั้งเดิมหายไป การเตรียมลานสมัยก่อนจะนำฟางมากองเรียงกันและนำมูลวัวมูลควายมาทาบฟาง ปรับพื้นให้เรียบรอให้แห้งเพื่อเป็นลานนวดข้าว ชาวนาในตำบลหนองแสงส่วนใหญ่จะไม่มีรถนวดข้าวเป็นของตนเอง แต่จะจ้างผู้ประกอบการมาทำแทน

4) รถเกี่ยวข้าว เป็นที่นิยมกันมากในตำบลหนองแสง เนื่องจากลงทุนครั้งเดียวก็ขายได้เลย เพราะรถเกี่ยวข้าวสามารถเกี่ยวข้าวและนวดจนเหลือแต่ข้าวเปลือกที่เป็นเมล็ดได้

เลย แต่ชาวนาส่วนใหญ่ไม่มีรถชนิดนี้เป็นของตนเอง ต้องอาศัยการจ้างผู้ประกอบการมาเกี่ยวให้
ค่าจ้างเกี่ยวข้าว 450-500 บาท/ไร่

ภาพที่ 4.71 รถเกี่ยวข้าว

ภาพที่ 4.72 รถเกี่ยวข้าวกำลังเกี่ยวข้าว

ตารางที่ 4.14 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องเครื่องมือการทำงาน

วัฒนธรรมชาวดั้งเดิม	วัฒนธรรมชาวจังหวัด
ใช้เครื่องมือในการทำงานแบบพื้นบ้านที่ ชาวนาสามารถผลิตขึ้นใช้เอง ใช้ต้นทุนต่ำ ส่วนใหญ่ใช้ วัตถุที่มีอยู่ในธรรมชาติ เช่น ป่าไผ่บ้าน ถ้าหากชาวดั้งเดิม สามารถซ่อมเองได้โดยไม่ต้องพึ่งผู้ชำนาญในการ ซ่อมแซม	ใช้เครื่องจักรในการผลิตที่มีราคาแพง ชาวนาจนทั่วไปไม่สามารถจะเป็นเจ้าของได้ต้อง อาศัยการจ้างและการเช่าในขณะเดียวกันก็ยังมี ต้นทุนแอบแฝงตามมา คือ ค่าน้ำมันและค่า ซ่อมแซมในยามเกิดชำรุด ซึ่งส่วนใหญ่ต้องใช้ช่าง ที่มีความชำนาญในการซ่อม
กำลังผลิตต่อวันน้อย ซึ่งเหมาะสมกับการทำงานแบบ ดั้งเดิมที่มีเป้าหมายเพื่อการยังชีพ	กำลังการผลิตต่อวันสูง เหมาะสมกับการทำงานปรัง แบบสมัยใหม่ที่ต้องการการทำงานเพื่อการค้า
สนับสนุนให้เกิดพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับการ ทำงาน เช่น การทำลานนวดข้าว ก็จะให้เกิดพิธีทำบุญ ลาน การลงแขกเพื่อเกี่ยวข้าว	ลดพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการทำนาออกไป เนื่องจากการทำลานนวดข้าวเป็นสิ่งที่ไม่จำเป็น การเกี่ยวข้าวก็ไม่ต้องอาศัยแรงงานคน

2.2.15 กระบวนการผลิต

1) การเตรียมดิน

ในการเตรียมดินทำนาของชาวนาดำบลหนองแสงในปัจจุบัน เป็นกระบวนการที่ไม่แตกต่างจากวัฒนธรรมข้าวแบบดั้งเดิมมากนัก ซึ่งมีการไถตะ การไถแปร และการคราด เปลี่ยนแปลงแต่เครื่องมือที่ใช้ในการไถนาจากเดิมใช้แรงงานสัตว์มาเป็นแรงงานเครื่องจักร ที่เรียกว่า ควายเหล็ก หรือรถไถเดินตาม พื้นที่นาหว่านน้ำตมมีคันนาแบ่งออกเป็นแปลงเล็กๆขนาดแปลงละ 1 ไร่ หรือเล็กกว่านี้ คันนามีไว้สำหรับกักเก็บน้ำปล่อยน้ำทิ้งจากแปลงนา นาหว่านน้ำตมจึงมีการบังคับน้ำในนาได้พอสมควร ก่อนที่จะทำการไถจะต้องรอให้ดินมีความชื้นพอที่จะไถได้เสียก่อน ปกติจะต้องรอให้ฝนตกจนมีน้ำขังในผืนนาหรือไขน้ำเข้าไปในนาเพื่อทำให้ดินเปียก การไถตะ หมายถึง การไถครั้งแรกเพื่อทำลายวัชพืชในนาและพลิกกลับหน้าดิน แล้วปล่อยทิ้งไว้ประมาณ 1 สัปดาห์จึงทำการไถแปร ซึ่งหมายถึง การไถเพื่อตัดกับรอยไถตะแตกออกเป็นก้อนเล็กๆจนวัชพืชหลุดออกจากดิน การไถแปรอาจไถมากกว่าหนึ่งครั้ง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับระดับน้ำในนาตลอดจนถึงชนิดของวัชพืช เมื่อไถแปรแล้วก็ทำการคราดได้ทันที การคราดก็คือการคราดเอาวัชพืชออกจากผืนนาและปรับพื้นที่นาให้ได้ระดับเป็นที่ราบเสมอกันด้วย นาที่มีระดับเป็นที่ราบจะทำให้ต้นข้าวได้รับน้ำเท่าๆกันและสะดวกแก่การไขน้ำออก

ตารางที่ 4.15 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการเตรียมดินทำนา

วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
ไถตะ ไถแปร และคราด โดยใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์ เช่น วัว ควาย และอุปกรณ์การไถ	ไถตะ ไถแปร และคราด โดยใช้แรงงานคนและแรงงานเครื่องจักร คือ รถไถเดินตาม
พื้นที่นาที่สามารถทำขึ้นใช้เองได้	

2) การหว่าน

หลังจากที่เตรียมดินเสร็จแล้ว ชาวนาจะปล่อยทิ้งให้ดินในที่นาตกตะกอน เห็นว่าน้ำใสจึงเอาเมล็ดพันธุ์จำนวน 1-2 ถังต่อไร่ แช่วน้ำไว้ประมาณ 12 ชั่วโมงเพาะให้งอกแล้วหว่านลงไป แล้วไขน้ำออก เมล็ดก็จะเจริญเติบโตเป็นต้น ในการหว่านก็ใช้แรงงานคน โดยชาวนาจะเอาข้าวใส่ถังพลาสติก ที่มีสายสะพาย เอาถังเมล็ดพันธุ์ข้าวสะพายบ่า แล้วเอามือที่ถนัดกำเอาเมล็ดพันธุ์ขึ้นมา แล้วเหวี่ยงอย่างแรงเพื่อให้เมล็ดพันธุ์ข้าวได้กระจายไปอย่างทั่วถึง ชาวนาบางคนบอกว่า ขณะหว่านไปนั้นก็จะนึกถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เจ้าที่เจ้าทาง แม่โพสพ แม่ธรณี แม่คงคา ได้ช่วย

ปลูกปกรักรักษาต้นข้าวให้เติบโตขึ้นมาแล้วได้ผลผลิตมากๆ ช่วงเวลาที่ชาวนาหว่านข้าวคือเวลาตอนเช้าที่แดดยังไม่แรงมากนักทั้งนี้เพื่อให้เมล็ดข้าวไม่ถูกแดดเผาให้เสียหายก่อน

ตารางที่ 4.16 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการหว่าน

วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
อุปกรณ์ที่ใช้ใส่เมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อใช้หว่านคือ กระบุงที่ทำมาจากไม้ไผ่ซึ่งเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้าน	อุปกรณ์ที่ใช้ในการใส่เมล็ดพันธุ์ข้าวเพื่อใช้หว่านคือ ถังพลาสติกที่ซื้อมาใช้

3) การดูแลรักษา

ในระหว่างการเจริญเติบโตของต้นข้าว ตั้งแต่ การหว่านเมล็ด ข้าวต้องการน้ำและปุ๋ยสำหรับการเจริญเติบโต ในระยะนี้ต้นข้าวอาจถูกโรคและแมลงศัตรูข้าวหลายชนิด เช่น เพลี้ยใบขาว แมงสีง ระบาดและทำลายต้นข้าว โดยจะดูดน้ำนมข้าวขณะข้าวออกรวง ทำให้ผลผลิตต่ำและคุณภาพเมล็ดไม่ได้มาตรฐาน ชาวนาดำบลหนองแสงจึงต้องดูแลรักษาต้นข้าวที่หว่านไป โดยการพ่นยาฆ่าแมลง ยากำจัดวัชพืช ในการจัดการน้ำ เมื่อข้าวออกรวงระยะพลับพลึง ถ้าอากาศร้อนก็ปล่อยน้ำออก ส่วนหน้าฝนชาวนาจะปล่อยน้ำออกเรื่อยๆ ตั้งแต่ข้าวโตขึ้น เพราะน้ำฝนจะลงมาทดแทนน้ำในนา

ตารางที่ 4.17 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการดูแลรักษา

วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
ดูแลรักษาโดยการใส่ปุ๋ยคอก กำจัดวัชพืช ด้วยแรงงานคน ใช้วิธีทางไสยศาสตร์ เช่น เอา น้ำมันต์มาพรมต้นข้าวเพื่อป้องกันแมลงศัตรูพืช	ดูแลรักษาโดยการใส่ปุ๋ยเคมี กำจัดวัชพืชด้วยแรงงานคนและยากำจัดวัชพืช ใช้สารเคมีเพื่อกำจัดศัตรูพืช

4) การเก็บเกี่ยว

ข้าวที่ชาวนาดำบลหนองแสงนิยมปลูกในปัจจุบันเป็นพันธุ์ชัยนาท ซึ่งใช้เวลาการเจริญเติบโตตั้งแต่หว่านไปจนถึงเก็บเกี่ยวประมาณ 115 วัน เมื่อครบกำหนด ชาวนาก็จะเริ่มว่าจ้างรถเกี่ยวข้าวจากผู้ประกอบการมาเกี่ยว ซึ่งส่วนใหญ่ชาวนาบอกว่า จะเป็นเจ้าประจำที่เคยมาเกี่ยวให้มาตลอด ในการเก็บเกี่ยวนั้นชาวนาก็ได้แต่ยืนมองดูการเกี่ยว เพราะปัจจุบันไม่มีการใช้

แรงงานคน หน้าที่ในการเกี่ยวเป็นหน้าที่ของรถเกี่ยวข้าวทั้งหมด จนไปถึงขั้นตอนของข้าวที่เป็นเมล็ดจนชาวนาสามารถขายข้าวได้เลย

ตารางที่ 4.18 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการเกี่ยวเกี่ยว

วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
การแปรรูปข้าวจากท้องนาไปเป็นเมล็ดข้าวเปลือก จะต้องผ่านขั้นตอน การเก็บเกี่ยว การขนข้าว การนวดข้าวเสียก่อน และแต่ละขั้นตอนก็จะมีพิธีกรรม ความเชื่อผสมผสานอยู่ด้วย เช่น ประเพณีลงแขกเกี่ยวข้าว การทำบุญลาน ในขณะที่เดียวกัน ก็จะใช้แรงงานคนและแรงงานสัตว์	เพียงรถเกี่ยวคันเดียวก็สามารถแปรรูปจากข้าวที่อยู่ในนาเป็นเมล็ดข้าวเปลือกได้เลยโดยไม่ต้องผ่านข้าวเปลือกได้เลยโดยไม่ต้องผ่านขั้นตอนมากมาย และไม่ต้องอาศัยการระดมแรงงานจากที่ไหน ไม่ต้องทำพิธีกรรม

จากการเรียงลำดับเนื้อหาขั้นตอนของวัฒนธรรมในการผลิตข้าวทั้งในส่วน
ของวัฒนธรรมข้าวแบบดั้งเดิมและวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่ของชาวนาดำบลหนองแสง สามารถ
สรุปเปรียบเทียบขั้นตอนการทำงานอง 2 ช่วงวัฒนธรรมดังกล่าวได้ดังนี้

ตารางที่ 4.19 เปรียบเทียบขั้นตอนการทำงานนาในตำบลหนองแสง

ขั้นตอน	วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
ขั้นตอนที่ 1 การไถนา	เครื่องมือที่ใช้: ควาย คันไถ พร้อม เครื่องมือไถ ค่าใช้จ่ายที่ต้องเสีย: ไม่มี ระยะเวลา: ประมาณ 04.00-10.00 น. พิธีกรรม: พิธีแรกนา (มีเป็นบางบ้าน)	เครื่องมือที่ใช้: รถไถเดินตาม ค่าใช้จ่ายที่ต้องเสีย: ค่าน้ำมัน(ค่าจ้าง) ระยะเวลา: ตลอดทั้งวัน พิธีกรรม: ไม่มี
ขั้นตอนที่ 2 การหว่าน	แรงงาน: แรงงานคนในครอบครัวและ การลงแขก ค่าใช้จ่ายที่ต้องเสีย: ไม่มี ระยะเวลา: ช่วงเวลาเช้าขณะที่แดดยังไม่แรง พักหรือหยุดในช่วงพระเพล พิธีกรรม: ประเพณีการลงแขก	แรงงาน: แรงงานคน แรงงานรับจ้าง ค่าใช้จ่าย: ค่าจ้างแรงงาน 40-50บ./ไร่ ระยะเวลา: ส่วนใหญ่จะเน้นหว่านช่วงเช้าแต่ถ้าไม่เสร็จก็หว่านกันทั้งวัน ประเพณี: ไม่มี

ตารางที่ 4.19 (ต่อ)

ขั้นตอน	วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
ขั้นตอนที่ 3 การบำรุง ดูแล รักษาดันข้าว	สิ่งที่ใช้บำรุงดูแล รักษาดันข้าว : ปุ๋ย คอก ปุ๋ยธรรมชาติ ไสยศาสตร์ ค่าใช้จ่ายที่ต้องเสีย : ไม่มี ระยะเวลา : ตลอดทั้งฤดูกาลทำนา พิธีกรรม : พิธีรับท้องข้าว(แต่ที่ตำบล หนองแสงไม่ทำกัน)	สิ่งที่ใช้บำรุงดูแล รักษาดันข้าว : ปุ๋ย วิทยาศาสตร์ สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ค่าใช้จ่ายที่ต้องเสีย : ค่ายากำจัดศัตรูพืช ค่าปุ๋ยวิทยาศาสตร์ ค่าสารเคมีกำจัด ศัตรูพืช ค่าจ้างพ่นยา ประมาณ 1,500 บาท/ไร่ ระยะเวลา : ตลอดทั้งฤดูกาลทำนา พิธีกรรม : ไม่มี
ขั้นตอนที่ 4 การเก็บเกี่ยว	แรงงาน : แรงงานคนในครอบครัวและ การลงแขก ค่าใช้จ่ายที่ต้องเสีย : ไม่มี ระยะเวลา : ตลอดทั้งวัน พิธีกรรม : การลงแขกเกี่ยวข้าว	แรงงาน : แรงงานเครื่องจักร คือรถเกี่ยวข้าว และนวดไปพร้อมกัน ค่าใช้จ่ายที่ต้องเสีย : ค่าจ้างรถเกี่ยว ประมาณ 400-500 บาทต่อไร่ ระยะเวลา : ตลอดทั้งวัน พิธีกรรม : ไม่มี
ขั้นตอนที่ 5 การนวดข้าว	แรงงาน : แรงงานคนในครอบครัวและ ลงแขก รวมถึงแรงงานสัตว์ ค่าใช้จ่ายที่ต้องเสีย : ไม่มี ระยะเวลา : ตอนเย็น หรือเช้ามืดของ อีกวันหนึ่ง พิธีกรรม : ประเพณีการลงแขก พิธี ทำบุญลาน	ถูกรวมเข้าไปในขั้นตอนการเกี่ยวแล้ว

2.2.16 การแลกเปลี่ยนผลผลิต

1) รูปแบบการแลกเปลี่ยน

รูปแบบการแลกเปลี่ยนของชาวนาคำบลหนองแสงในปัจจุบันได้เปลี่ยนแปลงไปจากเดิมอย่างสิ้นเชิง แต่เดิมการแลกเปลี่ยนเป็นไปในลักษณะที่ช่วยเหลือเอื้ออาทรซึ่งกันและกัน แบ่งกันกิน แบ่งกันใช้ ใครขาดเหลืออะไรถ้าไม่มีเงินก็สามารถเอาข้าวไปแลกมาได้ แต่รูปแบบการเปลี่ยนแปลงในปัจจุบัน ชาวนาต้องเอาข้าวที่เป็นผลผลิตจากการทำนาทั้งหมดไปแลกกับเงิน นั่นคือชาวนาได้ผลผลิตเท่าไรก็ขายพ้อค่าหมด แล้วเอาเงินที่ได้จากการขายข้าวนั้นไปซื้อข้าวสารมารับประทาน

รูปแบบการขายนั้น ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญบอกว่ามี 2 แบบ คือ

(1) ถ้าไม่มีทุนไปเอาทุนเขามาให้คนนั้น

(2) ถ้าเป็นทุนตัวเอง หรือกู้ ธกส.มาได้ ก็ขายได้ตามความต้องการ

2) วิธีการแลกเปลี่ยน

ผู้ให้ข้อมูลที่สำคัญเล่าว่า พอถึงเวลาเกี่ยวข้าวชาวนาดำบลหนองแสงก็จะนัดรถเกี่ยวเพื่อมาเกี่ยวข้าว ในขณะเดียวกันก็นัดรถขนข้าวที่จะรับซื้อข้าวมา หรือบางคนก็ไปขายที่รับซื้อข้าวเอง ข้อดีของการไปขายข้าวถึงแหล่งที่ซื้อข้าวก็คือจะได้ราคาดีขึ้นอีกเล็กน้อย เนื่องจากผู้รับซื้อข้าวไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายแก่รถขนข้าว โดยการขายนั้นชาวนาจะขายแหล่งต่างๆ เหล่านี้คือ ไร่นา ไร่นา ธกส. และพ่อค้าคนกลาง แล้วแต่ใครจะขายแบบไหน แต่ชาวนาส่วนใหญ่จะคำนึงถึงราคา ถ้าที่ไหนให้ราคาดีก็จะไปที่นั่น โดยส่วนใหญ่แล้วจะขายพ่อค้าคนกลาง เนื่องจากให้ราคาดี เพราะพ่อค้ามีมากก็จะตัดราคากันเอง

สำหรับการกำหนดราคาข้าวนั้นพ่อค้าคนกลางจะเป็นผู้กำหนด พ่อค้าจะดูว่า มาตรฐานของข้าวที่ขายเป็นอย่างไร ถ้าของใครข้าวมีความชื้นสูง ราคาข้าวก็จะต่ำ สำหรับข้าวที่มีความชื้นสูงหรือไม่นั้นชาวนาบอกว่า ขึ้นอยู่กับว่า เมื่อข้าวสุกจนเกี่ยวได้นั้น ต้นข้าวล้มหรือไม่ ถ้าข้าวล้มข้าวก็จะมีความชื้นสูงและเกี่ยวยาก แต่ชาวนาบางคนบอกว่า ราคาข้าวบางครั้งก็ต่อรองกับพ่อค้าได้บ้างเหมือนกัน 50-100 บาท

ตารางที่ 4.20 เปรียบเทียบความแตกต่างเรื่องการแลกเปลี่ยน

วัฒนธรรมข้าวดั้งเดิม	วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน
ถ้าใครไม่มีเงิน แต่มีความจำเป็นต้องใช้ของก็สามารถเอาข้าวแลกของได้ ของที่แลกก็เป็นของที่จำเป็นในครัวเรือนเป็นส่วนใหญ่ การแลกอาศัยการไว้นื้อเชื่อใจกันเป็นหลัก	การแลกเปลี่ยนเป็นการค้า เอาข้าวแลกกับเงิน โดยต่างฝ่ายต่างมุ่งหวังผลกำไรจากกันและกัน แต่ส่วนใหญ่ชาวนาจะเป็นฝ่ายเสียเปรียบ เนื่องจากไม่สามารถตั้งราคาข้าวเองได้

2.3 แนวโน้มการประกอบอาชีพทำนาของคนรุ่นใหม่

จากการสัมภาษณ์นักเรียนนักศึกษาที่เป็นบุตรหลานของชาวนาในตำบลหนองแสง จำนวน 4 ราย ในหัวข้อ “ความคิดเห็นของข้าพเจ้าเกี่ยวกับอาชีพชาวนาและแนวโน้มอาชีพนี้ในอนาคต”

1. สัมภาษณ์ ณ วันที่ 18 มีนาคม 2553

นางสาวกนกวรรณ รุ่งประพันธ์ เพศ หญิง อายุ 20 ปี

บ้านเลขที่ 66 หมู่ 1

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

ศึกษาที่ มหาวิทยาลัยราชภัฏศรีสะเกษ สาขา คอมพิวเตอร์ธุรกิจ ชั้นปีที่ 2

จากการสัมภาษณ์นางสาวกนกพรรณ รุ่งประพันธ์ ได้กล่าวว่า อาชีพการทำงานนั้นเป็นอาชีพที่สำคัญ แต่ว่าลำบากมากเห็นจากพ่อแม่ทำงานหนักมาตั้งแต่เด็ก แต่ตนเองก็ไม่เคยทำนาเลย ส่วนแนวโน้มอาชีพขานนาในอนาคตคิดว่ายังคงมีอยู่แต่อาจจะไม่เหมือนเดิมแต่พอมีเค้าเดิมอยู่บ้าง เรื่องอนาคตยังไม่ทราบแต่คิดว่าอยู่ที่จิตสำนึกของเราว่าเราจะสนใจทำนาต่อหรือเปล่าและรู้สึกว่าเราต้องเลือกระหว่างสิ่งที่พ่อแม่ให้ไว้กับสิ่งที่เราเลือกเรียนอย่างไรหนึ่ดีกว่ากัน แต่ตอนนี้รู้ว่าถ้าในอนาคตต้องทำงานก็ขอเลือกทำงานในทางที่ตนเองร่ำเรียนมาก่อน

ภาพที่ 4.73 สัมภาษณ์ นางสาว กนกวรรณ รุ่งประพันธ์

2. สัมภาษณ์ ณ วันที่ 18 มีนาคม 2553

นางสาวนวรรณ์ กรานบุญ เพศหญิง อายุ 20 ปี

บ้านเลขที่ 124 หมู่ 2

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

ศึกษาที่ ประกาศนียบัตรวิชาชีพผู้ช่วยพยาบาล มศว.องครักษ์

จากการสัมภาษณ์นางสาวนวรรณ์ กรานบุญ ได้กล่าวว่า คิดว่าการทำนาเป็นอาชีพที่ลำบาก เหนื่อยมาก ตนเองก็เคยช่วยพ่อแม่ทำ ทำนาเป็น แต่ถ้าเรียนจบคิดว่าจะทำงานเป็นผู้ช่วยพยาบาลก่อนและในอนาคตจะกลับมาทำนาที่บ้านต่อเพราะตนเองมีที่นาอยู่แล้วแต่คิดว่าไม่ได้

ทำเองทั้งหมด คงต้องจ้างเขามาทำ ส่วนเราจะเป็นผู้ดูแล ส่วนพิธีกรรมเกี่ยวกับการทำนาที่บ้านจะมี พิธีสู่ขวัญข้าว ก็ยังคงทำกันอยู่ทุกปี

3. สัมภาษณ์ วันที่ 18 มีนาคม 2553

นางสาวพิจิตรา แซ่มซ้อย เพศหญิง อายุ 20 ปี

บ้านเลขที่ 253 หมู่ 4

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

ศึกษาที่ ประกาศนียบัตรวิชาชีพผู้ช่วยพยาบาล มศว.องครักษ์

จากการสัมภาษณ์นางสาวพิจิตรา แซ่มซ้อย ได้กล่าวว่า ตนเองไม่เคยทำนามาก่อน คุณย่าเป็นคนทำต่อนี้คุณย่าก็แก่มาอยู่แล้วก็อยากให้คุณย่าพัก อาชีพการชานาเป็นอาชีพที่ลำบากมาพอสมควร พิธีกรรมในการทำนาก็เริ่มสูญหายไปบ้างเพราะคนส่วนใหญ่วัยรุ่นสมัยใหม่จะไม่ค่อยรู้จักกันเท่าไร ไม่ค่อยสืบสานวัฒนธรรมไทย ก็จะมีเลื่อนรางหายไปบ้าง คิดว่าถ้าเรียนจบจะทำงานเป็นผู้ช่วยพยาบาลก่อน และในอนาคตค่อยกลับไปทำนา แต่ต้องให้ผู้ใหญ่สอนใหม่หมดเลยเพราะคนทำไม่เป็น

4. สัมภาษณ์ วันที่ 18 มีนาคม 2553

นางสาวชวลา มงคลยง เพศหญิง อายุ 18 ปี

บ้านเลขที่ 132 หมู่ 1

ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

ศึกษาที่ เพ็ญจบ ม.6 กำลังจะเข้าเรียนที่ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรจน์

ประสานมิตร คณะวิทยาศาสตร์

จากการสัมภาษณ์นางสาวชวลา มงคลยง ได้กล่าวว่า พ่อแม่ตนเองได้ทำนา คิดว่าการทำนาเป็นอาชีพที่ลำบากมากและเป็นอาชีพที่สำคัญมาก เพราะคนไทยทุกคนต้องกินข้าวเป็นหลัก ถ้าเรียนจบคงไม่ทำนา เพราะอยากประกอบอาชีพในสายที่ตนเองได้ร่ำเรียนมามากกว่า เพราะทำนาลำบากในอนาคต เมื่อพ่อแม่แก่ตัวที่นาของพ่อแม่ก็คงให้เขาเช่าต่อไป

สรุป กลุ่มตัวอย่างเป็นเพศหญิง 4 คน อายุระหว่าง 18-20 ปี

การศึกษา อยู่ในระดับอุดมศึกษา

สรุปจากการสัมภาษณ์ได้ว่า ผู้ให้ข้อมูลคิดว่าเมื่อเรียนจบจะทำงานในสายที่ตนเองร่ำเรียนมาก่อน แต่ในภายภาคหน้าอาจจะกลับมาทำนา แต่ก็ยังไม่แน่ว่าขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง แต่มีผู้ให้ข้อมูลคนหนึ่งบอกว่าถ้าทำงานที่ตนได้ร่ำเรียนมาสักระยะแล้วจะกลับมาทำนา เพราะตนทำนาเป็นและมีที่นาเป็นของตนเอง แต่จะใช้ลักษณะการจ้างแรงงาน ตนเป็นผู้ดูแล ส่วนผู้ให้

ข้อมูลอีกคนหนึ่งก็บอกว่า ไม่ต้องการทำนาต้องการทำงานในสายที่ตนเองได้ร่ำเรียนมาและคิดว่าในอนาคตก็ไม่กลับมาทำนาแน่นอนส่วนที่นาของพ่อแม่ก็ให้เขาเช่าต่อไป

2.4 ผลจากการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรม

ชาวนาประกอบพิธีกรรมหลายอย่างในการทำนา ด้วยจุดประสงค์หลักคือความ ต้องการข้าวเพื่อบริโภค นอกจากนี้ยังแฝงด้วยความเชื่อต่างๆ ภูมิปัญญา จริยธรรมและความเชื่อทาง ศาสนา อันสะท้อนสภาพสังคมไทยที่ทำมาหากินโดยอาศัยธรรมชาติ ซึ่งมักจะมีการเปลี่ยนแปลงอยู่ เสมอๆ จึงต้องพึ่งพาอำนาจเหนือธรรมชาติ เช่น ภูมิผี เทพเจ้า ด้วยความเคารพเพื่อรักษาสมดุลของ ธรรมชาติ เกิดความมั่นใจในผลผลิต แม้ปัจจุบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีเจริญก้าวหน้าไป เพียงใด การศึกษาเรื่องราวเกี่ยวกับข้าวยังคงเป็นเรื่องสำคัญที่คนไทยควรให้ความสนใจ เพราะสิ่ง เหล่านั้นคือรากเหง้าที่แท้จริงของความเป็นไทย

ลักษณะภูมิประเทศที่แตกต่างกันของแต่ละภาค ทำให้เกิดความแตกต่างเรื่องอื่นๆ ด้วย ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อ ค่านิยม การดำรงชีวิต หรือแม้แต่วิธีการทำนา งานวิจัยฉบับนี้ได้ ทำการศึกษาเฉพาะเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและ พิธีกรรมของชาวนาจังหวัดนครนายก: กรณีศึกษาดำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก

พื้นที่ที่ทำการวิจัยในครั้งนี้คือ ตำบลหนองแสง อำเภอปากพลี จังหวัดนครนายก ซึ่งประกอบไปด้วยหมู่บ้าน 9 หมู่บ้านดังนี้ หมู่ที่ 1 บ้านคลองเกล้า หมู่ที่ 2 บ้านโคกกระชาย หมู่ที่ 3 บ้านหนองหัวลิงใน หมู่ที่ 4 บ้านเนินหินแร่ หมู่ที่ 5 บ้านหนองแสง หมู่ที่ 6 บ้านสันป่าดั่ง หมู่ที่ 7 บ้านหนองหัวลิงนอก หมู่ที่ 8 บ้านบุงเข้ และหมู่ที่ 9 บ้านเหล่าเค็น

จากการศึกษาในพื้นที่ตำบลหนองแสง พบว่าผู้คนที่อาศัยในพื้นที่เป็นชาวไทย พวน เนื่องจากการศึกษาในครั้งนี้เน้นการศึกษาเรื่องการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้าน ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนาจังหวัดนครนายก จึงไม่ได้มุ่งเน้นด้านการศึกษาเกี่ยวกับชาติพันธุ์ วรรณชาวไทยพวน จากการศึกษพบว่าชาวนาที่ตำบลหนองแสงให้ความเคารพนับถือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ และสิ่งเหนือธรรมชาติต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นพระรัตนตรัย พระภูมินา เทวดา ที่สำคัญคือแม่โพสพ ซึ่ง ถือว่าเป็นเทพธิดาแห่งข้าว ส่วนภูมิผีนั้นให้ความสำคัญเพียงเล็กน้อย ทั้งยังแฝงคติความเชื่อต่างๆอัน แสดงถึงคุณธรรมจริยธรรมของชาวบ้านเองด้วย แต่เพราะสิ่งแวดล้อมและสังคมที่เปลี่ยนไปทำให้ วิถีชีวิต ความเชื่อและพิธีกรรม ของชาวดำบลหนองแสงส่วนหนึ่งที่เคยยึดถือลดน้อยลง คนรุ่นหลัง นิยมประกอบอาชีพอื่นที่มีรายได้แน่นอนกว่า

ความเชื่อและพิธีกรรมของชาวนาในตำบลหนองแสง ในปัจจุบันแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกเชื่อถือในความเชื่อดั้งเดิม จึงประกอบพิธีกรรมที่เคยปฏิบัติมา เช่น พิธีสู่ขวัญ ข้าว พิธีทำบุญกลางบ้าน เป็นต้น กลุ่มที่สองแม้ยังคงเชื่อถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และอำนาจเหนือ

ธรรมชาติเช่นเดิม แต่เนื่องจากที่นาในส่วนของตนไม่มีปูตา หรือพระภูมินาดังอย่างเป็นทางการ จึงเชื่อว่าสิ่งศักดิ์สิทธิ์สามารถช่วยคุ้มครองปกป้องรักษาอะไรได้บ้าง เพื่อเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ ทำให้การประกอบพิธีกรรมไม่เคร่งครัดเช่นเดิม กลุ่มสุดท้ายเชื่อว่ามิปูตา เจ้าที่นาเท่านั้น แต่ไม่เชื่อว่าจะสามารถบันดาลอะไรได้ จึงหันมาใช้แต่ปุ๋ยวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีใหม่ๆเท่านั้น

หลังจากที่รัฐบาลได้นำเอาแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ และโครงการเงินผันมาใช้อย่างจริงจัง ลักษณะเด่นๆของวัฒนธรรมข้าวแบบดั้งเดิมของตำบลหนองแสงจึงเริ่มสูญหายไป วัฒนธรรมข้าวแบบใหม่ก็เข้ามาแทนที่ โดยลักษณะเด่นของวัฒนธรรมข้าวแบบใหม่ในตำบลหนองแสง มีดังต่อไปนี้

1. เป็นการผลิตข้าวเพื่อค้า หรือเพื่อขาย
2. ใช้น้ำจากระบบชลประทาน
3. ทำนาปรัง
4. ไม่มีที่ดินก็จะเช่าที่ดิน และมีที่ดินแล้วก็จะเช่าเพิ่มเติม
5. จ้างแรงงานในการผลิต
6. ปลูกข้าวนาหว่านน้ำตม
7. ปลูกแต่ข้าวเจ้า
8. ใช้พันธุ์ข้าวส่งเสริม
9. ใช้เครื่องจักรและเทคโนโลยีสมัยใหม่ทางการเกษตร
10. ใช้ปุ๋ยวิทยาศาสตร์
11. มีพิธีกรรมน้อยลง
12. ไม่มีผู้จ้างเพื่อเก็บรักษาผลผลิต
13. กู้เงินเพื่อลงทุนในการผลิตข้าว
14. รัฐบาลเข้ามาสนับสนุนผลผลิตทางการเกษตร
15. ต้องพึ่งพาผู้เชี่ยวชาญทางการเกษตร
16. การทำนาเป็นเรื่องของปัจเจกชน
17. ควบคุมการค้าข้าวไม่ได้
18. มีหนี้สินเพิ่มขึ้นเรื่อย
19. ชาวนามีฐานะทางเศรษฐกิจต่างกัน
20. มีระบบอุปถัมภ์

สรุป แต่เดิมชาวนาประกอบพิธีกรรมหลายอย่างในการทำนา เป้าหมายหลักคือเพื่อต้องการข้าวมาบริโภค ความเชื่อและภูมิปัญญาต่างๆสะท้อนให้เห็นสภาพสังคมชาวนาไทยใน

อดีตที่ทำมาหากินโดยอาศัยธรรมชาติ แต่ในปัจจุบันมีการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้ในการทำนา ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางด้านกระบวนการในการทำนา เช่น เดิมเป็นการผลิตข้าวเพื่อยังชีพ ใช้น้ำฝนในการทำนา ทำนาปี มีที่ดินเป็นของตนเอง ใช้แรงงานคนในครอบครัวและแรงงานสัตว์ในการผลิต ใช้น้ำจากคลองชลประทาน ฯลฯ แต่ในปัจจุบันเป็นการผลิตข้าวเพื่อขาย ใช้น้ำจากระบบชลประทาน ทำนาปรัง เช่าที่ดินทำนา จ้างแรงงานในการผลิต ใช้น้ำวิทยาศาสตร์ซึ่งต้องซื้อหา ฯลฯ ซึ่งการเปลี่ยนแปลงทางด้านกระบวนการผลิตส่งผลกระทบต่อพิธีกรรมและความเชื่อในการทำนาของชาวนาให้เลือนหายไป ลักษณะภูมิประเทศที่แตกต่างกันของแต่ละภาค ส่งผลต่อเรื่องความเชื่อ ค่านิยม การดำรงชีวิต หรือแม้แต่การทำนา ชาวนาในตำบลหนองแสงเป็นชาวไทยพวนกันทั้งตำบล ยังมีการยึดถือ “ฮีด 12 คอง 14” คำว่า “ฮีด 12” หมายถึง แนวทางหรือวิธีปฏิบัติประจำในเดือนหนึ่งๆของปี ตรงกับคำว่า “จาริต” แบบเดียวกับประเพณี 12 เดือนของไทยภาคกลาง “คอง 14” คำว่า “คอง” หมายถึง “คลอง” (ภาษาไทยพวนไม่นิยมออกเสียง ล หรือ ร) แต่ “คลอง” ในที่นี้มีได้หมายถึง คลองที่มีน้ำไหล แต่หมายถึง แนวทางวิถีชีวิต ทำนองคลองธรรม อันได้แก่ลัทธินิยมหรือธรรมเนียมที่ชาวไทยพวนถือประพฤติปฏิบัติในการปกครองบ้านเมืองสืบต่อกันมาตั้งแต่บรรพบุรุษ จากการที่ชาวไทยพวนยังคงมีการประพฤติปฏิบัติตาม “ฮีด 12 คอง 14” นับว่าเป็นปัจจัยหนึ่งที่ยังคงพิธีกรรมต่างๆให้คงอยู่ได้ ผลจากการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวในด้านความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวกับการทำนาในตำบลหนองแสง คงเหลือเพียง 3 พิธี คือ พิธีสู่ขวัญข้าว ประเพณีบุญบั้งไฟและพิธีทำบุญกลางบ้านเท่านั้น หากทุกคนไม่ร่วมมือร่วมใจกันสืบสานและอนุรักษ์ประเพณีและพิธีกรรมต่างๆไว้จะทำให้ประเพณีและพิธีกรรมเหล่านั้นเลือนหายไปไม่ช้า